

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer • 1994

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer

1994

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer
udsendes af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles årbog for de museer,
som er tilknyttet museumsrådet

Redaktion:
Jens Aarup Jensen, Ringkøbing Museum
Jesper Knudsen, Holstebro Kunstmuseum
Thomas Bloch Ravn, Struer Museum
Søren Toftgaard Poulsen, Herning Museum (redaktør)

Tilrettelæggelse: Søren Toftgaard Poulsen

Omslagsfotos:
Forside: Christen de Lindes adelspatent fra 1704. Foto: Bent T. Holm
Bagside: Knud Aggers »Stenbillede« fra 1970

Kortmateriale:
A429-94 © Kort- og Matrikelstyrelsen

Tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer

Redaktionens adresse:
Herning Museum, Museumsgade 32, 7400 Herning. Tlf. 9712 3266. Fax 9712 7518

Ekspeditionens adresse:
Hjerl Hedes Frilandsmuseum, Hjerl Hedevej 14, 7830 Vinderup. Tlf. 9744 8060. Fax 9744 8502

ISBN 87-88412-28-8
ISSN 0108-3643

Indhold

- 7 *Cand. mag. Per Hauge Mortensen, Ringkjøbing Museum:*
Ringkøbing amt 200 år
- 27 *Museumsinspektør Torben Egeberg Hansen, Skjern-Egvad Museum*
og *museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum:*
Fjorden rundt
– udkast til en arkæologisk beskrivelse af Ringkøbing Fjord-området
- 39 *Fotograf Jørgen Borg, Ringkjøbing Museum:*
Fiskeriet ved Nissum Fjord
- 49 *Museumsinspektør Kim Clausen, Skjern-Egvad Museum:*
Rakkerhuset i Bjørnemosen
- 65 *Museumsinspektør Esben Graugaard, Holstebro Museum:*
Christen de Lindes originale adelsbrev fundet
– i de franske Alper
- 80 *Museumsinspektør Palle Eriksen og*
cand. phil. Helle Henningsen, Ringkjøbing Museum:
Fjand og Koustrup
– om arkæologiske undersøgelser af gårde fra middelalderen
- 90 *Museumsinspektør Thomas Bloch Ravn, Struer Museum:*
Agger på Venø
- 96 *Museumsinspektør Ellen Damgaard, Lemvig Museum:*
Lemvigernes by
- 112 *Museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen, Herning Museum:*
Tyske vægmalerier
– graffiti i kælderrummet Vestergade 82 i Herning
- 118 Glimt fra museernes arbejdsmark

Ringkøbing amt 200 år

Den 19. marts 1994 var det 200 år siden, Ringkøbing amt blev oprettet. Amtet eksisterer stadig i næsten uændret omfang. Amterne har undergået mange ændringer i tidens løb og fået nye opgaver, men der går stadig en lige linie til den nuværende statsamtmand på Rindumgård. I den forbindelse må amtskommunen snarere regnes for en efterfølger for de amtsråd, der blev oprettet i 1841. Nu om dage forbinder de fleste ordet amtet med amtskommunen og sygehuspolitikken. Statsamtmanden fører en mere tilbagetrukket tilværelse og hører mest, når han som formand for tilsynsrådet holder kommunerne i ørerne.

Amtets placering i Ringkøbing er en af de historiske beslutninger, der har fået lange virkninger. Det er den umiddelbare årsag til, at statsamtet og amtskommunen stadig er placeret her.

Før amterne

Enevælden blev indført i 1660. Den omvæltning medførte en lang række ændringer i statens administration. Således fik de hidtidige len i 1662 det nye navn amt, der er tysk for embede.

Amternes forgængere var lenene, der var af middelalderlig oprindelse. Lensmændene, som deres ledere hed, var kronens repræsentanter rundt i landet. Deres opgaver

var at bestyre krongodset, opkræve skatter og afgifter, føre tilsyn med lokale embedsmænd, og føre det adelige rytteri, rostjernen.

Det område, der senere blev til Ringkøbing amt, var delt i to len, Bøvling, det nuværende Rysensten, og Lundenæs ved Skjern Å.

Bøvling slot tilhørte indtil reformationen biskoppen i Ribe. Hertil hørte Skodborg herred, som biskoppen havde i pant af kronen. Ved reformationen overtog kronen Bøvling, og i 1537 blev det kongelige Bøvling len oprettet med Skodborg og Vandfuld herreder. Fra 1597 omfattede lenet også Ulfborg og Hind herreder.

Lundenæs len var af middelalderlig oprindelse. Sidst i 1400-tallet omfattede det Bølling, Ginding, Hammerum og Hjerm herreder. I 1585 kom også Nørre Horne og Øster Horne herreder til.

D.v.s. at lige før år 1600 var næsten hele det nuværende Ringkøbing amt samlet under de to len. Området svarer til hele det gamle Hardsyssel samt Nørre og Øster Horne herreder i det gamle Vardesyssel syd for Skjern Å.

De ældre amter

Ved enevældens indførelse var landet delt i 49 len ledet af 47 lensmænd. I løbet af 1660-

'erne blev lenene ændret til amtmandskaber, d.v.s. et eller flere amter ledet af én amtmænd. I 1671 var der 20 amtmandskaber, i 1793 24. Et amtmandskab kunne bestå af op til 4 amter. I det senere Ringkøbing amts område blev Lundenæs og Bøvling len blot omdøbt til amter, og de gamle lensmænd fortsatte som amtmænd. Da begge amter blev ledige i 1671, udnævnte kongen Erik Qvitzov (1671-1678) til Sandgård til amtmænd over begge amter. De to amter blev et amtmandskab, indtil Ringkøbing amt blev oprettet i 1794. I realiteten udgjorde de ét amt med én administration, fælles protokoller etc.

Bøvling amts anden amtmænd var hollænderen Henrik Rüse (1664-1671). Han havde penge til gode hos den danske stat, og som betaling fik han Bøvling slot og gods og omdøbte det til Rösensten. Han var godsejer og varetog som amtmænd også kronens interesser.

Amterne videreførte til en vis grad lene-nes opgaver, men embedet var civilt uden lensmandens militære funktioner. Opkrævningen af skatter og afgifter overgik til de nye amtstuer, der blev bestyret af amtskrivere, senere benævnt amtsforvaltere. Sammenlignet med lensmændene var amtmændene mindre selvstændige og i højere grad centraladministrationens forlængede arm.

Ikke længe efter amternes oprettelse begyndte imidlertid en stadig udvidelse af deres opgaver. Generelt kan man sige, at amtmænd blev en nøgleperson i tidens administration, men en komplet oversigt over opgaverne gennem tiderne ville fylde adskillige sider. Næsten alle lokale sager passede ham på vejen til centraladministra-

tionen i København, ofte ledsaget af hans bemærkninger. Senere videresendte han svarene fra København eller sørgede for, at beslutninger blev ført ud i livet.

Blandt amtmændens mangfoldige opgaver var: Han førte fortsat tilsyn med de lokale embedsmænd. Han førte tilsyn med udskrivning af soldater. Amtmanden var skifteforvalter for selvejerbønder, godsejere o.l. på landet. Han udarbejdede oversigter om mangt og meget i amtet til statistisk brug. Behandlede centraladministrationen en lokal sag, var det amtmænd, man bad om oplysninger. Amtmanden forventedes at gøre sig bekendt med sit amt. Inden for retsvæsenet havde Amtmanden flere opgaver end blot tilsyn. Han beskikkede anklager og forsvarer, han skulle godkende domme før eksekvering og sørge for nogle dommes fuldbyrdelse. Fra 1722 skulle han også nedsætte sandflugtskommissioner og indberette om arbejdet.

Der var to slags amtmænd. Stiftamtmandene bestyrede det amt, hvor stiftsbyen lå, og havde desuden i fællesskab med biskoppen nogle kirkelige opgaver. Indtil 1793 havde de et vist tilsyn med de almindelige amtmænd og med købstæderne i stiftet. Derfor finder man f.eks. Ringkøbings brandtaksationer fra 1761, 1781 og 1791 i Ribe stiftamts arkiv.

Ringkøbing Amts oprettelse 1794

Den aktuelle anledning til denne artikel er Ringkøbing amts 200 års jubilæum. Amtets oprettelse var et led i en stor reform af landets inddeling i amter. Sidst i 1780'erne overvejede statsadministrationen midler til forbedring af statens finanser. Det resulter-

Prospekt af Ringkøbing 1808, set fra øst. I forgrunden engelske krigsfanger på tur. Forrest ses Møllegården, der var amtstue fra 1805. Yderst til højre i horisonten ses Rindumgård, som amtmand Rosenørn havde købt året før billedets tilblivelse. Under kirketårnet ses i Algade et hus med 7 høje vinduer. Her boede amtmand C. F. Hansen. Akvarel af Jesper Kierkegaard. Tilhører Johs. Evald Tang Kristensen, Aalborg. (Foto: Jørgen Borg).

rede i 1791 i en beslutning om at se nærmere på antallet af statens embeder. Rentekammeret (Finansministeriet) foreslog at begrænse antallet af amtmænd, og det blev også resultatet.

Før reformen var amterne, eller rettere amtmandskaberne, meget forskellige i form, størrelse, folketal og jordens kvalitet. Jordens kvalitet blev udtrykt i tønder hartkorn, den almindelige vurderingsenhed for landbrugsjord. Det største amtmandskab var Ålborghus m.fl. amter på 94,8 kv.mil, 84.800 indbyggere og 35.956 tdr. htk. Mindst var Møn på 3,2 kv.mil, 7017 indbyggere og 3.362 tdr. htk. Rentekammeret

omregnede de forskellige tal til middeltal, hvor Ålborghus og Møns amtmandskaber udgjorde yderpunkterne med henholdsvis 82,9 og 5,5. Lundenæs og Bøvling amter lå med et areal på 92,6 kv.mil, 36.062 indbyggere og 21.541 tdr. htk. som nr. 2 med et middeltal på 57,2.

Rentekammeret overvejede flere amtsinddelinger. Det endelige forslag inddelte landet i 18 amter: Bornholm, 5 på Sjælland, Lolland-Falster, 2 på Fyn og 9 i Jylland. Det bifaldt kongen den 4. september 1793. De nye amter respekterede herredsgrensene, men der havde været overvejelser om ikke at gøre det. Amterne blev nok af

Udsnit af Jesper Kierkegaards prospekt af Ringkøbing fra 1808. Indkørslen til Algade med accisebod. Mellem denne og kirketårnet ligger amtmand C. F. Hansens gård med de 7 høje vinduer. I baggrunden ses Nysogn Kirke på Holmsland. Tilhører Johs. Evald Tang Kristensen, Aalborg. (Foto: Jørgen Borg).

forskellig størrelse, folketal og tdr. htk., men udtrykt i middeltal blev spredningen kun fra 35 til 23.

Hidtil havde stiftamtmand fået 1500 rdl. i årlig gage, amtmænd 1000 rdl. Dertil kom salærer som skifteforvaltere, der i gode år måske kunne blive det samme. Men eftersom amtmændene som overøvrighed førte tilsyn med skiftevesenet, var det uheldigt, at de også selv forestod skifter. Bl.a. derfor blev skifteforretningerne i 1793 overdraget til de lokale retsbetjente, d.v.s. herreds- og birkefogeder. De nye lønninger blev 2500 eller 2000 rdl. for stiftamtmandene og 1500 rdl. for amtmændene. Resultatet blev ikke nogen besparelse, men bedre lønnede embedsmænd.

Besparelser var ét formål, et andet var at muliggøre en bedre aflønning af embedsmændene uden at belaste statskassen. En begrænsning af stiftamtmandenes rejseak-

tiviteter kunne også give besparelser. Stiftamtmanden i Ribe førte bl.a. tilsyn med Lemvig, Ringkøbing og Holstebro, så det kunne blive nogle lange rejser. Derfor blev tilsynet med købstæderne i 1793 henlagt til de almindelige amtmænd. En anden ændring var, at amtmændene skulle bosætte sig i amtets mest centralt beliggende købstad. Indtil da må man forestille sig, at de amtmænd, der havde gods i området, har boet og administreret dér. Det er f.eks. nærliggende at regne med, at Peter de Albertin til Slumstrup (1749-1773) har boet på Slumstrup ved Sædding, selv om han i nogle få år også havde et hus i Ringkøbing. Han købte Slumstrup i 1754.

Den 21. juni 1794 udsendte Rentekammeret "Plakat angående Amternes Inddeling for Eftertiden i Danmark", der fastlagde de nye amter. Den praktiske gennemførelse skete, efterhånden som embederne blev ledige. I Jylland blev de første af de nye amter etableret i 1793, og i 1794 kom Viborg og Ringkøbing amter til. Det sidste amt, Odense amt, blev først oprettet i 1809.

Det nye Ringkøbing amt omfattede de to gamle amter, Bøvling og Lundenæs, undtagen Øster Horne herred, der gik til Ribe amt, mens Vrads herred kom til fra det gamle Silkeborg amt. I 1822 blev Vrads herred udskilt og lagt til Århus amt. I realiteten var det mere et nyt navn til det gamle Lundenæs-Bøvling amtmandskab. Det er sikkert typisk for overgangen, at der ikke er noget skel at øjne i amtets arkiv. Administrationen fortsatte uændret og med brug af de samme protokoller, så i praksis har det været en nem overgang.

Senere er kun sket en enkelt, men nok så morsom ændring. I 1954 blev Thyborøn

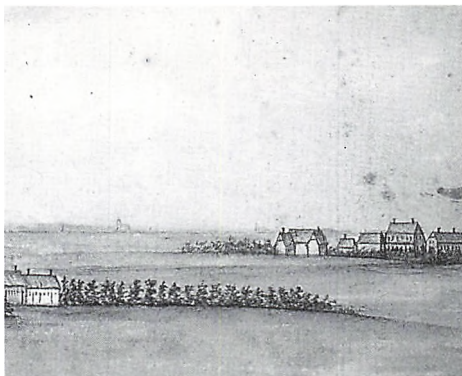
sgn flyttet fra Thisted til Ringkøbing amt. Indtil da hørte sognet sammen med Agger sogn nord for kanalen. Som navnet siger, var Thyborøn oprindeligt en del af Thy, men blev afskåret derfra ved den store stormflod i 1825. Der skulle gå 130 år, før de administrative konsekvenser heraf blev draget.

De nye amter viste sig at være meget holdbare og holdt stort set til kommunalreformen i 1970. Der skete enkelte mindre ændringer, den største var oprettelsen af Skanderborg amt i 1824 ved deling af Århus amt. Skanderborg amt blev senere nedlagt og genoprettet. Alt i alt må man sige, at det var en vellykket reform.

Amtmændenes baggrund var blandet. Ofte var det godsejere, der evt. havde baggrund i hofstjeneste eller i centraladministrationen. Først fra 1821 blev der krævet fuld juridisk eksamen.

Amtmændenes opgaver voksede fortsat. Bortset fra skattevæsen og enkelte andre områder var amtmændene indblandet i næsten alle lokale forhold. Derfor er der også meget lokalhistorisk stof at finde i amtsarkiverne. Blandt amtmandens mange opgaver kan nævnes:

Fra 1791 beskikkede han sognefogeder, og fra 1791 til 1848 var han appelret i mindre politisager om tjenestefolk og løsgængere. Fra oprettelsen af forligskommissioner i 1798 og indtil 1857 deltog amtmanden i arbejdet. Kommissionerne skulle mægle i mindre sager, så de ikke belastede retsvæsenet. Som nævnt fik amtmanden fra 1793 også tilsyn med købstæderne. Det omfattede bl.a. indberetninger til regeringen om forholdene, bilæggelse af stridigheder mellem borgere og bystyre, overbefa-

Udsnit af Jesper Kierkegaards prospekt af Ringkøbing fra 1824. Yderst til højre ses Rindumgård med det høje stuehus. Til venstre herfor ligger Rindum Kjærgård. Bevoksningen er den nyanlagte Amtmandens Lund. Yderst til venstre ses Ringkøbings nordligste udkant og vejtræer langs Damstrædet. I horisonten anes Stadil og Vedersø kirker. (Ringkøbing Museum. Foto: Jørgen Borg).

ling over borgervæbninger og visse opgaver ved kystmilitser, der blev oprettet 1808.

Person- og familieretlige forhold fik mere betydning. Amtmanden havde tidligt behandlet sager om umyndiggørelse - især på landet, indespærring af sindssyge, skilsmisse og alimentationsbidrag. Fra begyndelsen af 1800-tallet kom flere områder til, bl.a. bevilling til fri proces og til at sidde i uskiftet bo.

Landboreformerne fra sidst i 1700-tallet gav amtmanden flere opgaver. Han var født formand for landvæsenkommissionerne. Derfor findes kommissionernes arkiver i amtsarkiverne. Han førte tilsyn med fæstebønders stilling. Fra 1805 skulle han

Ringkøbing Rådhus, bygget i 1849. Amtsrådssalen ligger på 1. sal til højre. Rådhuset kaldes nu Amtsrådhuset, fordi Amtskommunen ejer 2/3 og bruger huset. Ringkøbing ejer 1/3. Billede fra omkring 1870, fra amtmænd Benzons fotoalbum. (Ringkjøbing Museum).

føre tilsyn med fredskove, men det varede længe, før det fik større betydning i Ringkøbing amt.

Amtmanden førte tilsyn med offentlige veje, deres vedligehold og nyanlæg. Fra fattigloven i 1803 og indtil 1841 var han formand for amtsfattigdirektionen, der førte tilsyn med fattigvæsenet på landet og forvaltede amtsfattigkassen. Efter 1814-skoleloven blev amtmændene formand for de forskellige skoledirektioner. Han var overordnet lokal myndighed i sundhedssager og ansatte bl.a. jordemødre.

Amtmanden var øverste instans i strandsingssager, de strandedes beskytter. Ved uenighed fastsatte han bjergeløn og pakhusleje. Derfor fik han indberetninger om strandinger.

I 1818 blev oprettet en amtsrepartitionsfond, der bestred visse kommunale fællesudgifter. Amtmanden administrerede den.

Der vides ikke så meget om, hvordan amtmændene i praksis passede embedet, men der har været forskel. En af de mere energiske amtmænd i Ringkøbing amt var den borgerlige Christian Frederik Hansen (1773-1805). Han fik gennemført en kraftig forbedring af amtets veje. Det var også ham, der fik opsat de milepæle og nogle af de vejvisersten, der endnu kan ses rundt om i amtet. Amtmand Hansen var reformven og tog i kraft af sit embede del i mange af tidens reformer, især inden for landbruget. Det er dog tvivlsomt, om de mange vejarbejder gjorde ham populær blandt bønderne, som skulle udføre arbejdet. På den anden side ser Hansens nidkærhed ikke ud til at have været ubegrænset, for trods årlige indberetninger om brændevinsbrændere i Ringkøbing, hvoraf næsten ingen havde det lovbehandlede borgerskab i brændevinsbrænderi, så skete der ikke noget.

Amtsrådets oprettelse

Ved anordning af 13. august 1841 oprettedes et amtsråd i hvert amt. Samtidig oprettedes også sogneforstanderskaberne, der senere blev til sogneråd. Dermed indførtes det kommunale selvstyre. Fra starten var amtmændene født formand for amtsrådet, en af amtets provster var født medlem, mens indtil 2 medlemmer valgtes af lensbesidderne. De øvrige 6 medlemmer var valgt, dels af amtets godsejere, dels indirekte af sogneforstanderskaberne. Valgmåden blev ændret flere gange. I 1916 bortfaldt den privilegerede valgret og alle valgte medlemmer blev valgt af sognerådene. Fra 1933 blev medlemmerne valgt direkte.

Ringkøbing amtsråd ved mødet i maj 1915. Fotograferet i amtsrådssalen på Rådhuset i Ringkøbing. I midten amtmand H. C. Dons (1903-1915) i uniform. Som andre statslige embedsmænd havde amtmanden uniform. Salen blev ombygget i 1919-1920. (Ringkøbing Museum).

Amtsrådene betød en indskrænkning i amtmændenes myndighed, idet en række opgaver overgik til rådene, men som født formand var amtmanden ansvarlig for administrationen og for beslutningernes gennemførelse. Hans kontorpersonale var også amtsrådets sekretariat. Han havde myndighed til at suspendere en beslutning i rådet og få den prøvet højere oppe i systemet, hvis han mente den var ulovlig.

Amtsrådet fastsatte udskrivningen til amtsrepartitionsskatten, hvoraf de amts-

kommunale udgifter blev afholdt, og besluttede midlernes brug. Amtsrådet varetog en række fællesopgaver for hele eller større dele af amtet, f.eks. ting- og arresthuse eller sygehuse. Således betalte amtsrådet 2/3 og kommunen 1/3, da Ringkøbing i 1849 fik bygget det endnu eksisterende rådhus på Torvet. Her fik amtsrådet den mødesal, det stadig bruger. I hele perioden udviklede sygehuvæsenet sig, så det endte med at være amtskommunens absolut vigtigste forvaltningsområde.

En af amtsrådets store opgaver var udbygning og vedligeholdelse af de større veje. Det blev efterhånden en særlig forvaltning ledet af en amtsvejinspektør. Herunder sorterede også tilsyn med vandløb.

Fra 1856 gav statskassen via amtsskolefonden penge til kommuneskolerne, bl.a. til byggelån, forbedring af lærerlønninger og pensioner. Skolefonden blev bestyret dels af et skoleråd med amtmanden som formand, dels af en amtsskoledirektion. Direktionen blev nedlagt i 1933 og afløst af skoledirektionen med amtmanden som formand. Både skoleråd og skoledirektion fortsatte til kommunalreformen i 1970.

Amtsrådet reviderede sogneforstanderskabernes og senere sognerådenes regnskaber, afgjorde klager over påligning af fattig- og skolebidrag og besluttede udbetalinger fra amtsfattiggasserne. Med socialreformen i 1933 ophørte amtsfattiggassen. Amtsrådet skulle også høres i sager, der angik større dele af amtet. Men købstæder lå uden for amtsrådets myndighed.

Demokratiets indførelse i Danmark med grundloven af 1849 fik ikke den store betydning for amternes opgaver. Men det blev fast praksis, at amtmænd inden deres udnævnelse havde gjort tjeneste i et ministerium. Amtmanden var stadig centraladministrationens lokale repræsentant, der førte tilsyn med områdets embedsmænd. Amtmanden efterså kasser, autoriserede protokoller, beskikkede sognefogeder, udpegede anklager og forsvarer i retssager m.m.

Med retsplejereformen i 1919 mistede amtmanden sine beføjelser inden for rets- og politivæsen og flere andre områder. Ved siden af alt det andet administrerede amt-

manden et stadig stigende antal familieretlige sager. Dertil kom i 1920'erne og 1930'erne klagesager om aldersrente og socialhjælp.

Amtmandens tilsyn med købstæderne ophørte med købstadsloven af 1868, da det overgik til Indenrigsministeriet. Men amtmanden sammen med amtsrådet førte stadig tilsyn med landkommunerne.

På en del nye områder fik amtmanden ikke noget videre at sige, f.eks. post- og telegrafvæsen og jernbaner. Til gengæld blev han inddraget i andre lokale forvaltninger, bl.a. redningsvæsen og fabrikstilsyn.

Efter skattereformen i 1903 fik amtets kasser deres vigtigste indtægter fra en andel af ejendomsskylden. En egentlig amtskommunal forvaltning fik man ikke, idet amtskontoret vedblev at være rådets kontor. Men efterhånden fik rådet en fast amtsrådssekretær og i nogle tilfælde også en fast skolefondskasserer.

Amtets våbenskjold

I 1960 ville landets amter give en gave til kong Frederik og dronning Ingrid's sølvbryllup. Gaven skulle udsmykkes med amternes våbenskjolde, så adskillige amter fik travlt med at anskaffe sig et sådant. For Ringkøbing amt udarbejdede statens heraldiske konsulent P. Warming det nuvæ-

rende våben: I blåt felt et guld kronhjørte-hoved med 3 seksoddede stjerner mellem vierne. Kronhjørten er et skovdyr og skulle symbolisere et skovland, idet Ringkøbing amt omtrent svarer til det gamle Hardsyssel, hvor "hard" betyder skov. De 3 stjerner skulle adskille våbenet fra Hørsholms våben, der har et kronet hjortehoved, og desuden findes stjerner i Vandfuld, Hjerm, Skodborg og Bølling herreders segl.

Kommunalreformen 1970

Kommunalreformen i 1970, med virkning fra 1. april dette år, medførte en stor ændring i Danmarks administrative inddeling. De fleste steder blev den kommunale og amtslige inddeling ændret meget, men netop Ringkøbing amt beholdt nogenlunde sin hidtidige udstrækning. Før 1970 bestod amtet af 76 sognekommuner og 6 købstæder, de blev nu til 18 primærkommuner. Arealet var før reformen 464.852 ha, efter reformen 484.940 ha. Bag tallene gemmer sig nogle ændringer: Ringkøbing amt mistede Estvad-Rønbjerg sognekommune og en del af Grove sognekommune til Viborg amt. Til gengæld kom Thyholm fra Thisted amt, den nuværende Brande kommune og en del af Sdr. Omme sognekommune fra Vejle amt, dele af Ejstrup og Vrads sognekommuner fra Skanderborg amt og en del af Engesvang sognekommune fra Viborg amt.

Der var flere årsager til reformen, men byernes vækst samt mange nye opgaver til de ofte små landkommuner gjorde større enheder ønskelige. Dertil kom et udbredt ønske om at beslutte flere sager lokalt.

Samtidig forsvandt forskellen mellem købstadkommuner og landkommuner.

Ved reformen skiltes amtmandens og amtsrådets veje. Amtmanden blev statsamtmand, og statsamtet blev en selvstændig administration med eget ansvarsområde. I de første 11 år efter reformen var amtmandsembedets fremtid usikker, så nyudnævnte amtmænd blev kun konstitueret. Embedet blev bevaret, fra 1981 blev alle amtmænd fast ansat. Desværre kostede reformen også amtmanden hans uniform.

Statsamtmanden beholdt især de familieretlige sager som separation, skilsmisse, underholdsbidrag, samkvemsret, adoption og fri proces. Dertil kommer andre områder, bl.a. vedrørende det civile beredskab. Amtmanden bevarede en væsentlig tilsynsfunktion, idet han blev født formand for det nye organ tilsynsrådet, der fører tilsyn med kommunerne. Nye opgaver er kommet til i de senere år. Blandt de vigtigste er Det Sociale Ankenævn, Patientklagenævnet og Revaliderings- og Pensionsnævnet, alle med statsamtmanden som formand og statsamtet som sekretariat. På flygtningeområdet er nye opgaver på vej. I Ringkøbing amt har der desuden udviklet sig den tradition, som vist ikke står i stillingsbeskrivelsen, at amtmanden er formand for Historisk Samfund for Ringkøbing amt.

På samme måde benyttes amtmanden som formand eller bestyrelsesmedlem i andre foreninger, i institutioner og i pengeinstitutter. Statsamtet har i dag 34 ansatte.

Amtsrådet blev til amtskommunen med egen administration og ansvarsområde, med en amtsborgmester valgt af dets midte. De fleste af amtsrådets opgaver overgik

*Amtmand P. O. Rosenørn (1805-1820).
(Ringkøbing Statsamt. Affot.: Jørgen
Borg).*

til amtskommunen eller bortfaldt, mens andre kom til. I dag varetager amtskommunen især sundhedsvæsenet med sygehusene, vejvæsen, miljø og planlægning. Sundhedsvæsenet er langt den største post på budgettet.

Byrådene var blevet demokratiseret i 1919, da de fik lov til selv at vælge deres formand. Før da var han kongeligt udnævnt og som regel identisk med byfogeden. Nu 51 år senere blev amtsrådene demokratiseret. Det kommunale selvstyre var længe undervejs. Når det varede så længe, kan det bl.a. skyldes, at amtets op-

gaver var så store, at staten nødigt overlod dem til lokal afgørelse. Måske også at de gamle amtsråd fungerede udmærket.

Den lille by og de store embeder

Ringkøbing har aldrig været nogen stor by. Derfor kunne nogle få store husstande fylde uforholdsmæssigt meget i byens befolkning. Nogle eksempler vil vise hvordan.

Ved folketællingen i 1787 havde byen 465 indbyggere. Blandt de store husstande var amtmændens og amtsforvalterens. Amtmand C. F. Hansens husstand var på 11 personer (= 2,4%), bestående af ham selv, 1 skriverkarl, 1 kammertjener, 1 husholderske, 1 tjener, 2 gårdskarle, 1 dreng, 1 køkkenpige, 1 stuepige og 1 kusk. Der synes ikke at have været flere skrivere i byen, eller andre med tilknytning til amtskontoret.

Amtsforvalter Thomas Bagger Lützens husstand var byens største med 21 personer (= 4,5%), bestående af ham selv, hans kone, 6 børn i alderen 1-9 år, konens søster, 2 logerende der sikkert var hans brødre, 5 skrivere, 3 karle og 2 tjenestepiger.

Ved folketællingen i 1801 havde byen 771 indbyggere. Amtmandens husstand var nu kun på 5 personer, foruden ham selv 1 voksen søn, 1 kusk, 1 tjener og 1 gårdskar, men ingen kvinder. Han spiste vistnok hos sin tidligere kammertjener, der i mellemtiden var blevet klubvært. Til gengæld boede en fuldmægtig i Algade, her var 7 personer. Ialt 1,5 % for amtet.

Samme år var amtsforvalterens husstand svundet ind til 19 personer (2,5 %): Amtsforvalteren, hans kone, 5 børn 4-16 år, 1

Ringkøbing amts ansatte fotograferet foran Rindumgård i 1919. På skiltet står »Amtskontor«. Nr. 2 fra venstre er amtsrådssekretær la Cour. (Ringkøbing Statsamt. Affot.: Jørgen Borg).

ældre logerende, 3 kontorbetjente, 1 husjomfru, 4 gårdskarle og 3 tjenestepiger.

Ringkøbing Amts administration i 1845

Et problem ved at vurdere antallet af ansatte i forrige århundrede er, at man ikke altid ved, om alle bor på stedet, eller som amtets fuldmægtig i 1801 har egen husstand.

Ved folketællingen i 1845, 3 år efter amtsrådets oprettelse, boede ialt 23 personer på Rindumgård. Sandsynligvis boede alle ansatte dér.

Beboerne var: Amtmand Johan Sigmund Greve Schulin (1843-1860), hans kone, 3 børn 1-6 år, 1 eksamineret jurist og kontorfuldmægtig, 1 eksamineret jurist og kontorist, 1 eksamineret jurist og skriver, 1 kontorist, 1 skriverdreng (15 år), 1 husholderske, 1 kammerjomfru, 1 goldamme (=barneplejerske), 7 tjenestekarle og 3 tjenestepiger.

Fuldmægtigen var måske også amtsrådssekretær. Til sammenligning havde amtmand J. F. Neergaard (1827-1837) i 1834 kun 2 kontorister, og i 1850 havde Schulin 1 jurist som fuldmægtig og 3 kon-

Amtskontoret på Rindumgård i 1923. Stående til højre amtsrådssekretær la Cour. (Ringkøbing Statsamt. Affot.: Jørgen Borg).

torister. Hvorfor der var så mange kontorfolk i 1845, kan ikke siges, men i 1850 boede nogle måske andetsteds?

Amtets arkiv fortæller, hvad amtet beskæftigede sig med. Alle indkommende sager blev noteret i dagjournalerne. Der fik de et løbenummer for det pågældende år, de fik en signatur, der oplyste om emnegruppen, en spalte oplyste, hvorfra brevet kom, der var et kort resume af sagen, sagens dato og modtagelsesdato, og endelig meget kort sagens videre forløb. Nedenfor gengives delvist løbenr. 184 - 193 i 1845. Sagerne er modtaget 31. januar til 6. februar, lige omkring folketællingen 1. februar 1845.

Sagerne blev arkiveret efter emne. Ønsker man f.eks. at se nærmere på sag nr. 187/1845, så skal den søges under signatur M, sager om told, handel og skibsfart. Sagen består af rapporten, kopier af forhør og dom og andre skrivelser. Jørgen Hansen Vadstrup i Hover (!) blev tiltalt for ulovlig brændevinsbrænden efter fund af ting, der kunne tyde på noget ulovligt. Amtmanden krævede sagen rejst på grundlag af forhør og fund, men den anklagede blev frifundet, beviserne var ikke stærke nok.

I kalenderåret 1845 var der 1753 sager.

*Løbenr. Fra**Sagen*

- 184 Ikast Niels Chr. Villadsen ansøger om tilladelse til at holde svend og dreng til hjælp ved skrædderi.
- 185 Harboøre Peder Christensen begærer en af gårdmd. Søren Madsen Jacobsgård mod ham anlagt sag for at have huset dennes tjenestekar, anket til overpolitiretten (=Amtmanden).
- 186 Lemvig Ritmester Trojel sender rapport om en d. 31/1 i Bøvling
Bøvling sogn foretagen inkvisition efter ulovlig brændevinsbrænden.
- 187 Ringkøbing Baron Gyldencrone sender rapport over en hos gårdmd.
Ølstrup Jørgen Hansen Vadstrup i Ølstrup foretagen inkvisition efter ulovlig brændevinsbrænden.
- 188 Holstebro Overauditør Petersen sender dom i en politisag mod gårdmd.
Sevel Gregers Christensen Trandumkildegård for at have overtrådt politiets forskrifter ved et dansegilde.
- 189 Nørholm Cancelliråd Hunderup sender et andragende til Rentekammeret om godtgørelse for et til for høj takst benyttet stykke stemplet papir.
- 190 Holstebro Amtstuen indstiller Meirup sogns nye ægtfordeling til godkendelse.
Meirup
- 191 Holstebro Skomager Kjeldsen beklager sig over, at hans kone har forladt ham med deres børn og begærer hende pålagt at vende tilbage.
- 192 Lemvig Ritmester Trojel sender rapport over en den 29/1 i Vandborg
Vandborg sogn foretagen inkvisition efter ulovlig brændevinsbrænden.
- 193 Sædding Selvejergårdmd. Jens Hansen ansøger om approbation på udstykningen af sin gårds jorder og 2 ham tilhørende enge i Skjern sogns mark.

Kongebesøg

Til amtmandens opgaver hørte og hører stadig at modtage landets konge eller som nu dronning, når de gæstede amtet. Det var amtmanden, der udbragte det 9-foldige leve for majestæten. Tidligere var det ofte også amtmanden, der beværtede majestæterne.

I 1857 gæstede Frederik VII og grevinde Danner Ringkøbing. Parret kom østfra om aftenen den 27. september ledsaget af et

følge på over 50 personer. De kørte gennem byen på vej ud til amtmanden på Rindumgård. Amtmand Schulin havde fået rejst en æresport ved indkørslen. Under besøget boede kongen og grevinden samt det underordnede personale på Rindumgård, mens det øvrige følge boede på Rindum Kjærgaard og hos embedsmænd og private inde i byen.

Dagen efter ankomsten gav kongen dîner på Rindumgård for følget, embedsmændene og nogle af byens købmænd

med fruer. Imens sang byens kor nationale sange i haven, af og til forstyrret af regnvejr. Haven var åben, vinduerne stod åbne, så mange mennesker var mødt op for at følge begivenhederne. Amtmand Schulin udbragte en skål for kongen og grevinde Danner. Schulin omtalte det glas, kongen drak af. Det var forsynet med en ny fod. Det var opstået ved, at Christian VI i sin tid ved genindvielsen af Ribe Domkirkes tårn havde tømt glasset og kastet det ud fra tårnet. Foden gik af, og en ny af sølv sat på. Egentlig kaldte man den type glas for rakkerglas, men sølvfoden adskilte glasset fra de sædvanlige rakkerglas, der var repareret med mere ydmyge materialer. Amtmanden brugte foden som et billede på grundlovens rolle i Danmarks overlevelse i krigen 1848-50. Senere samme aften var der souper hos grevinden, hvortil nogle af byens damer var indbudt.

Amtmanden var toppen af byens sociale pyramide. I hvert fald tidligere omgikkes han i høj grad andre højere embedsmænd i byen. F.eks. deltog amtmand Karberg (1926-1951) i 1930'erne i en l'hombre-klub med redaktør og borgmester Vilhelm Nielsen, postmester Hagbard Berg, amtsforvalter J. L. Dahl, amtsvejsinspektør Jensen og senere dennes efterfølger Mortensen.

Rindumgård, amtmandens bolig

Siden 1807 har amtmanden boet på Rindumgård. Før den tid boede amtmændene forskellige steder, som regel vides ikke hvor. Rosenørns forgænger C. F. Hansen købte i 1774 en ejendom i Algade i Ringkøbing. Den lå, hvor siden Højskolehotellet

kom til at ligge. Amtmanden havde iflg. brandtaksationen i 1801 byens eneste bibliotek.

To andre amtmænd vides at have haft ejendom i Ringkøbing før den tid. Fra 1668 til sin død i 1679 ejede Henrik Rüse til Rügensten den store ejendom, der i dag er Hotel Ringkøbing. Det er tvivlsomt, om han opholdt sig ret meget i Ringkøbing. Peter de Albertin til Slumstrup købte i 1755 en ejendom på hjørnet af Algade og Grønnegade i Ringkøbing. Han har formentlig kun haft den et par år. Det var en 4-længet bindingsværksejendom. En senere ejer var købmand Peder Tang.

Peter Otto Rosenørn (1805-1820) købte ikke sin forgængers ejendom inde i byen. Når statsamtmanden i dag bor landligt herskabeligt på Rindumgård, skyldes det, at Rosenørn købte gården i 1807. Det var et af de få tilfælde, hvor amtmandsboligen ikke lå i amtsbyen, selv om afstanden ikke er stor. Gården ligger i nabosognet Rindum. Byen er nu vokset ud til gården, der dog stadig ligger landligt.

Rosenørn var en dygtig amtmand, men havde også forstand på landbrug, så gården blev drevet med udbytte. Der hørte o. 200 tdr. land til. I 1820 blev Rosenørn "befordret til et bedre Embede" som stiftamtmand i Århus amt. Hans efterfølger Wilhelm Conrad Lorentz (1820-1827) købte gården for 12.000 rdl. for at skaffe sig en passende bolig, selv om han ikke var så velstående som sin forgænger. Han lånte 8000 rdl. af staten og udstedte et pantebrev på 4000 rdl. til Rosenørn. Renten var 4 % af begge, men af pantebrevsbeløbet skulle ikke svares afdrag. Det var vanskelige tider, følgerne af statsbankerotten i 1813 var ikke

Rindumgård omkring 1870, set fra nord. Den øverste del af mansardtaget er stråttækt, den nederste del er teglhængt. Til højre ligger avlsgården. Bemærk storken. Rindumgårds storkerede var beboet sidste gang i 1966. Fotografi fra et fotoalbum skænket i juni 1873 af fremtrædende borgere i Ringkøbing til amtmand C. L. A. Benzons (1868-1873) ved hans afrejse. (Ringkøbing Museum).

overstået. Derfor skrev Lorentz i 1824 til staten, at han beklageligvis ikke mente sig i stand til at udrede renter og afdrag af sin løn på 1500 rdl. Efter de faste omkostninger var kun 680 rdl. tilbage, og det var selv med nøjsomhed for lidt for familien at leve nogenlunde anstændigt af, ikke mindst da han også havde sat sig i gæld for at anskaffe besætning, avlsredskaber m.m., og fordi gården ikke kastede noget af sig. Derfor, og for at hans efterfølger i embedet ikke skulle få samme problemer med at finde en standsmæssig bolig, ansøgte han om, at Rindumgård for fremtiden måtte blive vedvarende embedsbolig for ham selv og efterfølgende amtmænd. Det blev god-

kendt ved kongelig resolution den 14. august 1824.

Rosenørn var også pioner. Han begyndte anlægget af Amtmandens Lund, den skov og park, der hører til Rindumgård. Den er nu på 7 ha. Anlægget blev påbegyndt i 1819, og senere har amtmændene F. F. Tillisch (1837-1843), G. H. V. Feddersen (1895-1903) og A. V. Karberg (1926-1951) udvidet den.

Rindumgård er en gammel gård, formentlig af middelalderlig oprindelse. Det er uvist, hvornår hovedbygningen er opført, men den er formentlig bygget af Rosenørn. Østfløjen er ældre, men noget nærmere vides ikke. Den tilhørende avlsgård,

Amtstueforvalter J. L. Dahl (1930-1939) i uniform. (Ringkøbing Lokalhistoriske Arkiv).

der lå mod vest, er væk. Helt op til den nyeste tid er bygningerne ændret. I 1962 blev de nye kontorfløje opført. Ved kommunalreformen i 1970 forblev en del af administrationen på Rindumgård, mens resten flyttede ned til St. Blichersvej og siden har bredt sig i kvarteret deromkring. Da statsamtets embedsområde i 1992 blev udvidet, blev der opstillet en pavillon til at rumme den nye tilvækst. De eksisterende bygninger var fyldt.

Amtstuen

Indtil 1662 stod lensmændene for opkrævning af kongelige skatter og afgifter. Da lenene blev til amter, blev der oprettet en særlig forvaltning til den opgave, amtstuerne. De blev bestyret af en amtskriver, der fra o. 1700 blev kaldt amtsforvalter. Der kunne være mere end én amtstue i et amt. Ringkøbing amtstue blev oprettet før 1671 og nedlagt i 1875 og afløst af en filial. Amtstuen blev genoprettet i 1930 og bestod, indtil den blev nedlagt i 1970. Holstebro amtstue blev oprettet i 1813 og bestod til nedlæggelsen i 1973.

Amtstuen hørte direkte under Rentekammeret, senere Finansministeriet. Amtstuen bestyrede krongodset, som der blev mindre af, efterhånden som kronen afstod det. På amtstuen betalte man hartkornsskatter, d.v.s. jordskatter. Godsejere afregnede for deres fæstere, men efterhånden som selvejet afløste fæstet, mødte flere og flere bønder selv op og betalte skatterne. Det var også på amtstuen, at købstæderne indbetalte de penge, de havde opkrævet til staten, ligesom andre statslige indtægter blev indbetalt der.

Langt ind i vort århundrede mødte man personligt op på amtstuen og betalte. Derfor havde mange mennesker ærinde i byen, uden tvivl til stor glæde for byens handlende og værtshusholdere.

Som andre embeder fik også amtsforvalteren med tiden flere opgaver. Han var kasserer i herredsfattiggasserne fra 1734 og bestyrede amtsfattiggassen fra 1803, ligesom han bestyrede amtsrepartitionsfonden, indtil amtsrådet overtog bestyrelsen i 1841. Efter 1813 indkrævede han bankhæf-

Interiør fra amtstuen i Nygade 23 omkring 1931. Amtsforsvalter Dahl står op. (Ringkøbing Lokalhistoriske Arkiv).

telsen, der var pålagt al fast ejendom efter statsbankerotten, og han opkrævede brandpenge.

Amtsforsvalterens arbejde fortsatte ret uanfægtet af enevældens afskaffelse og grundlovens indførelse i 1849. Man begyndte også at oprette filialer af amtstuerne, ledet af en fuldmægtig.

Den store skattereform i 1903 ændrede det danske skattesystem, men pengene blev stadig indbetalt til amtstuen. Reformen indførte nye statsskatter til afløsning for hartkornsskatterne, nemlig ejendoms-skyld, indkomst- og formueskatter. Kommunerne pålignede og opkrævede indkomst- og formueskatterne og indbetalte statens andel til amtstuen.

Amtstuerne blev nedlagt i årene 1970-73

som led i en reform af skattevæsenet og opgaverne fordelt til andre myndigheder.

Amtsforsvalterens bolig

Ringkøbing amtstue har ligget flere steder. Ikke alle steder kendes i skrivende stund. Fra 1701 til 1805 havde amtstuen til huse i det nuværende Hotel Ringkjøbing, en af byens største ejendomme. I visse år blev der betalt skat i korn, så der var behov for kornmagasiner. I 1791 havde amtsforsvalteren 68 fag kornmagasiner, i 1801 49 fag. Kornet blev udskibet til kongeligt brug forskellige steder i riget og kunne være ganske dominerende i det pågældende års skibsfart på Ringkøbing. F.eks. i 1801 blev 6702 tdr. rug og 393 tdr. byg sejlet fra

Nygade i Ringkøbing omkring 1. verdenskrig. Huset til højre med støbejernsbalkonen er Nygade 23, hvor Ringkøbing amtstue havde kontor 1930-1946. (Ringkøbing Lokalhistoriske Arkiv).

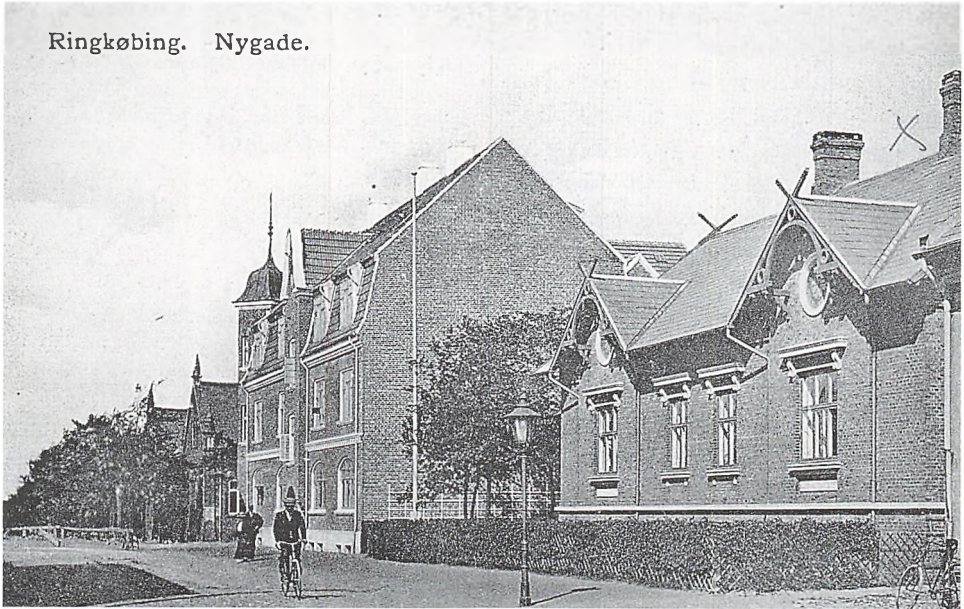
Ringkøbing til København i 16 skibe. Det har udgjort langt den største del af årets udskibning af korn.

Da amtsforvalter Lütken (1778-1805) var død i 1805, købte hans efterfølger ikke som sædvanligt sin forgængers ejendom. Amtsforvalteren skulle, som amtmanden, selv skaffe sig en passende bolig. Skattebetaling i form af korn var bortfaldet og dermed behovet for kornmagasiner. Den følgende amtsforvalter, Hans Nikolai Møller (1805-1813), købte Møllegården ved Ringkøbing Mølle øst for byen, den senere Aldershvilegård. Det er uvist, hvor længe den var amtstue. Senere, i vort århundrede, havde Ringkøbing amtstue fra 1930 til 1946 til huse i Nygade 23, derefter

og frem til nedlæggelsen i 1970 i Nygade 26.

Et par km syd for Ulfborg ligger en lille, ældre ejendom, der bærer navnet "æ Amtsstaaw". Navnet kendes fra før 1849 og forklaringen er, at her lå en smugkro, hvor bønder på vej til amtstuen i Ringkøbing af og til gjorde holdt og fik sig en punch og måske et spil kort. Det skete også, at nogle af gæsterne blev blanket af og måtte vende hjem igen uden at have fået betalt deres skatter. Fra 1849 var beboerne i huset kælt-ringerne Johanne Abraham og hendes mand Mads »Abraham« - han havde fået sin kones navn. Huset hørte da til Madum præstegård.

Ringkøbing. Nygade.

Nygade i Ringkøbing omkring 1910-15. Til højre ses nr. 26 med to kviste og udskæringer. Her havde Ringkøbing amtstue kontor 1946-1970. (Ringkøbing Museum).

Langt ude?

Nogen vil sikkert mene, at Ringkøbing amt var (er?) et af de yderste steder, man kunne komme i landet. En idé om, hvor fjernt (fra København) Vestjylland kan have været, får man, når man betænker, at efter magtskiftet i 1784, da kronprins Frederik (VI) tog magten, blev styrets hidtidige leder Ove Høegh-Guldberg udnævnt til stiftamtmand i Århus - i sikker afstand fra magtens centrum i København.

Det er påfaldende, at fra og med P. O. Rosenørn (1805-1820) til og med Gustav Toft (1920-1926), ialt 13 amtmænd, flyttede de 12 videre til et andet amt, heraf 3 til Århus amt og 2 til Maribo amt. Den

12., Jørgen Detlev Greve Trampe (1860-1868), døde i embedet. Det betyder, at i den periode har amtmændene nærmest betragtet Ringkøbing som et trin på karrierestigen, hvis da ikke som en forvisning.

I hvert fald fra 1671 og til 1805, da Rosenørn tiltrådte, og siden 1926, er alle amtmænd blevet i embedet her, til pensionen eller døden indhentede dem.

Afslutning

Man kommer næppe uden om, at de gamle amters nuværende arvtager, Statsamtet, ikke helt er, hvad det har været. Engang var embedet omtrent altomfattende og med

betydelig magt. Nu er det af mere begrænset omfang og beføjelse.

Amtmandsembedet har udviklet sig i de senere år. I dag har det en anden karakter og har til dels fået andre opgaver. Det er på den anden side ikke så sært, for det afspejler rigets udvikling. Lokaladministrationen er i høj grad blevet underlagt folkevalgte organer. Den tager sig af flere områder, og gamle områder er vokset fra næsten intet til et enormt omfang. Man kan blot tænke på sygehusene eller socialvæsenet. Af og til går det den modsatte vej, som da ordenspolitiet i 1937 overgik fra kommunerne til staten.

Også socialt er amtmanden kommet nærmere jorden. Der er ingen tvivl om, at i en by som Ringkøbing svævede amtmanden tidligere ret højt over de fleste andre dødelige. Det har også ændret sig, et resultat af en anden stærk tendens i samfundsudviklingen. Respekten for en kongelig udnævnelse er ikke, hvad den har været. Tidligere berettigede det til at blive tiltalt i 3. person.

Men selv om amtmanden i Ringkøbing var en fornem herre og boede herskabeligt, om end ikke voldsomt stort, så var Amtmandens Lund altid offentlig tilgængelig. Den har også været en seværdighed i 1800-tallet, hvor træer var få og spredte i Vestjylland.

Kilder, utrykte:

- Brandtaksationer for Ringkøbing 1791, 1801.
- Folketællinger for Rindum 1834, 1845, 1850.
- Folketællinger for Ringkøbing 1787, 1801.
- B80-SP19 Alfabetisk register til skøde- og pantebogen 1738-1794 for Ringkøbing købstad.
- B8-315 Ringkøbing amt, dagjournal 1844-1846.

B8-671 Ringkøbing amt, sager til dagjournalen, sign. M.

Oplysninger om Tangs købmandsgård i Ringkøbing, indsamlet i anden anledning.
Ellen Dahl, Ringkøbing, og statsamtmand Thomas Opstrup, Rindumgård, takkes for oplysninger og materiale.

Litteratur:

- A. Bach: Den nye kommuneinddeling i Ringkøbing amt. Hardsyssels Aarbog 1971, s. 5-22.
- J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmænd 1660-1848. København 1895.
- Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848. København 1919.
- Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk. Bd. I-II. 1991.
- H. P. Hansen: "Æ Amtsstaauw". Hardsyssels Aarbog 1925, s. 161-162.
- Harald Hatt: Danmarks Amtsforvaltere 1848-1932. København 1933.
- Jens Aarup Jensen & Jørgen Borg: Jesper malers Ringkøbing 1808-1847. Ringkøbing 1993.
- German H. W. Jonassen: Stiftamtmand og Amtmænd i Kongeriget Danmark 1848-1922. København 1923.
- Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark. København 1985.
- A. Kaae: Bidrag til Bøvling lens historie. Hardsyssels Aarbog 1955, s. 5-76.
- A. Kaae: Lundenæs len. Hardsyssels Aarbog 1959, s. 27-126.
- Per Hauge Mortensen: Portræt af Ringkøbing omkring 1800. Utrykt, 1987.
- Per Hauge Mortensen: Kongen besøgte købstaden - og var en tur på Klitten. Ringkøbing Amts Dagblad 31.7.1993.
- Knud Prange: Herredssegl og kommunale våbener i Ringkøbing amt. Hardsyssels Årbog 1979, s. 5-26.
- Kr. Susgaard: Rindum sogn. Ringkøbing 1993.
- J. P. Trap: Danmark. 5. udgave, bd. IX, Ringkøbing amt. København 1965.
- Hans H. Worsøe: De lokale landvæsenkommissioner og deres arkivalier. Arkiv 2. bd. nr. 3, 1969, s. 180-191.
- Hans H. Worsøe: De gamle amters tilblivelse. Arkiv 3. bd. nr. 2, 1970, s.151-171.
- Hans H. Worsøe: Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Viborg 1980.

Fjorden rundt

- udkast til en arkæologisk beskrivelse af Ringkøbing Fjord-området.

Ringkøbing Fjord er landets største indsø, og burde derfor være velbeskrevet. Men egentlig kendes der ikke ret meget til dens historie. Heller ikke dens geologiske udvikling er særlig godt undersøgt. De mange nye arkæologiske fund, som omtales senere, viser, at vi trænger til en nyvurdering, og at udviklingsforløbet siden sidste istid er mere kompliceret, end man tidligere har forestillet sig.

For mange år siden, helt tilbage i år 1900, udkom et væsentligt værk om fjorden, skrevet af distriktslægen Sigurd Rambusch, der sammen med andre forfattere, og med Carlsbergfondets støtte, skildrede dens historie, fugle- og dyreliv.

At der her i 90'erne er grundlag for at gå igang igen, kan man få et indtryk af ved at læse artikler i tidligere numre af FRAM, f.eks. »På sporet af Rennumkøbingh«, »I jernalderbondens spor«, »Skjernådalens historie«, »St. Skindbjerggravpladsen« og ikke mindst »Marie, Marie, du skal sgu' møte te æ haw!«. Interessen for en nyvurdering er også blevet skærpet efter en overraskende udgravning af ca. 15 forskellige glasbægre i brandtomten af et 400-tals jernalderhus i Debjerg. Hvordan skulle dette fund af luksusvarer i det ellers undervurderede Vestjylland forstås? Måske gemmer der sig endda flere overraskelser i området.

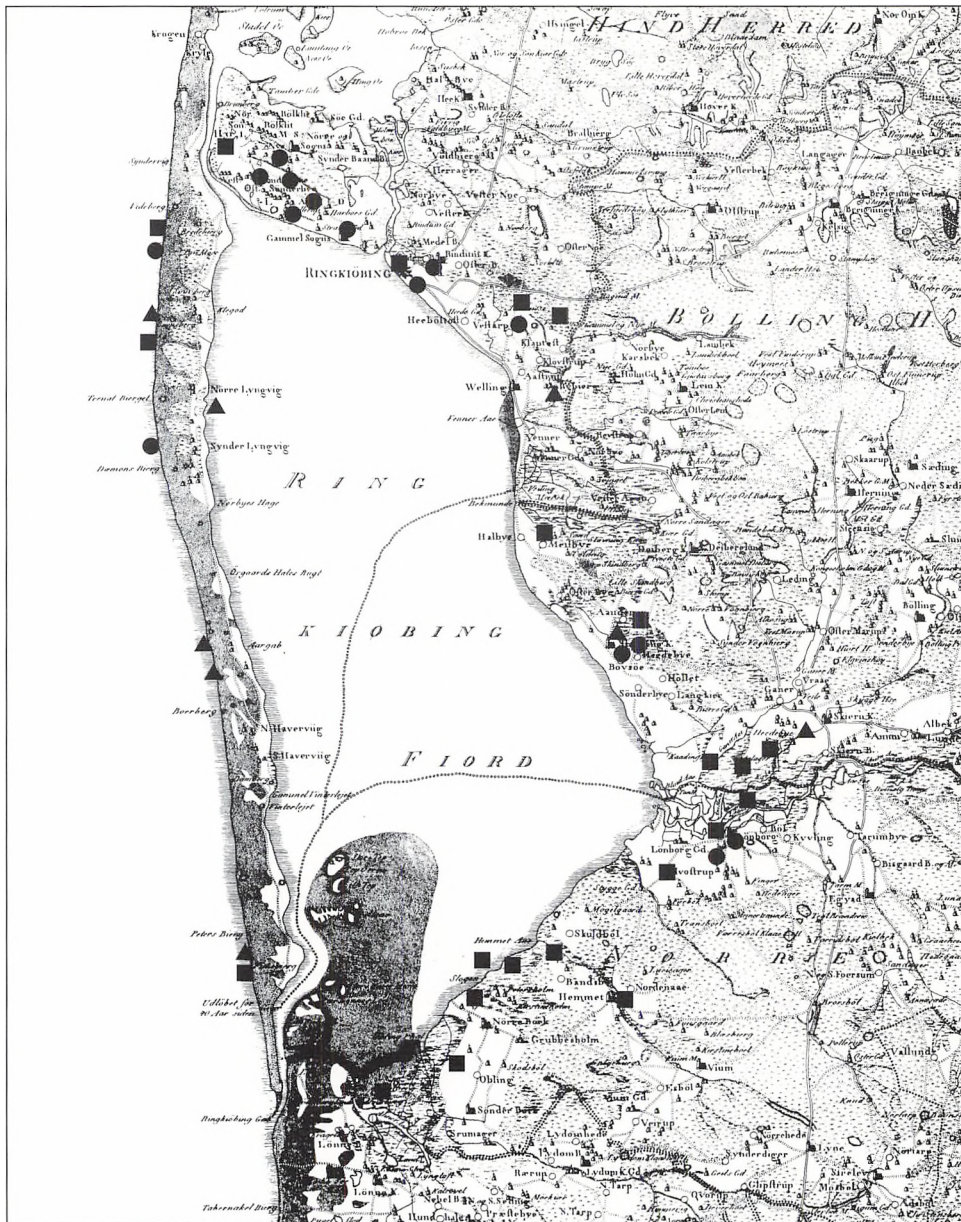
Vi vil derfor med denne artikel komme med et sammendrag af den viden, vi i dag har om de arkæologiske fund fra og omkring Ringkøbing Fjord og sammenholde det med, hvordan især geologien vil kunne bidrage til at løse mange spørgsmål om mulighederne for bosættelse i et område, hvor havet og dermed naturen til stadighed gjorde sin indflydelse gældende for betingelserne for al menneskelig bosættelse.

Meget af det, vi skriver på de følgende sider, bygger på tilfældige fund og i det hele taget tilfældige iagttagelser, og der skal derfor ikke så mange nye fund til, før fortolkningerne ændres. Men uanset dette lægger artiklen op til, at vi kan udarbejde en samlet historie om fjorden. Det er et behov, vi har, når der skal formidles ved sommerarrangementer, ved vinterens foredrag samt ikke mindst ved vore udstillinger, både særudstillinger og faste udstillinger.

Vi forestiller os, at det arbejde, som for tiden udføres under »Ulfborg-projektet«, kan smitte af. Her har professor Jens Thyge Møller undersøgt geologien i Nissum Fjord-området, der naturligt ligger som en forlængelse af Ringkøbing Fjord-området.

Fastlandstiden

Under sidste istid, der sluttede for 12 til 13.000 år siden, lå det jyske landområde

- ▲ 8000-4000 f. Kr. Jægerstenalder
- 4000-1800 f. Kr. Bondestenalder
- 1800- 500 f. Kr. Bronzealder

Bondestenalderens kystlinje menes at have ligget lavere end i dag. Denne ca. 4500 år gamle økse med skafthul, bevokset med rurer og opfisket på ca. 1 m vand lidt nord for Bork Havn. Øksen kan være med til at fastlægge kystlinjens forløb i bondestenalderen. Foto: Jørgen Borg.

hævet i forhold til i dag, og kysten var rykket langt ud i det nuværende Vesterhav, heraf betegnelsen fastlandstiden, der fortsatte frem til 6.000 f. Kr. Skjernåen og Vonåen havde deres løb gennem det, der i dag er Ringkøbing Fjord, hvorfra et samlet løb i forlængelse af Skjernåen fortsatte videre vestpå. Et kig på søkort over Ringkøbing Fjord og Vesterhavet viser tydeligt dette.

Eggen kan derfor allerede under sidste istid have været beboet af jægere, men fundene mangler. Dog viser en opskyllet tand fra den langhårede istidselefant, mammutten, at et af datidens jagtobjekter har færdes her. Tandene er fundet ved Houvig.

Mammuttonen kan være nedlagt af stenalderjægere, men den kan naturligvis også have fået en naturlig død.

Efterhånden som klimaet mildnedes, indvandrede skoven. At Ringkøbing Fjord-området på dette tidspunkt blev skovdækket, har længe været kendt. Allerede på Johannes Meyers kort fra midten af 1600-årene, ser man midt i fjorden skrevet, lige nord for Skjernå Dyb, at her bliver der på 2 alens dybde på fjordbunden fundet træer. I 1900-tallet er man ofte stødt på træstammer og grene ved afvandingsarbejder, bl.a. i Skjernådalen, ved Vonåen og ved Anerå i Sdr. Bork sogn. Stammerne

Kort over kendte fund fra perioden 7500 - 500 f. Kr. , opdelt i jægerstenalder (trekant), bondestenalder (firkant) og bronzealder (cirkel). De store fundmængder i områderne Holmsland, Ringkøbing, Velling og Lønborg er ikke afsat detaljeret. Grundkortet er Videnskabernes Selskabs kort fra 1803. A429-94 © Kort- og Matrikelstyrelsen.

To meget ensartede pilespidser, fremkommet ved Bøel i Skjernådalene og ved Røjklit Sø på Holmsland. I begge tilfælde er fundene gjort ved grøftegravning. Pilespidserne har omtrent samme alder som øksen på den foregående illustration. Den hele pilespid er 13.2 cm lang. Foto: Jørgen Borg.

kan være af el og birk, men eg forekommer også. For tiden er en skive af en sådan møseeg fra det lavtliggende område mellem Nr. Bork og Holmen til årringsdatering. Resultatet af denne prøve vil kunne fastslå, hvornår der her er sket en vandstandsstigning. Antagelig er det den stigning, der betegner afslutningen på fastlandstiden i slutningen af jægerstenalderen.

Da fastlandstidens landmasser i selve fjordområdet i dag ligger vanddækkede, må der gemme sig bopladser på bunden, men vi har endnu til gode at få dem lokaliseret. Bosættelser på højere land i forhold til den daværende kystlinje, har vi kendskab til flere steder langs østsiden af fjorden, f.eks. i Hjortmose ved No, i Velling og ved Stauning Præstegård. I dag ligger disse steder ved åløb og tilgroede søer. Desværre har vi kun fundet flintredskaber og flintaffald fra disse steder, mens de mindst ligeså interessante hjortetaksøkser osv. kun er bevaret, hvor de skylles op fra vanddækkede bopladser.

Kystlinjen ændrer sig

Kystlinjen menes i den senere del af jægerstenalderen (ca. 6000 f. Kr.) og frem i bondestenalderen, iflg. en geologisk oversigt fra 1963, at ligge på ca. 1 m vand, dvs. ude i fjorden. Arkæologiske fund fra denne tid udgøres af ilanddrevne hjortetaksøkser langs Vestkysten og et ravsmykke, der er fundet ved fjordbredden nord for Hvide Sande. Smykket er dog måske fra en lidt tidligere del af jægerstenalderen.

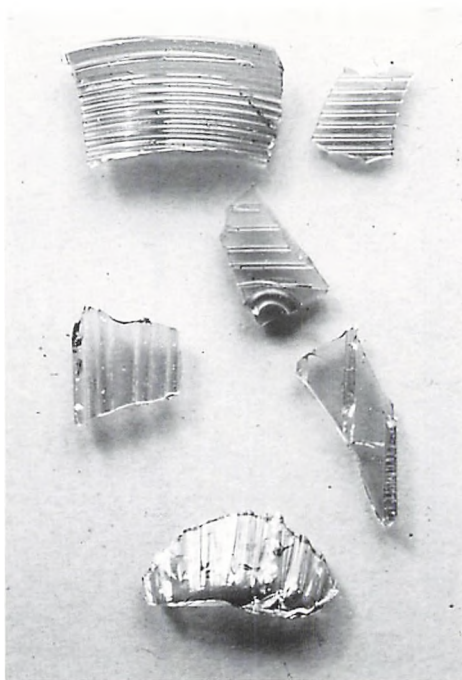
Også fra bondestenalderen, der starter 4000 f. Kr., er der fra selve fjorden og om-

Kort over fund, der stammer fra perioden 400 - 1500 e. Kr. - yngre jernalder (cirkel), vikingetid (firkant) og middelalder (trekant). De vigtigste fundsteder er møntfundene ved Sdr. Haurvig, glasfundet i Dejbjerg, Kongsgården m.v. ved Lønborg og middelalderbyen Ringkøbing. A429-94 © Kort- og Matrikelstyrelsen.

- 5.-7. årh. e. Kr.   *Yngre jernalder*
- 8.-10. årh. e. Kr.   *Vikingetid*
- ▲ 11.-15. årh. e. Kr.   *Middelalder*

Udvalg af glasskår fra brandtomten af jernalderhuset i Dejbjerg, udgravet 1993. De viste skår, der stammer fra ca. 15 cm høje drikkebægre i lysegrønt og gulligt glas, er dele af et vareforråd, som stammer fra Rhinområdet eller det nordlige Frankrig. Der ser ud til at have været mindst 15 forskellige glas i lageret. Foto: Torben Egeberg Hansen.

givende områder et par gode, betydningsfulde fund, der antyder kystlinjer under den nuværende. Lidt nord for Bork Havn er der opfisket en økse fra bondestenalderen og to omtrent samtidige pilespidser af flint er fundet ved kanalopgravninger i Skjernådalen og på Holmsland.

Siden fastlandstiden er der altså sket en drastisk forskydning i forholdet mellem

land og fjord/hav, og disse naturbetingede ændringer har naturligvis haft store og afgørende konsekvenser for bosættelsen ved Ringkøbing Fjord. Men de er sket meget langsomt og fordelt over flere århundreder. Derfor har områdets beboere næppe mærket dem umiddelbart.

Fund af bopladser og enkeltfundne genstande viser, at der f.eks. i sognene Stauning, Nr. og Sdr. Bork burde findes dysser, jættestuer og bronzealderhøje, men der er ingen sikre spor af sådanne gravhøje fra oldtiden, selv om de burde være der. Højene kan være sløjfet for mange hundrede år siden, da ingen efterretninger nævner dem, heller ikke de ældste præsteindberetninger fra 1600-tallet. En anden forklaring kan være, at vi måske stadig vil kunne være så heldige at finde gravhøje, dækket af sandflugtslag og indlandsklitter. Uanset hvad forklaringen er, er der her en udfordring, hvor vi stadig har til gode at finde et betydeligt antal gravanlæg.

Dog er der et sted i de nævnte fjordsogne fremkommet et sanddækket gravanlæg fra denne periode. Fundstedet ligger ved Anerbjergene i Sdr. Bork Mærsk, hvor der sammen med en stenlægning stod en urne med brændte knogler. Rester af stenlægningen skal stadig være bevaret under klitten, der i virkeligheden er oplagt som et sandflugtsværn i 1700-tallet. Da fundstedet samtidig kun ligger ganske få meter over havets overflade, er der her en mulighed for at fastlægge, hvor havniveauet kan have ligget i bronzealderen. Dette kan ikke mindst lade sig gøre, fordi der på Holmsland Klit og i Skjernådalen er gjort fund af bronzeøkser og -spydspidser.

Jernalder, vikingetid og middelalder

Fra ældre jernalder (500 f. Kr. - 400 e. Kr.) har vi store mængder fund, også på Holmsland Klit. Forklaringen herpå er i høj grad, at sporene fra denne periode altid har været lette at finde, sammenlignet med andre perioder.

En kortlægning af kendte fundpladser fra ældre jernalder i Ringkøbing-området kan ses i FRAM 1987. Fælles er det, at hele vejen rundt om fjorden ligger fundpladser på indtil 2.5 m over den daglige gennemsnitlige vandstand. Da det er helt usandsynligt, at jernalderfolkene ville bosætte sig med risiko for stormflodskatastrofer, ligger der på disse forskellige arkæologiske

Smykkekasten i blå glas, med 3 indridsede figurer, formentlig en forvansket udgave af »De Hellige Tre Konger«. Glasstykket, der er fundet i Højmark mellem Dejbjerg og Ringkøbing, er ca. 3 x 3 cm stort. Sådanne smykker stammer fra tiden 600 - 800 e. Kr. Foto: Jørgen Borg.

Det ejendommelige hoved fra Velling, fundet for nogle få år siden. Beslaget kan have siddet som afslutningen på en rem. Det er 1.9 x 1.5 cm stor, dateringen ligger antagelig i 5- 600-tallet. Foto: Jørgen Borg.

fundsteder mange muligheder for at fastlægge ændringer i havniveauet gennem tiden.

En ældre jernaldersboplads på Grønbjerg i Sdr. Bork Mærsk, som i 1930'erne blev undersøgt af arkæologen og kulturgeografen Gudmund Hatt, har været tilagt stor betydning for netop dette emne. Bopladsen blev udfra geologiske undersøgelser kaldt en "hævet og sænket" jernalderboplads, forstået sådan, at der skulle være marskaflejring henover nærliggende lag fra bebyggelsesperioden omkring Kr. f. Men i forbindelse med Ulfborg-projektet har Jens Thyge Møller stillet spørgsmålstegn ved, om fortolkningerne kan holde. Derfor er der i sig selv ved Grønbjerg grundlag for undersøgelser, der vil kunne bidrage til en beskrivelse af Ringkøbing Fjords udseende og størrelse for 2000 år siden. Hertil kommer muligheder for at kontrollere oplysningerne, da flere af de øvrige jernalderpladser i området som nævnt ligger tæt ud til disse marsklignende

Skår af glaseret kande, opfisket i Ringkøbing Fjord lidt nord for Tipperne. Selv om rurerne dækker overfladen, anes 3 meget tætsiddende ben, hvilket ikke er almindeligt på dansk lertøj. Måske stammer den fra Holland. Kanden kan stamme fra fiskerlejet »Tipperhorn«, der siden 1500-tallet lå på nordspidsen af Tipperne, eller den kan være tabt under almindelig sejlads. Foto: Jørgen Borg.

aflejringer. Nord for Ringkøbing Fjord, ved Hee og Stadil, er der fundet jernalderaflejringer, dækket af klæglag, hvilket giver mulighed for kontrol.

I yngre jernalder (400 - 800 e. Kr.) mener Jens Thyge Møller, at der er sket en vandstandsænkning. Det kan f.eks. passe med et fund af en bosætning med langhuse og indhegninger i den sydlige del af Velling sogn. Dateringen ligger indenfor perioden 3. til 7. århundrede e. Kr. Stedet ligger på ca. 1-2 m over fjorden, dvs. at det ikke har været stormflodssikkert i forhold til vandstanden før slusen i Hvide Sande blev anlagt.

En anden, meget spændende oplysning omkring vandstanden, er de lavtliggende sognekirkers placering i forhold til vandspejlets niveau. Det viser sig, at de alle ret nøje ligger 4-5 m over dette. Derfor mener vi, at havniveauet i 1100-årene har været omtrent som i dag, eller ihvertfald ikke højere, da en stormflod let kunne betyde en vandstandsstigning på 3-4 m. Rigtigheden underbygges af, at en bevaret liste over egnens kirker, nedskrevet i 1300-tallet, viser, at der med sikkerhed ikke omkring Ringkøbing Fjord er forsvundet kirker siden da. Vi kan f.eks. derfor ikke gå ud og

finde tomten af en middelalderkirke, ødelagt af en stormflod.

Ladepladser i jernalderen ?

I 1975 skrev den ansete lokalhistoriker H. K. Kristensen om slutningen af oldtiden i Nr. Horne herred, omtrent svarende til den nuværende Egvad kommune: »Så vidt vides er der ikke gjort fund i herredet fra oldtidens to sidste perioder, germanertid og vikingetid, (400-1000). Det vil ikke sige, at der da ikke boede folk herude, for mange af deres bopladser lever videre i en part af de nuværende landsbyer«.

Denne beskrivelse er meget betegnende for den almindelige opfattelse af bosættelsesforholdene i tidligere tider. Landet lå ret øde hen, enkelte jernalderbopladser lå rundt omkring, ellers dækkede hederne alt.

Men da vi i forbindelse med denne artikel fik fundet genstande frem fra udstillinger og magasiner, blev det klart, at der omkring fjorden kendes en ganske god mængde fund, der kan dateres til yngre jernalder og vikingetid. Det er den samme tendens, der i de senere år viser sig i alle dele af landet. Årsagen er, at arkæologerne har lært at finde de uanselige spor fra denne periode.

Det er naturligt at forvente spor af kontakter ned langs Vestkysten, mod syd og sydvest. Bevismaterialer har vi fået nu, tydeligst med fundet af de frankiske drikkeglas i hustomten fra Dejbjerg. Også en frisisk mønt, en såkaldt sceatta fra Sdr. Haurvig, er et nyt og meget vigtigt fund, der klart viser handelskontakter langs den jyske vestkyst på et tidspunkt, hvor Ribe

Skår af en flad skål og en gryde, også opfisket i fjorden nord for Tipperne. Foto: Jørgen Borg.

opstod som handelsby omkring år 700. Hertil kommer efterhånden mange andre fund af mønter på Holmsland Klit. Mønterne fordeler sig tidsmæssigt fra romerske mønter over vikingetidsmønter til forskellige middelaldermønter.

Det mest markante fundsted er Sdr. Haurvig. Her tyder fundene på, at der i jernalder og vikingetid lå en hidtil upågtet plads, som måske blev benyttet på bestemte årstider af handelsfolk med ærinde langs den jyske Vestkyst. Mere kendt er lokaliteten Lønborg, mens lageret af drikkeglas i Dejbjerg viser, at luksusvarer cirkulerede i Ringkøbing Fjord-området, utvivlsomt sejlet hertil fra produktionsområdet i Rhin-egnene og på en eller anden måde

Skår af stjertpote fra 16- eller 1700-tallet. Den vides blot at være fundet i Ringkøbing Fjord. Foto: Jørgen Borg.

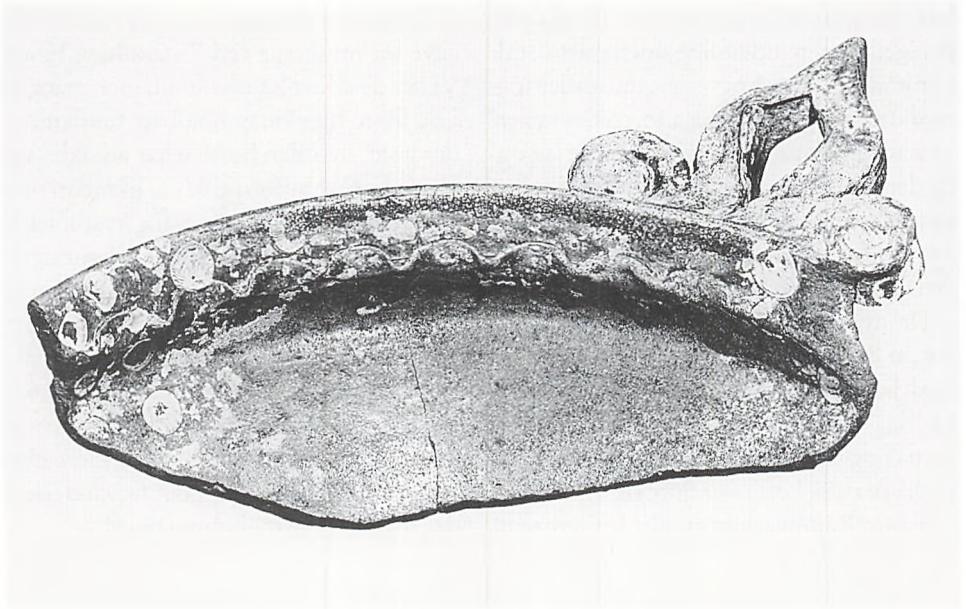
transporteret til Dejbjerg. Det kan være sket via pladsen i Sdr. Haurvig eller direkte til en ladeplads inde i fjorden, så nær Dejbjerg som muligt. Munden af et vandløb kan være stedet, men ingen fund viser endnu dette.

Sejlruter

Det gamle Skjernå Dyb og dybet, der herfra strækker sig mod Vonåen, har altid været brugbare sejlruter. Derimod kunne mindre både, der ikke stak så dybt, manøvrere mere frit. Vi kan derfor kun gætte

på, hvordan og ad hvilken rute sejladsen foregik. Som landkending før kirkebyggeriets tid har man kunnet benytte markante steder, f.eks. Lønborg Bakke og højdedraget på kanten af Skovbjerg Bakkeø. Da kirkerne i middelalderen blev forsynet med tårne, fik man mere præcise muligheder for at styre sikkert i havn.

Direkte tegn på sejlads på Ringkøbing Fjord i middelalderen, i kraft af skår af tabte lerkar og kander, har vi fra området nord for Tipperne og fra Ringkøbing-området. Det er ofte erhvervs- og fritidsfiskere, der har gjort fundene, og det er sikkert også

Glaseret lerskår med elegant udformet greb, fra 1600-tallet, fundet ved sejlbunden ud for Ringkøbing Havn. Foto: Jørgen Borg.

dem, der i fremtiden vil gøre flere fund. Den lokale dykkerklub, "Puissit", har i 1994 foretaget dykkerundersøgelser ved Skjernå Dybet nord for Tipperne, men desværre uden større resultat. Den meget ringe sigtbarhed er også et problem.

De ældste af skårene er fra 1500-årene. Spændende, men i virkeligheden ikke overraskende er det, at resterne af en glaseret kande med tre ben kan stamme fra Holland. Den er fundet lige nord for Tipperne, og kan enten være tabt under sejlads eller have noget at gøre med det fiskerleje, der siden 1500-årene vides at have ligget på nordsiden af Tipperne, for såvidt det kan stedfæstes ud fra historiske beskrivelser og forskelligt kortmateriale.

Afslutning

De arkæologiske fund, som vi har fremlagt her, peger på nogle geologiske undersøgelser, der vil kunne gennemføres med udsigt til resultater. Ved hjælp af kulstof 14-dateringer er der idag mulighed for at fastsætte alderen på tørvelag og klægslag. Det er især vigtigt at kende tidspunktet for den første marskdannelse, da marsken giver forbedret græsning til kreaturer, og da den dermed er en kilde til bedring af landbrugsproduktionen omkring fjorden. I Ribområdet starter klægdannelsen i jernalderen, og ved Ringkøbing Fjord må dateringen forventes at være omtrent den samme.

En undersøgelse, der ikke har været nævnt i det foregående, er ønsket om at få

lavet en god pollenanalyse, dvs. en analyse af vegetationens udvikling siden sidste istid i området. Dertil kræves en moseaflejring med uforstyrrede lag. Sagt forenklet tæller man mængden af pollen i de enkelte lag og får derved et billede af, hvordan befolkningen omkring Ringkøbing Fjord efterhånden har foretaget større og større indgreb i den naturlige vegetation.

De nyeste arkæologiske fund har også vist, at der på Holmsland Klit er fast bund med bosættelsesspor under klitterne. De kan ligge på rester af småøer, sådan som det ses på nogle af de ældre, men desværre ikke særlig præcise kort over fjorden.

Sigurd Rambusch begyndte for omtrent

100 år siden det arbejde, som i dag er en opgave for museerne ved Ringkøbing Fjord. Vi har de arkæologiske fund, men mangler i de fleste tilfælde et holdbart fundament, der viser, hvordan fjorden har udviklet sig. Vi skal prøve at forestille os, hvordan området kan have set ud, dengang kystlinjen lå meget længere ude mod vest, og hvor sandflugten fra kystzonen derfor ikke var nået så langt ind i landet. Langt senere, i vikingetiden eller i middelalderen, kan man gætte på, at Ringkøbing Fjord blev dannet. Men vi ved ikke med sikkerhed, hvornår og i hvor lang tid, havet havde mere eller mindre direkte adgang i det farvand, der i dag udgøres af Ringkøbing Fjord.

Fiskeriet ved Nissum Fjord

Fotograferet af Jørgen Borg

For en bevilling af rådighedssummen 1993 har Jørgen Borg for Ringkjøbing Museum kunnet indlede en fotodokumentarisk skildring af de små fiskerlejer omkring Nissum Fjord. Dem er der stadig 10-15 stykker af med inderhavnen i Thorsminde som den største og mest betydende. Fra nogle af lejerne er fiskeriet i dag ophørt eller hensygnende, mens der andre steder er en udvikling i gang. Fjordfiskeriet foregår typisk enten som bierhverv eller som træteerhverv for tidligere havfiskere, men

det er også oplæringsplads. Store drenge starter med at fiske på fjorden og får tidligt råd til at anskaffe egne både og redskaber. Redskaberne er ofte af moderne materialer, men metoderne endnu de traditionsbestemte med bl.a. ned, der ordnes på splidstokke. Jollerne er udstyret med en stejleplanke på langs, enten ved den ene bådside eller midtskibs.

Jørgen Borg har allerede i 1970erne interesseret sig for disse fiskerlejer og har en del optagelser fra dengang. Dette materiale

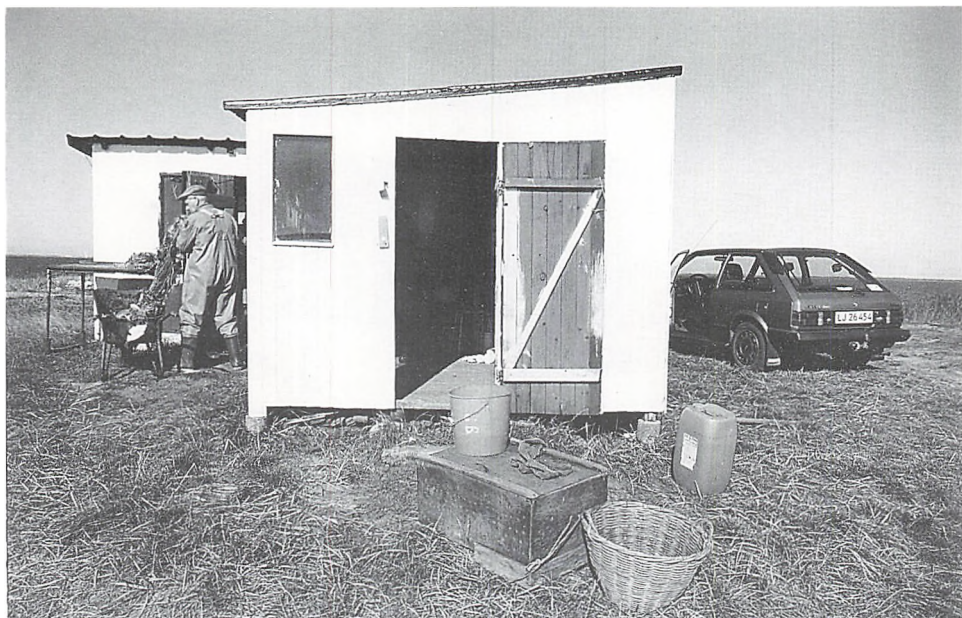

»Stenild«, Nørre Fjand, redskabshus november 1976.

Samme redskabshus, januar 1979.

Samme redskabshus, september 1993. Huset er nu blevet moderniseret og udvidet.

Skurets ejer går ombord, september 1993. Han er tidligere havfisker.

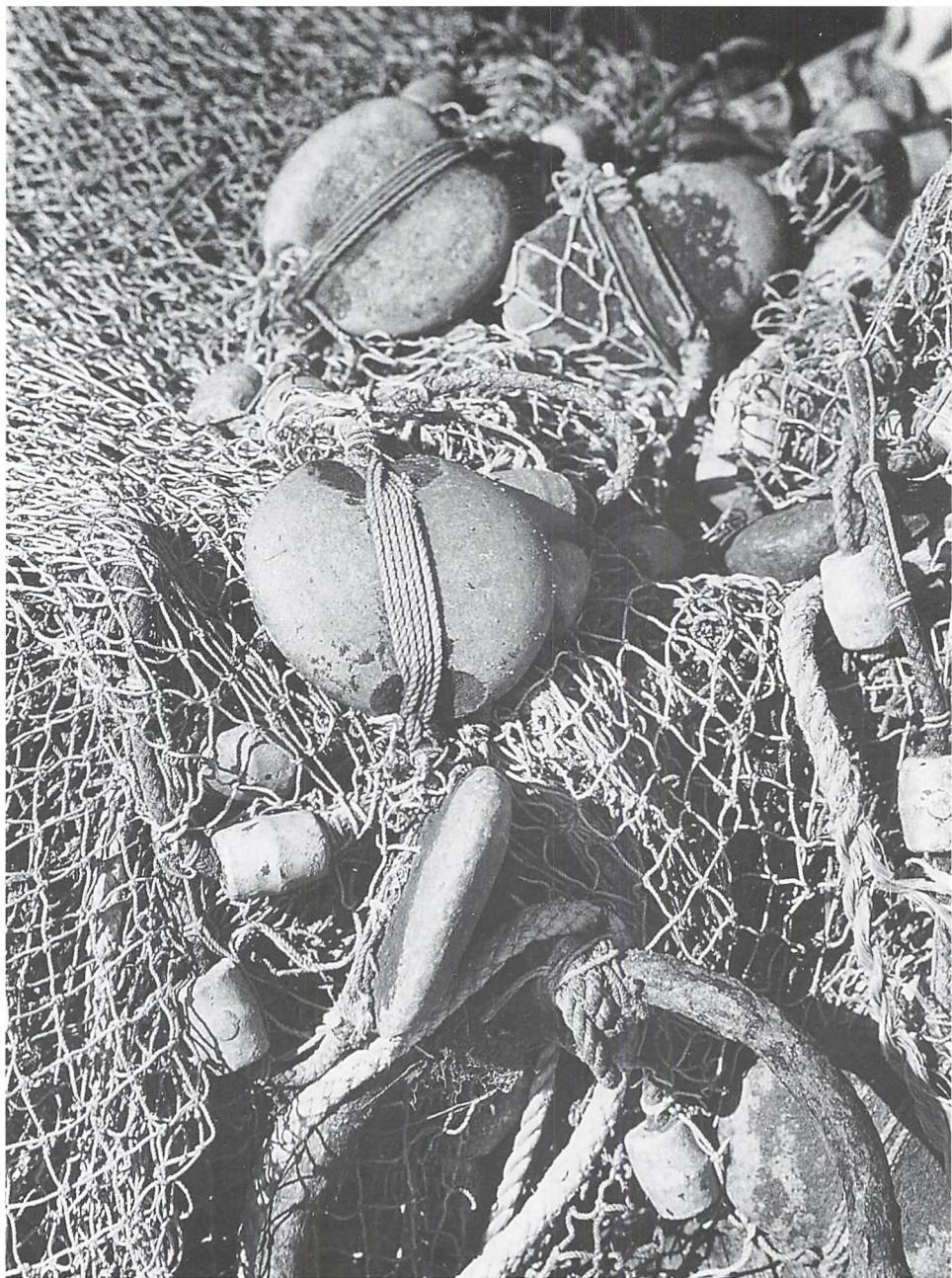

Fiskeri fra »æ Rend« 1993, garnene sættes, fangsten landes.

»Stenild«, Nr. Fjand. Gamle garn med stensynk, september 1993.

Redskabshus, »Stenild«, Nørre Fjand, 1993.

Kaffepause i skuret, 1993.

Filettering af flyndere, 1993.

vil indgå i projektet som baggrund for skildring af udviklingen i vor tid. Hovedformålet med projektet er en fotografisk beskrivelse af arbejdsgangene og fiskerimetoderne i dag såvel som en skildring af det særlige miljø og liv, der udfolder sig i og omkring de små maleriske redskabshuse, som nogle gange er flikket sammen af

tilfældige genbrugsmaterialer. Jørgen Borg udfører sine optagelser som en serie forløb med fin sans for mange detaljer. De billeder, vi har valgt at vise, er udvalgt fra et par serier optaget i de to fiskerlejer på Nørre Fjand halvøen i Nissum Fjords sydvestlige del.

Rakkerhuset i Bjørnemosen

Indledning

I bestræbelserne på at gøre det levende at gå på museum, er det naturligt, at mange museer gerne vil vise noget frem, der kan fængsle og forundre de besøgende. Et af de interessante steder, som Skjern-Egvad Museum har at byde på, er tomten efter rakkerhuset i Bjørnemosen. Således har museet gennem de sidste 10 år med stadig større tilslutning kunnet arrangere historiske rakkerture ud i Bjørnemosen, hvor Jyllands sidste rakkere, Niels Kvembjerg og Mette Mus, boede indtil 1932.

Imidlertid er det ikke så meget, vi har vidst om huset. De fleste af de oplysninger, vi har formidlet videre til deltagerne, er informationer fra H.P.Hansens bøger om de jyske rakkere og natmandsfolk.

I museets magasiner og arkiver er det også begrænset, hvad der gemmer sig af materiale om Dejbjerg rakkerne. Konkret fra huset i Bjørnemosen, kan man i museets magasin finde husets gamle dørgreb, Niels Kvembjergs bibel samt nogle hornskeer, der efter sigende skal have tilhørt Mette Mus og Niels Kvembjerg.

Heller ikke skriftlige oplysninger er der mange af i museets lokalhistoriske arkiv. Det bedste materiale i arkivet er de historiske optegnelser, som nu afdøde graver, Morten Kusk fra Hanning, efterlod sig. I

dette materiale findes en del uafsluttede manuskripter om fattigforholdene i Dejbjerg og Hanning sogne, baseret på gamle fattigprotokoller, som Morten Kusk havde adgang til i 1960'erne før kommunesammenlægningen.

Imidlertid skal der til disse lidt nedslående oplysninger siges, at det i de senere år er lykkedes museet at få samlet et ret omfattende billedmateriale om rakkerhuset i Bjørnemosen fra perioden 1905-1940. Således er det disse fotografier, der har dannet grundlag for ideen om, at museet skulle forsøge at genopføre huset i Bjørnemosen.

I dag skønnes det, at tomten efter rakkerhuset årligt besøges af ca. 2000 personer. Starten på denne udvikling fandt sted allerede i begyndelsen af 1950'erne, hvor ejeren af parcellen, gdr. Frederik Henning i Hanning, rejste en mindesten ved tomten med inskriptionen: "Her boede Mette Mus og Niels Kvembjerg indtil 1932."

Det næste skridt fandt sted i begyndelsen af 1980'erne, som et resultat af fredningen af Bjørnemosen, hvor det efter tilslutning fra Frederik Henning blev besluttet, at der kunne etableres en natursti fra Bundsbæk Mølle til hustomten.

I 1992 blev der taget yderligere et skridt, idet Skjern-Egvad Museum købte parcellen Sandager By 6^e, Dejbjerg sogn, hvorpå tomten er beliggende, af Frederik Hen-

ning. Købet har sat gang i diskussionen om, hvorvidt museet skulle genopføre det gamle rakkerhus eller blot forbedre formidlingen på stedet med opsætning af en informationstavle.

I forbindelse med museets ansøgning til Arbejdsmarkedets Feriefond i 1994 blev det besluttet, at museet skulle forsøge at genopføre en kopi af det gamle rakkerhus oven på fundamentet af det oprindelige hus.

For at få en større viden om huset, inden arkitekt m.a.a. Erik Einar Holm kunne gå igang med at lave et rekonstruktionsforslag til huset, iværksatte museet i 1992-93 følgende undersøgelser.

En arkæologisk udgravning af hustommen for at finde ud af, hvordan husets grundplan oprindeligt havde set ud, ligesom vi naturligvis også var spændt på, om vi kunne finde nogle spor efter Mette Mus og Niels Kvembjergs liv i huset.

En historisk/etnologisk undersøgelse af husets historie ud fra skriftlige kilder, samt en etnologisk interviewundersøgelse af ældre personer, som havde kendskab til huset og dets beboere fra deres barndom. I alt blev 10 personer interviewet.

Den første nye viden om husets tidligere brug kom gennem den arkæologiske udgravning, hvor vi, da husets grundplan blev blottet, kunne konstatere, at huset oprindeligt var bygget som et dobbelthus, med henblik på at huse to familier. Da vi ikke vidste af, at Niels og Mette havde boet i huset sammen med andre familier, stillede denne nye viden helt nye spørgsmål til husets alder og brug, før Mette Mus og Niels Kvembjerg flyttede ind i det.

Interviewundersøgelsen koncentrerede sig om ældre personer, der var kommet i

huset som børn. Her fik vi kun et spor, der pegede på husets historie før Mette Mus og Niels Kvembjerg. Således kunne Johannes Larsen i Dejbjerg berette, at hans moder var født i huset i 1885. Hans bedsteførelde havde købt noget jord tæt ved huset, og da bedstemoderen blev gravid, og de ikke kunne finde noget at bo i, flyttede de ind i huset, hvor de blev boende, til de selv havde fået bygget et hus.

Johannes Larsen kunne huske, at han havde fået fortalt, at huset var et gammelt kommunehus. Hvor gammelt havde han dog ingen anelse om.

Det blev imidlertid gennem Morten Kusks uafsluttede manuskript med titlen: »Jens Andersen Prang i Bjørnemose 1820-1854 - med kone og 5 børn. Dels afskrift efter Fattigprotokollen for Deibjerg-Hanning Fattig - Commission,« at vi fik mulighed for at få husets historie sat rigtigt på plads.

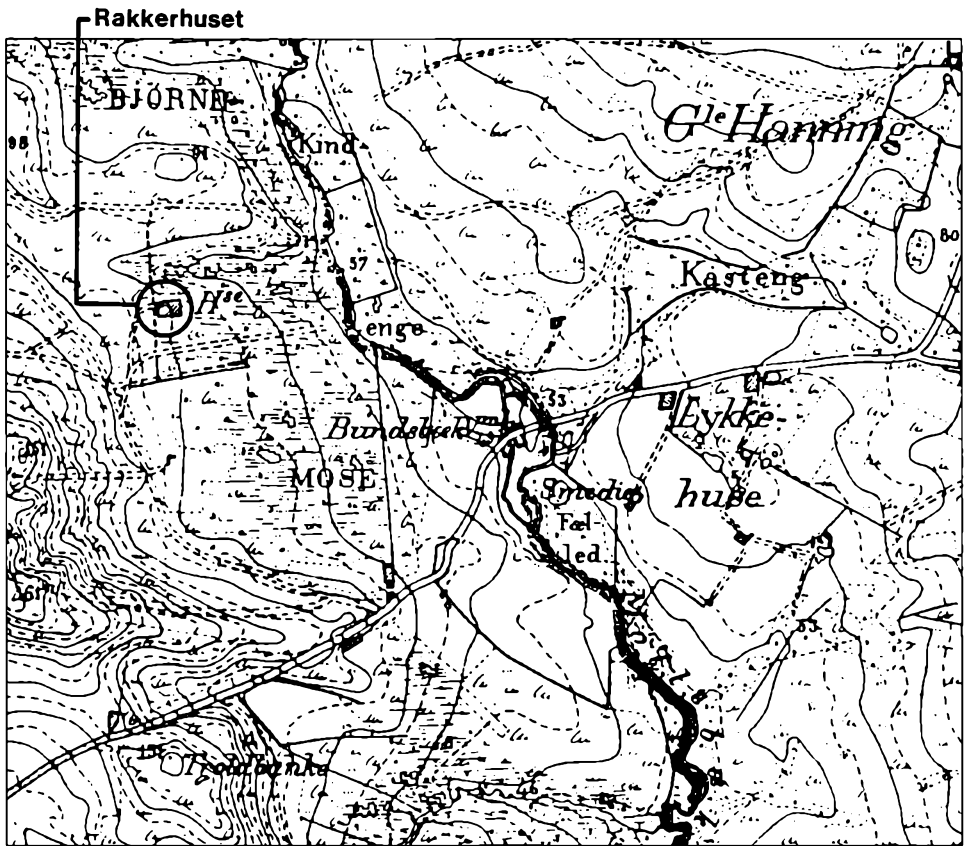
Dog er der ingen tvivl om, at en mere dybtgående arkivundersøgelse vil kunne fremdrage yderligere viden om huset i Bjørnemosen og dets beboere.

Husets historie

På det minorerede sognekort over Dejbjerg sogn fra 1838 findes huset i Bjørnemosen ikke afsat. Heller ikke i fattigprotokollen kan der findes noget om, hvornår huset er bygget på parcellen Sandager By nr. 6^e, Dejbjerg sogn.

1820-1830 : Jens Andersen Prangs første hus i Bjørnemosen

Baggrunden for, at Jens Andersen Prang med sin familie omkring 1820erne flyttede

Udsnit af generalstabens kort over Dejbjerg fra 1871. På kortet ses fælleshuset tydeligt afsat. Man bemærker iøvrigt de mange små ejendomme omkring Bundsøkk Mølle og Bjørnemoen, benævnt som Lykkehuse. A429-94 © Kort- og Matrikelstyrelsen.

ind i det lille hus på randen af Bjørnemoen, tæt ved Bundsøkk Mølle, kender vi ikke. Sandsynligvis skal man søge forklaringen i de store landbrugsmæssige og social-økonomiske forandringer, der fulgte efter landboreformerne i begyndelsen af 1800-tallet.

En af de store driftsmæssige forandringer var f.eks., at kendskabet til brug af kløver bredte sig. Således kunne småfolk lige pludselig få en ko til at give mælk vin-

teren over - nok til at børnene kunne overleve. Men også udbredelsen af kartofflen som ernæringsmiddel dannede hurtigt forudsætning for, at befolkningstallet kunne begynde at vokse.

I Dejbjerg sogn voksede befolkningstallet i perioden 1787 til 1850, fra 299 til 694 personer. Men allerede i 1834 var befolkningstallet vokset til 646, mens det i 1801 stadig var på 301. Med andre ord kan det fastslås, at på ca. 30 år blev befolk-

ningstallet mere end fordoblet i Dejbjerg sogn.

Denne stærke vækst i befolkningstallet har naturligvis resulteret i et stigende pres på landbrugsjord. Således må man forestille sig, at arealer, man ikke en generation tidligere ville drømme om at tage under dyrkning, nu blev søgt udnyttet. Denne udvikling fremgår også tydeligt af folketællingslisten, hvor man kan se, at i 1834 benævnes en betydelig del af befolkningen i sognet som husmænd, daglejere, indsidere, almisselemmer og glarmestre, mens dette ikke er tilfældet i 1787 og 1801.

Det er disse nye grupper, der presses ud i små huse på randen af heder og moser med et usikkert håb om, at de ved familiens slid kan dyrke så meget jord op, at de kan overleve.

Disse tidlige hedehusmandsfamilier må have levet nær sultegrænsen, måske ofte under. Hvis der var arbejdsføre personer nok i familien, hvis man blev forskånet for sygdom og misvækst og iøvrigt var yderst flittig og sparsommelig, havde disse familier en chance for at klare dagen og vejen.

Men mange af disse tidlige hedehusmandsfamilier klarede ikke de hårde vilkår og endte som almisselemmer på fattiggårde og i kommunehuse.

Først ca. 60-70 år senere, da Hedeselskabet satte ind med en mere organiseret opdyrkning, støttet af engvandsanlæg, dræning, mergling og gødning, lykkedes det i større omfang at skabe nogle levedygtige ejendomme på de tidligere hede- og mosearealer.

I folketællingen fra 1834 benævnes Jens Andersens Prangs hus som »Huset på Vesterager Hede«, hvor Jens Andersen

Prang, 52 år, bor sammen med sin kone Inger Andersdatter på 39 år, samt børnene Niels Jensen 17 år, Ane Johanne Jensdatter 10 år, Anders Jensen 9 år, Jeppe Jensen 6 år og Niels Chr. Jensen 2 år. Det anføres også, at de alle underholdes af fattigvæsenet.

Disse oplysninger passer fint med oplysningerne fra fattigprotokollen i 1826, hvor vi hører om familien, da høsten slog fejl for Jens Andersen Prang, og han henvendte sig til fattigkommissionen for at få hjælp til sig selv og sin familie, bestående af kone og 4 børn samt sine svigerforældre. Imidlertid blev hans anmodning afvist, og familien måtte istedet klare sig gennem vinteren så godt, som man nu kunne.

Men også det følgende år kom der misvækst på Jens Andersen Prangs parcel i Bjørnemosen. Igen henvendte han sig til fattigvæsenet for at få hjælp, og denne gang fik han tildelt 10 skæpper rug, 8 skæpper byg samt 8 pund smør. Måske har det gjort indtryk, at der var kommet yderligere et barn til i familien, således at der nu boede 8 personer i huset i Bjørnemosen.

Imidlertid ser det ud til, at familiens reelle problemer - nemlig en helt urealistisk størrelse og sammensætning af husholdet i forhold til, hvad det var muligt at få ud af moseparcellen - ikke er blevet løst - snarere tværtimod.

Den 2. april 1828 var der igen møde i fattigkommissionen om Jens Andersen Prangs familie. Imidlertid var det ikke Jens Andersen, der mødte op, men hans kone, Inger Andersdatter.

På mødet blev det besluttet, at forsørgelsen af Inger Andersdatters gamle forældre skulle overtages af sognet, ligesom de to ældste drenge skulle gå på omgang i de to

Fælleshuset i Bjørnemosen fotograferet fra nord omkring 1935 efter huset er blevet forladt. Man bemærker det simple bindingsværk baseret på tagbærende stolper, mellem hvilke der er muret ud med sten. Muligvis er der tale om kalkede ubrændte sten. Endvidere bemærkes pumpen til venstre - som mange af meddelelserne kunne huske.

sogne. Endvidere ville man hjælpe familien med såsæd, så den kunne gøre endnu et forsøg på at overleve i mosen.

Prisen for denne håndsrækning var, at familiens ejendele blev registreret og således ikke måtte sælges.

Tilsyneladende forbedrede fattigkommissionens hjælp familiens situation.

I 1829, da Jens Andersen Prangs svigermoder, Ane Lauridsdatter døde, var Jens nu i stand til, uden udgift for sognet, at betale svigermoderens begravelse.

Men livet i mosen har uden tvivl været opslidende og usundt, og allerede senere

samme år må Jens i forbindelse med sin kones og børns sygdom anmode fattigkommissionen om hjælp til mælk til konen og børnene. Kommissionen bevilgede 1 1/2 pot mælk daglig i en måned, mod pant i familiens ejendele.

1830-1854 : Bjørnemoset huset brænder - og genopbygges.

Den 3. februar 1830 brændte huset i Bjørnemosen, og familien stod uden tag over hovedet.

Jens henvendte sig atter til fattigvæsenet, der anviste husly for familien frem til Mik-

kelsdag hos Mikkel Rabjerg. Endvidere fik familien hjælp i form af korn, mælk og tøv, så den kunne klare den sidste del af vinteren.

Efter branden blev huset repareret for 7 rigsdaler. Herefter var familien nogenlunde i stand til at få det til at gå rundt uden særlig megen hjælp fra fattigvæsenet. Ud over at avle rug på parcellen, gik Jens på dagleje og fra fattigvæsenet fik familien årligt 3 tdr. rug, 3 tdr. byg og 18 pund smør.

I 1836 blev Inger Andersdatter imidlertid alvorligt syg, også et barn døde, men først i 1854 flyttede familien ind i en lejlighed i fattighuset ved Bundsbæk Mølle, hvor de kom til at fungere som en slags bestyrere.

1854-61 : Rakkeren Anders Frandsen flytter ind i Bjørnemoset.

Ud fra det der vides i øjeblikket, ser det ud som om, at Jens Andersen Prang aldrig har ejet huset i Bjørnemosen, ligesom Dejbjerg-Hanning kommune heller ikke på noget tidspunkt synes at have ejet huset. I tingbogen for Bølling-Nr.Horne herredes ses det, at den bebyggede parcel i 1852 sælges af Peder Villum Christensen i Dejbjerg til møller Hans Ebbesen, Ganer Mølle.

Alligevel må fattigkommisionen have haft indflydelse på, hvem der skulle bo i huset, for samme år anviser man huset og den tilhørende jordlod til rakkeren Anders Frandsen og hans familie. I husleje skal Anders Frandsen først betale 2 skæpper kartofler, men denne leje ændres i 1857 til 4 rigsdaler om året, som skal betales sidst i oktober måned.

På dette tidspunkt er Anders Frandsen 49 år og konen Maren Hansdatter 42 år.

Sammen har de 4 børn, Frans Andersen 11 år, Thomassine 7 år, Mette 5 år og Ane 1 år.

Allerede fra starten fik Dejbjerg-Hanning kommune store udgifter på Anders Frandsens familie. Lidt formildende var det måske imidlertid, at udgifterne skulle deles med Skjern, idet Anders Frandsen stammede fra Kvembjergshuset, der lå i sogneskillet mellem Dejbjerg, Stauning og Skjern sogne.

Tilsyneladende var huset i Bjørnemosen ikke sat særlig godt i stand efter branden i 1830 og måtte derfor repareres.

I 1856 døde et nyfødt barn for familien, måske på grund af den dårlige bolig. Således beklagede Anders Frandsen i 1859 sig over, at hans skorsten var revnet helt igennem, og derfor måtte nedtages, ligeledes var ovnen alt for ringe.

Fattigvæsenet besluttede, at ovn og skorsten skulle ombygges. Dog syntes huset ikke at være blevet afgørende bedre efter denne reparation, for to år efter, blev det besluttet, at Anders Frandsens hus skulle brydes helt ned, og i stedet skulle der på den samme plads bygges et nyt hus beregnet til 2 familier, nemlig Anders Frandsen og Anders Qvembjergs familier.

1861 : Bjørnemoset bygges om til fælleshus - Anders Frandsen flytter ud og de to rakkerfamilier, Anders Qvembjergs familie og Niels Jensen Kjærs familie, flytter ind i det nye hus.

Samtidig med at snakken om ombygningen af Bjørnemoset stod på, modtog sogneforstanderskabet i Dejbjerg-Hanning kommuner et brev fra sogneforstanderskabet i Rind, hvor man forlangte rakkeren Niels Jensen Kjær, overfor hvem

Dejbjerg-Hanning var forsørgelsespligtig, hjemsendt med hele sin familie. Sogneforstanderskabet i Dejbjerg-Hanning måtte acceptere denne anmodning, idet Niels Jensen Kjær var ud af Kvembjerg slægten. Det blev herefter besluttet, at Niels Kjær med sin familie skulle flytte ind i Bjørnemosehuset sammen med Anders Qvembergs familie, mens Anders Frandsen skulle flytte ind i en lejlighed i fattighuset ved Bundsbæk Mølle.

Herefter gik byggeriet i Bjørnemosen i gang. Tilsyneladende blev der i nogen udstrækning anvendt brugte byggematerialer. Af byggeregnskabet kan vi se, at de to familiefædre hjalp med til at bygge det nye hus, som herefter blev kaldt Fælleshuset i Bjørnemosen.

Udgifterne til byggeriet beløb sig til følgende: P. Bjerg for tømrerarbejde 6 Rd., P. Justesen for murerarbejde 3 Rd. 4 Sk., P. Bjerregaard for Lyng 16 Rd. 6. Sk., Jens Chr. Madsen for tækkearbejde 2 Rd. 4 Mk. 14 Sk., Jens Bratbjerg for murerarbejde 2 Rd.

Desuden fik Niels Kjær 3 Rd. 3 Sk. for sit arbejde, mens Anders Qvemberg fik 1 Rd.

Livet i den første lejlighed i fælleshuset

1861-1870: Anders Qvembergs familie.

I forbindelse med en epidemi blev Anders Qvembergs yngste søn Christen på 8 år syg og døde. I den forbindelse måtte fattigvæsenet bevillige penge til lægehjælp og til begravelse af drengen. Hvor længe Anders Qvembergs familie boede i Bjørnemosehuset er ikke helt klart, men sandsynligvis

flyttede familien til Vorgod omkring 1870, hvorefter deres lejlighed i fælleshuset blev overtaget af Frands Andersen og Karen Thomasdatter.

1870- : Frands Andersen

Kort tid efter, at Frands Andersen og Karen Thomasdatter var flyttet ind i fælleshuset, fødte Karen et dødfødt barn. Frands Andersen forlod herefter sin kone. De blev aldrig skilt, men kom ikke senere til at bo sammen. Sandsynligvis flyttede Frands Andersens bror, Hans Andersen, herefter ind i lejligheden i fælleshuset i Bjørnemosen, mens Frands flakker rundt på de jyske landeveje. Men i 1872 får Hans Andersen besked om, at han sammen med sin kone og deres barn på 1 1/2 år skal forlade fælleshuset og flytte til Skjern, som havde forsørgelsesforpligtigelse overfor Hans Andersen.

På en eller anden måde må Frands Andersen have fastholdt en forbindelse til fælleshuset, for i 1880 var Hans Andersen tilbage i Bjørnemosen, hvor han af Dejbjerg-Hanning sogneråd blev hyret til at brolægge rundt om fælleshuset med pigsten, som han selv skulle fremskaffe. Betalingen var 10 øre pr. alen.

Den 14 september 1882 forelå der en regning på 2 kr. fra jordemoderen i Sædding, for hjælp ved fødsel hos pigen Johanne Marie Chrestensen, som opholdt sig hos Frands Andersen i fælleshuset i Bjørnemosen. Barnefaderen formodes at være Frands Andersen. Året efter i august måned 1883, blev barnet sat i pleje, hvorefter Johanne Marie og Frands forlod Dejbjerg.

I november samme år var de nået til Sdr. Bjert ved Kolding, hvor hun modtog 10 kr

i fattighjælp, som Dejbjerg-Hanning kommune senere måtte refundere til Sdr. Bjert.

Sammen flakkede de rundt på landevejene og fik i årenes løb 10 børn. Ni af børnene blev sat i pleje hos folk på de lokaliteter, hvor de nu opholdt sig.

Men da Frands første kone, Karen Thomasdatter, døde på fattighuset, blev Frands Andersen og Johanne endelig gift, og de slog sig nu ned i Thorstrup Sogn, hvor Johanne fik det 10. barn som ægtefødt!

Da Frands Andersen og Johanne Marie rejste fra fælleshuset i Bjørnemosen, omkring september 1883, må Kjær familien, som boede i den anden lejlighed, have overtaget hele huset.

Livet i den anden lejlighed i fælleshuset

Niels Kjærs familie.

Går vi tilbage til 1863, hvor en influenza-epidemi hærgede Dejbjerg, og flere på egnen døde, blev også Niels Kjærs kone syg.

Således blev læge Arnt fra Ringkøbing tilkaldt og til betaling for dette lægebesøg, måtte Niels Kjær anmode sognet om 3 Rd. og 4 Sk.

Imidlertid var familien Kjær i modsætning til de øvrige familier i fælleshuset bedre i stand til at klare dagen og vejen. Således lejede Dejbjerg-Hanning sogneråd i 1871 Niels til at kaste 50 læs klyne a 40 snese i Bjørnemosen, og gøre dem færdige til hjemkørsel senest 8 dage efter Sankt Hans. Aftalen gentog sig i 1872 og i 1873.

I denne periode klarede Niels Kjær med kone og børn sig uden hjælp fra fattigkassen. Ved folketællingen i 1871 benævnes Niels Kjær som fæste-husmand.

I 1887 døde Niels Kjær, og her måtte fattigvæsenet hjælpe med til at betale begravelsen med 2 kr til ligsyn, 15 kr til en kiste, 5 kr og 50 øre til ligtøj, 1 kr og 10 øre til rugbrød og 1 kr og 50 øre til smør. Desuden måtte sognerådet yde hjælp til at dække medicinudgifter i forbindelse med hans sygdom, i alt 26 kr.

Efter Niels Kjærs død blev Kjerstine Chrestensdatter boende i fælleshuset, og drev sammen med sine børn den til huset hørende jordlod, uden at falde fattigvæsenet til byrde i de følgende år.

I 1872 blev sønnen Anders Christian gift og boede i fælleshuset i et stykke tid med sin kone. En anden søn, Jens Vognbjerg Nielsen, blev gift med Marie Mikkelsen fra Lem. De boede i Bjørnemosen til 1892, hvor de købte en lille ejendom i Rabjerg.

En datter, Kjerstine Nielsdatter Kjær, blev gift med Thomas Chr. Hansen, der var fra Mors. De startede en hedejendom ikke langt fra huset i Bjørnemosen. Det nævnes, at de i forbindelse med opførelsen af denne nye ejendom benyttede sten fra en bygning ved fælleshuset.

1898-1932: Mette Mus og Niels Kvembjerg - de sidste rakkere i Bjørnemosen i mands minde.

Det præcise årstal for, hvornår Mette Mus og Niels Kvembjerg flyttede ind i Bjørnemosen, er det ikke lykkedes at finde frem til. Men det må have været omkring århundredskiftet. Niels og Mette havde i mange år flyttet fra det ene hus til det andet i Dejbjerg og de nærliggende sogne. Få år efter at de var flyttet ind i huset i Bjørnemosen, flyttede Mette Mus' mor, Else Katrine, ind i 1905 efter at hendes mand, Jo-

På billedet, der er taget omkring 1905, ses fra venstre Mette Mus, Else Katrine Mus (Mettes mor) samt Niels Kvembjerg. Billedet er taget fra sydøst. Ved husgavlen ses en sortbroget ko græsse, ligeledes ses det tydeligt at køkkenhaven bliver dyrket. Endvidere bemærker man, at taget er tækket med lyng og rughalm.

hannes Mus, var faret vild og druknet i Bjørnemosen efter en duktur.

I forbindelse med Johannes Mus' død fortælles det, at det var Niels Kvembjerg og Else Katrine Mus, der fandt Johannes Mus i et mosehul.

Efter at have trukket ham op, kunne de se, at der stadig var noget brændevin tilbage i den klukflaske, som Johannes Mus altid bar i en inderlomme.

Da det havde været en hård anstrengelse at hive liget op, ville Else Katrine gerne have en dram at styrke sig på. Da hun hævdede flasken for at tage sig en ordentlig slurk, udbrød hun: »Skal vi mindes Johannes«?

Siden er disse ord blevet benyttet som

hilsen i det vestjyske, når man løfter glassene med de klare dråber.

Else Katrine boede hos Niels og Mette i Bjørnemosen til hun døde i 1915, 92 år gammel. Mens hun boede i fælleshuset havde hun den ene stue, mens Niels og Mette boede i den anden. Efter moderens død blev denne stue i en periode overtaget af Niels og Mettes yngste datter, Stine. Senere blev stuen benyttet som fin stue.

Erindringer om huset i Mette Mus og Niels Kvembjergs tid.

En meddeler kan huske, at der i nærheden fandtes nogle jordhuler, hvor der havde levet rakkere. Han husker tydeligt hulerne,

Fælleshuset i Bjørnemosen omkring 1920. I baggrunden kan man ane, at Dejbjerg Plantage er ved at vokse op.

da han selv var med til at beplante dem. Sandsynligvis er der tale om den rakkerboplads, som er blevet lokaliseret i mosens nordlige del, ca. 1 km fra fælleshuset.

Omkring huset var der et dige, hvoraf noget endnu er bevaret. En meddeler erindrede diget på følgende måde. »Vi legede på kældiget, når vi var der omme og besøge Jens og Mette«. Endvidere huskede han, at der var frugtbuske, stikkelsbær og solbær langs med diget, mens der foran huset var et rabarberbed.

Med hensyn til udnyttelsen af selve parcellen var der ingen af meddelerne, der kunne huske anden anvendelse end de tørvegrave, hvor Niels Kvembjerg kaste-

de lidt tørv. Arealet lå blot hen i græs og lyng.

Imidlertid er vi i besiddelse af et billede fra omkring 1905, som klart viser at en del af jorden omkring huset blev dyrket på dette tidspunkt.

Geden.

Alle de spurgte kunne fortælle om Niels Kvembjergs ged. Imidlertid var geden relativ sen foreteelse i Bjørnemosehuset, idet Mette Mus og Niels Kvembjerg en gang i 1920'erne fik geden i guldbryllups-gave af pastor Petersen, Dejbjerg. Nogen tid efter var pastoren selv nede og fotografere Niels med geden.

En anden meddeler på 81 år kunne fortælle, at han havde kendt Mette og Niels, idet han havde en gedebuk, som Kvembjergs omkring 1922 kom og lånte, til at bedække deres geder med. Han kunne tydeligt huske, hvordan det gamle rakkerpar i deres nypudsede træsko, kom gående over heden ad det gamle vejspor fra Ø. Rabjerg til Bjørnemosen. Mette gik altid og strikkede, mens Niels gik med sin lange pibe i munden, trækkende geden efter sig i en snor.

Brønden.

Tæt ved huset var der en ikke særlig dyb brønd. Nogle kunne huske, at der blot var et reb med en spand i enden, som man kastede ned i brønden. Mens andre kunne huske, at der omkring 1915-20 kom en træpumpe, som var lavet af Mads Lunde inde i Skjern.

Huset.

Den ældste af meddelerne kunne huske, at huset ikke havde været hvidkalket, da han

Billede af Niels Kvembjerg, Mette Mus og datteren Stine fra 1926. Man ser geden, som alle meddelelserne kunne huske. I køkkenhaven ses tydeligt, at der dyrkes grønkål. Iøvrigt erindrings Mette Mus og Niels Kvembjergs barnebarn, Hanne Brun i Varde, hvorledes hun fik serveret grønkålssuppe med havregryn, når hun om søndagen var ude i Bjørnemosen og besøge sine bedsteforældre.

begyndte at komme i det omkring 1910. Fotografiet fra 1905 bekræfter dette. Senere billeder bekræfter de øvrige erindringer om, at huset var hvidkalket.

Man kom ind i huset fra syd ad hoveddøren. Inde i den lille forstue stod der for enden et klædeskab med dobbeltdøre. Endvidere var der i loftet en luge, hvorfra en stige kunne trækkes ned. Fra forstuen kunne man komme ind i dagligstuen og i den fine stue.

En meddelelse husker dagligstuen på følgende måde: »De havde ikke mange møb-

ler inde i dagligstuen. Der stod en stor dobbeltseng. For enden af sengen stod et gammelt chatol i hjørnet langs væggen. Til højre for døren i dagligstuen stod kakkellovnen, hvor der på siden var et relief af et egerne«. Somme tider tilberedte Mette Mus mad på ovnen i dagligstuen. Men meddelelsen kunne også fortælle, at indtil de fik kakkellovnen, havde de haft en bilæggerovn, som Mette måtte fyre i ude fra køkkenet.

Langs vinduet stod et bord, og mellem bordet og sengen stod en stol, hvor Niels

Niels Kvembjerg og Mette Mus fotograferet et sted i Dejbjerg, som flere af undersøgelsens meddelere huskede dem komme gående. Man bemærker Niels Kvembjergs pudsede træsko og hans lange pipe. Ligeledes var Mette kendt for at strikke mens hun gik.

havde sin faste plads, og hvorfra han kunne sidde og se ud ad vinduet, helt over til Bundsbæk Mølle og gårdene i Lykkeby. Mette havde også sin faste plads i en kurvestol ved bordets langside, hvor hun sad og strikkede. For vinduerne var der hvide gardiner. Endelig var der et chatol i dagligstuen, hvor Mette opbevarede glas og kopper. Omkring bordet var der plads til 7 personer.

En 86 årig meddeler kunne fra sin barndom erindre en speciel hændelse i forbindelse med dobbeltsengen. Engang han var inde og drikke kaffe hos Niels og Mette, og troede sig alene i rummet, så kom der et par hvide ben til syne under dynen - det var Sofus - en af Mette og Niels' sønner.

Om Sofus erindrede en anden meddeler følgende historie.

Sofus var en dygtig, men doven vejmand. Således kørte han altid rundt med sin skovl på bagagebæreren. Engang svejsede smeden i Dejbjerg skovlen fast, idet man ville se, hvor lang tid der gik, inden Sofus opdagede det. Der gik adskillige dage, hvor Sofus fortsatte med at cykle rundt med den tilsvejsede skovl bag på !!

Ude i det lange og smalle køkken var der et gammelt støbejernskomfur med 2 kogepladser, som stod op ad skorstenen. Ved siden af kakkelovnen stod en tørvekasse.

En anden meddeler kunne huske, at der havde været et åbent ildsted, hvor der i ildbænken havde været en indbygget bagerovn. Det kan således konkluderes, at det gamle åbne ildsted må være blevet skiftet ud omkring 1910-15. Måske har det en sammenhæng med forandringer i forbindelse med Mettes mors død i 1915? I det lille rum til højre for køkkenet havde de brændsel. Der var ingen dør mellem køkkenet og storstuen. Rummet til venstre for køkkenet var spisekammer. Der førte en dør fra køkkenet ind til spisekammeret. Alle døre i huset var blåmalede revledøre med klinkefald.

Kun få af meddelerne havde været inde i den pæne stue. En 84 årig kvinde kunne erindre, at den yngste datter Stine havde været til højre, efter Mettes mor, der døde 1915.

Den forsvundne tilbygning fungerede som tørverum og som stald for Niels Kvembjergs 2-3 geder. En meddeler mente imidlertid at kunne huske, at gederne opholdt sig i rummet til venstre for køkkenet mod vest.

Niels Kvembjerg og Mette Mus fotograferet i forbindelse med deres guldbryllup omkring 1925. Personerne på billedet er øverst fra venstre: ukendt, Marie gift med Sofus Kvembjerg, Sofus Kvembjerg søn af Mette Mus og Niels Kvembjerg, ukendt, Anne Vestergård Jensen, Sofie Horskær, Rudolf Kvembjerg søn af Mette Mus og Niels Kvembjerg. Nederst fra venstre: ukendt, ukendt, Mette Mus, Niels Kvembjerg, Stine Jensen datter af Mette Mus og Niels Kvembjerg.

Hvordan var Niels Kvembjerg og Mette Mus som naboer?

Erindringer om Niels Kvembjerg og Mette Mus.

I de forskellige beretninger kom der et positivt billede frem af forholdet mellem Mette og Niels og naboerne. F.eks. blev det fortalt, at en nabo altid bagte en ekstra portion boller til Niels og Mette.

Ligeledes så man gennem fingrene med, at Mette en gang imellem kunne finde på at

snappe en høne, et par æg eller nogle kartofler.

Folk kunne nemlig godt lide Mette og Niels nede i mosen, og man var klar over deres vanskelige situation, og forsøgte at hjælpe så godt man kunne. Fra naboerne Dams og Bollerups fik de mælk, som de selv hentede.

I de forskellige interviews kunne der ikke spores nogen modvilje og nedvurdering af Mette og Niels. Tværtimod blev de af alle beskrevet som nogle skikkelige gamle

mennesker. Det blev også fortalt, at der altid var meget pænt og ordentlig i huset, da Mette og Niels boede der. Niels Kvembjerg kom tit på visit hos naboerne, hvor de sang salmer fra den indremissionske sangbog. Flere af meddelejerne kunne erindre dengang, der kom en grammofoon i huset, og musik lød ud over hele Bjørnemosen. Det var sønnen Rudolf, der fik en rejsegrammofoon. »I den tid den spillede, gik Rudolf frem og tilbage på gulvet i takt til musikken - det husker jeg lige så tydeligt«.

En af meddelejerne erindrede følgende oplevelse. »En gang, da jeg skulle tilbage til min plads, var jeg lidt ked af det. Jeg var ikke særlig gammel, da jeg kom ud og tjene. Men så kom Niels og gav mig 5 øre, og så blev jeg glad igen - jo de var gode og rare mennesker - Mette og Niels«.

Måske var Niels Kvembjerg også noget af en »klog mand«. En tidligere nabo kunne huske, at hendes morbrors kæreste en gang havde opsøgt Niels Kvembjerg, fordi han påstod, at han kunne fjerne vorter. Hun havde fået besked på at komme i forbindelse med fuldmåne.

En meddeler havde i sin barndom hørt historier om, hvordan fælleshuset af og til blev besøgt af omstrejfende rakkere. »Der kom nogle gange et helt omstrejfende sjak forbi, som slog sig ned i det lille hus et par dage, inden de vandrede videre».

Det erindres også, at Niels Kvembjerg var god til at fortælle historier. Han kunne f.eks. godt lide at fortælle historien om, hvorledes han fandt liget af rakkeren Kasper Hodde på Dejbjerg Hede i 1881.

Niels havde været ude på Dejbjerg Hede for at hente tørv, og da han så ville flytte nogle tørvestykker, lå Kasper neden un-

der. I den forbindelse kunne Niels også fortælle, at han havde været med til at bære Kaspers kiste til Dejbjerg Kirke, efter at liget i flere uger havde stået i laden på Dejbjerg Fattiggård, uden at være blevet begravet. Niels kunne derfor med et grin berette, at aldrig havde nogen person i Dejbjerg haft et så stort ligfølge som Kasper Hodde havde. For hele følget bestod af fluer!

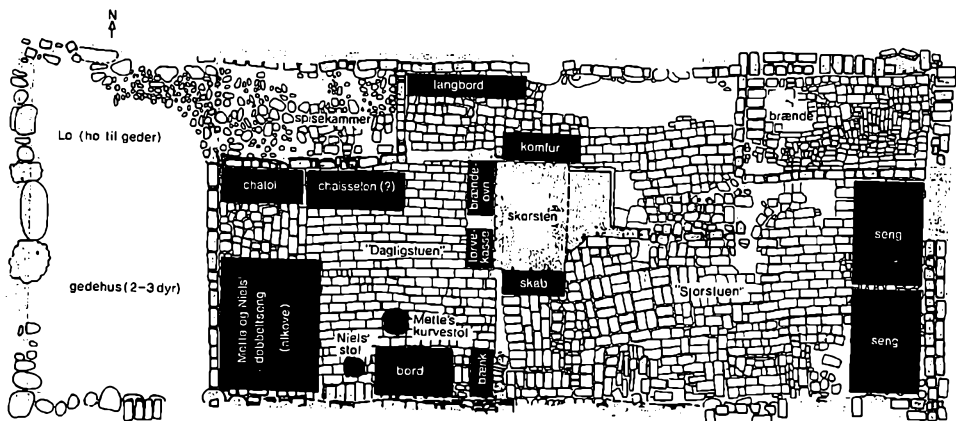
Niels Kvembjerg kunne også godt lide at fortælle om den gang, han i sine unge dage var forkarl på Dejbjerglund. Dengang havde der været en hjorddreng på gården, der var noget af det mest dovne, Niels havde været ude for. En dag, hvor Niels var ude og se hvordan det gik med køerne, fandt han hjorddrengen i dyb søvn i græsset, med armene bredt ud til siden, og køerne gående langt derfra. Så blev Niels meget gal, og ville give drengen en lærestreg. Niels satte sig ned og sked en lort i drengens hånd. Så tog han et strå og kildede drengen i næsen, så drengen jog hånden op i ansigtet.

At Niels Kvembjerg kunne være en meget hidsig person, fremgår af historien om barnedåben, hvor Mette opgav et andet navn til præsten, end det hun og Niels havde aftalt hjemmefra. Niels blev så gal over dette, at han bandt hende til en tøjrpræl ude på heden, og skød til måls efter hende med de nybagte æbleskiver, de skulle have haft i forbindelse med barnedåben.

Da huset stod tomt.

Hvad der egentlig skete med huset efter 1932, da Niels og Mette var flyttet, har været svært at rekonstruere.

Tilsyneladende stod huset tomt i adskil-

Rekonstruktion af Fælleshuset i Bjørnemosen omkring 1915, hvor det er forsøgt ud fra erindringsmaterialet at placere møbler m.v. i en rentegning af den udgravede hustomt. Rentegning af Ole Vinther.

lige år, uden at nogen interesserede sig for det. Men flere meddelere var inde på, at sønnen Sofus benyttede det gamle hus som udgangspunkt for krybskytteri i Dejbjerg Plantage. En meddeler kunne fortælle, at det var naboen Frede Dam, der til sidst rev huset ned, da han var træt af at have folk rendende forbi sin ejendom hele tiden.

Genopførelsen af fælleshuset i Bjørnemosen.

Udgravningen af huset bekræfter i mange tilfælde, såvel de mundtlige som de skriftlige kilder til husets historie. Men omvendt er det først ud fra de skriftlige, at vi yderligere har kunnet stille spørgsmål til udgravningsmaterialet. Således har dokumentationen af, at fælleshuset blev opført i 1861, stillet spørgsmål ved, i hvor stor en udstrækning det nye fælleshus blev bygget på et eksisterende hus' fundamenter?

Flere ting i udgravningsmaterialet tyder

på, at fælleshuset er blevet til, ved at huset er blevet udvidet mod øst med en stue og et spisekammer, således at huset er blevet næste symmetrisk. En del af bagmuren mod nord ser kun ud til at være opført som en halvstensmur. Fotografier fra denne side viser yderligere, at der har været tale om udmuret bindingsværk med ubrændte sten i en kalket halvstens mur. Hvis dette har været tilfældet, forklarer det, hvorfor der ikke findes så mange brændte mursten i den nordlige mur i udgravningen. I udgravningsmaterialet har vi kunnet bekræfte dette, med fund af stolpehullerne fra de tagbærende stolper i det nederste skifte. Den i 1861 opførte tilbygning er derimod opført i dobbeltmur, som fortsættes rundt om resten af huset.

Tilbygningen i vest, som Niels Kvembjerg benyttede til sine geder, har muligvis været større. Muligvis er det materiale fra denne bygning, som Niels Kjær's datter og svigersøn tog med sig, da de byggede et hus

ikke så langt fra fælleshuset. Dette spørgsmål må imidlertid stå hen som ubesvaret.

Man kan evt. forestille sig, at der har været opstabledt tørv om nordmuren om vinteren.

I jordlagene, der blev fjernet ved udgravningen, er der fundet en række genstande fra Mette og Niels tid i huset. Måske er der også tale om ting, der går tilbage til beboere i huset før Niels og Mette. Skår af pibeholder må stamme fra Niels piber, glasknapper, skår af fajance, skår fra en petroleumslampe, læderstumper, som må formodes at have været brugt til at reparere sko med. Disse stumper ligger højt i grundlagene, og peger i retning af at have befundet sig på loftet. Man kan således spørge, om Niels på et tidspunkt har tjent lidt ved at lappe sko for folk? Eller er det efterladenskaber fra en af husets tidligere beboere?

I mørtelresterne er der farvespor, som kan bruges til at rekonstruere farverne i huset, ligesom rester af vinduesrammer er fundet med farvespor. Der er fundet skul-

derblad fra et dyr, og et jernspir, som må have været banket ind i træværk og vægge. Endvidere er der fundet et dørbeslag i messing, som sætter tvivl ved, at alle dørene har været revledøre. Måske dørene til de to stuer alligevel har være fyldningdøre med messingbeslag?

Et leblad, en håndmedet persillehakker, rester af blåt emaljeret køkkentøj er også fundet, ligesom marieglas fra kakkellovnen.

Konklusionen for undersøgelserne må være, at museet er kommet i besiddelse af så mange informationer om fælleshuset i Bjørnemosen, at det i vid udstrækning vil være muligt at lave en rekonstruktion af huset, der kommer meget tæt på det oprindelige hus. Ligeledes kan man gennem de mange interviews konstatere, at huset ikke var forsvundet fra »mands minde«. Man kan således sige, at det må være mere rigtigt i en museal formidlingsammenhæng at genopføre huset så ærligt, som det overhovedet lader sig gøre, end at lade tomten efter fælleshuset leve videre som en myte.

ESBEN GRAUGAARD:

Christen de Lindes originale adelsbrev fundet

- i de franske *Alper*.

Som historiker og museumsmedarbejder ved man, at det usandsynlige altid kan vise sig rundt om det nærmeste hjørne. Hidtil ukendte skriftlige kilder eller genstande, ingen kendte til eksistensen af, kan dukke op. Det gør ikke blot vort arbejde rigere, men giver af og til også mulighed for fornyet indsigt i fortiden; i bedste fald kan det vende op og ned på vante forestillinger. At vente på sådanne overraskelser er naturligvis tidsspilde, men af og til kan man tage sig i at ønske, man havde en bestemt genstand, portræt eller arkivalie. En dag dukker det måske op.

I Holstebro har en af vore uopfyldte og sikkert urealistiske drømme været at finde handelsmanden og storgodsejeren Christen de Lindes originale adelspatent, som kong Frederik den Fjerde udstedte den 17. oktober 1704. Set i lyset af vestjysk historie ville dette dokument rage op over det meste vi for nærværende kender til fra perioden lige efter enevældens indførelse. Karakteristikken af Christen de Linde på hans egen kisteplade som »*Et af Dyd, Lyche og Hæld Ualmindeligt Exempel Blandt de Dødelige*« var ikke nogen overdrivelse. Historien om »*Christen Christensen Linde Borger og Handelsmand udi Holstebrou*«, der blev til storgodsejeren og adelsmanden Christen de Linde, er som type ganske vist

ikke enestående for sin tid, men formatet er uovertruffet i Vestjylland.(1).

Christen de Linde stod i døren

Denne beretning er et eksempel på, hvorledes virkeligheden kan materialisere drømme. Det begyndte med et forunderligt møde den 5. juli 1993. Det var en dejlig sommerdag, så dejlig at turisterne ikke ligefrem flokkedes på museet. Kort efter frokost stod en høj, tynd mand pludselig i døren og ønskede at tale med forfatteren til denne artikel. På formfuldendt engelsk præsenterede han sig som: Christen de Linde! I tankerne var reaktionen vist egentlig: »Ja, det er godt med dig«, men visitkortet kombineret med en samtale med museets bestyrelsesformand, Viktor Hedegaard, overbeviste om, at vi her stod overfor Christen de Linde – i hvert fald en af dem.

Aftenen forinden havde Hedegaard tilfældigvis mødt samme Christen de Linde på Borbjerg Møllekro, hvor han havde ophold nogle dage, mens han opsøgte steder med tilknytning til slægtens historie i Vestjylland. Her anbefaledes han at opsøge Holstebro Museum, hvor vi dels har enkelte genstande med relation til den første Christen de Linde (2), dels på museets langtidspan har udarbejdelsen af en bio-

I 1704 adlede kong Frederik den Fjerde Christen Linde og gav ham og slægten dette våben, hvor begge felter symboliserer slægtsnavnet i kraft af lindetræet og lindormen. Original i Rigsarkivet (Koncepter og Indlæg til Fr.4.'s grevelige, friherrelige og adelige patenter 1700-1728). (Foto: Rigsarkivet).

grafi over denne arketype for enevældens nye danske adel.

Denne juli eftermiddag i 1993 betød etablering af en varig kontakt til denne særdeles nulevende Christen de Linde, der viste

sig at være et tiptiptiptiptipoldebarn af »Vesterlandets Konge«, som forfaderen engang karakteriseredes. Det betød også, at vi nu pludselig vidste noget om slægtens engelske gren, og ikke mindre interessant

var en antydning af, at vor gæst muligvis var ejer af forfaderens originale adelsbrev. Var dette tilfældet, ville der være tale om et sensationelt fund.

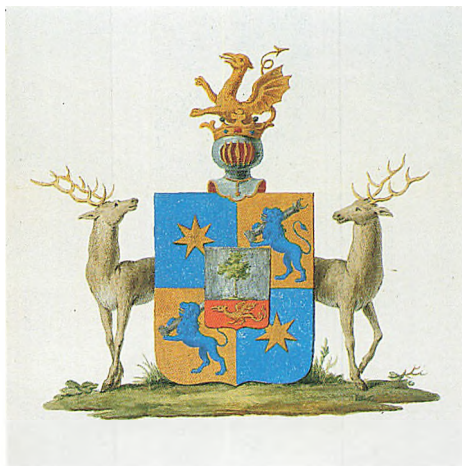
Linde'rne forlod Vestjylland

I 1939 døde branddirektør Søren de Linde som den sidste af sin slægt i Holstebro. Han, der var kommet til slægtens oprindelige hjemsted i 1910, var født i Nørre Sundby som søn af købmand Christian Adam de Linde. En bror til branddirektørens farfar, Henrik de Linde, havde i 1843 solgt Handbjerg Hovgård, den sidste rest af stamfaderens godsimperium. På Ausumgård sad Christen de Lindes efterkommere af Jermiin-slægten dog indtil 1942, hvor stamhuset opløstes. Der har således i mange år ikke været Linde'r på slægtens oprindelige hjemegn.

Efter at have opgivet tilværelsen som godsejere i Vestjylland viste flere af slægtens medlemmer en udpræget trang til at rejse ud i det fremmede for at skabe sig en fremtid der; der findes således medlemmer af slægten i U.S.A., Norge, England og Frankrig. Præsenslisterne i Danmarks Adels Årbog er imidlertid ikke ajourførte hvad angår de Linde-slægten, lige så lidt som årbogen nogensinde har bragt en komplet stamtavle over denne slægt. Derfor har vor viden om de udenlandske efterkommere af Holstebro-matadoren indtil sommeren 1993 været begrænset.(3).

Ingeniør Albert de Linde og de engelske Linde'r

Dog vidste vi, at slægtens mest berømte

I 1810 fik proprietær Jørgen Christian Linnet/de Linde under tvivlsomme omstændigheder fornyet slægtens adelspatent med dette våben, hvori de Linde-slægtens oprindelige skjold udgør midterfeltet. I proprietærens ansøgning påstås slægtens oprindelige adelsbrev at være brændt. Original i Rigsarkivet (Koncepter og Indlæg til adelige Patenter efter 1808). (Foto: Rigsarkivet).

medlem i nyere tid var civilingeniør Albert de Linde, født 1857 på gården Ernstpris ved Skørping og død i 1934 på Harting Manor i Hampshire, England.(4). Vi lader Albert de Linde fortælle sin egen historie, som han gjorde det til Ordenskapitlet på Amalienborg, da han i 1907 blev udnævnt til Ridder af Dannebrog:

»Jeg er født den 19de September 1857 paa Ernstpris, hvor min Fader Christen de Linde var Forpagter under Grevskabet Lindenborg. Min Bedstefader var Henrik de Linde til Handbjerg Hovgaard ved Holstebro, hvor Familien boede fra 1665 til

Christen T. de Linde og forfatteren med adelsbrevet i de franske Alper foran de Linde's sommerbolig. (Foto: Bent T. Holm).

1843. Min Stamfader Christen de Linde til Handbjerg Hovgaard, Bækmark, Ulsund, Møltrup, Pallesbjerg etc. blev adlet i Aaret 1704. I Adelspatentet er Navnet Linde, men helt gennem det attende Aarhundrede har Familien kaldet sig de Linde og besad da Godserne Volstrup, Handbjerg Hovgaard, Bækmark, Pallesbjerg, Tirsbæk, Engelsholm o.s.v..

Jeg frequenterede fra 1870-74 Aalborg Katedralskole og tog Realafgangseksamen i 1874 »med Udmærkelse«, Artium i 1876 med 1ste Karakter ved Borgerdydsskolen paa Christianshavn, Philosophicum i 1877

med Udmærkelse og Polyteknisk KandidatExamen i 1884 med første Karakter.

Gik strax til Siam, hvor jeg var ansat i to Aar ved Vejevæsenet. Rejste derpaa til Kina (Tiensin) hvor jeg blev ansat ved det Kejserlige Jernbanevæsen som »District Engineer« indtil 1895, da jeg rejste hjem for et Aar; under hvilket Ophold jeg studerede Ingeniørkunstens seneste Fremskridt i London. Rejste igen til Kina og paabegyndte en Række Undersøgelser over Flodernes Sejlbarhed i Nordkina og Muligheden af at forbedre Forholdene. Disse Undersøgelser er blevne udgivne og trykte i det engelske og franske Sprog.

Efter flere forgjæves Forsøg lykkedes det mig at interessere de fremmede Magters Gesandter i Peking for mit Forslag om at regulere Peito-floden og efter mange Underhandlinger blev der i 1898 nedsat en Kommission bestaaende af Repræsentanter for den Kejserlige kinesiske Regjering og de fremmede Magter og ved den blev jeg ansat som Overingenieur.

Ved Boxeroprøret i 1900 blev Arbejderne afbrudte, men gjenoptagne af den »Provisoriske Regjering« som Stormagterne efter det Kinesiske Kejserhofs Flugt fra Peking indsatte, og undertegnede blev derpaa ansat som Chef for de Offentlige Arbejder, i hvilken Stilling jeg havde Sløjfningen af Fæstningsværkerne under mig. Ved Fredstraktaten, afsluttet den 7de September 1901 mellem Kina og de fremmede Magter, blev det i Art. 11 fastsat, at en international Kommission skulde fortsætte Reguleringsarbejderne af Floden, og jeg blev udnævnt til Overingenieur.

Ved Udgangen af Aaret 1903 var Floden uddybet saa meget at Kystdamperne kun-

de sejle op til Tientsin, omtrent 50 engelske Mil fra Mundingen. Ved Enden af Aaret 1903 var mit Helbred efter 17 Aars Ophold i Nordkina temmelig nedbrudt og jeg rejste hjem, og blev udnævnt til »Consulting Engineer« til den ovennævnte Kommission med Bopæl i London, hvor jeg nu boer.

Af den »Provisoriske Regjering« fik jeg i 1902 tildelt en Guldmedaillie og i en Dagsorden takket for mine Tjenester. Desuden blev jeg i den Anledning af den franske Præsident udnævnt til Ridder af Æreslegionen, og ved det kinesiske Hofs Tilbagekomst til Peking blev jeg tildelt »den dobbelte Drageorden« og kort Tid derefter den russiske St. Annaordens 3die Klasse.

Ved Deres Majestæter, Kong Frederik og Dronning Louises Besøg i England i 1907, havde jeg som Formand for det »Danske Selskab«, London, den Ære at overrække en Adresse fra de Danske i London og blev ved denne Lejlighed udnævnt til Ridder af Dannebrogordenen.

Jeg er gift med Margaret Marion McLeish, datter af William McLeish, M.A., forhenværende Professor i Astronomi ved Søofficersskolen i Kina og har en Søn og to Døttre«. (5)

Albert de Lindes søn – Christen Albert de Linde – gik militærvejen og var som ung en tid udstationeret i Palæstina, der var engelsk protektorat, ligesom han underviste på det franske militærakademi ved Versailles. Christen Albert de Linde blev oberst i den engelske hær og var som sådan i en lang årrække udstationeret i Hong Kong og Indien. Som et kuriosum kan nævnes, at han dertil i sin samtid var international kendt som skisportseksper, og skrev en

En temmelig mærkelig fornemmelse at stå med et sådant klenodie på en træstub udenfor en gammel bondegård i Alperne. Forinden havde adelsbrevet ført en temmelig omtumlet tilværelse fra Handbjerg Hovgård til Ernstpris ved Skørping, herfra til den amerikanske prærie, hvorfra det kom til England og siden altså til Alperne. Nu er det så på Holstebro Museum i den by, hvor hele den eventyrlige historie startede med Christen de Linde's fødsel i 1626. (Foto: Bent T. Holm).

godt 300 sider stor bog om denne sportsgren; ofte fulgte oberst de Linde den japanske kejser på dennes årlige skiferier. Hustruen, Beryl Mary de Sausmarez Thorpe, stammede fra gamle slægter på de engelske kanaløer; den berømte admiral Sausmarez,

Segl med Linde'ernes våben, men de har næppe tilhørt stamfaderen. At flere af hans efterkommere fik fremstillet segl og ringe med slægtsvåbenet var typisk for tidens overklasse. Privateje. (Foto: Bent T. Holm).

Christen T. de Linde og forfatteren i museets gårdhave den 5. juli 1993. Smilet var velbegrunderet: at kunne tage hjem fra arbejde og sige, man havde talt med Christen de Linde, forekom ganske mærkeligt. (Foto: Finn Lillelund).

der var Nelsons næstkommanderende i slaget ved Trafalgar, var således en nær slægtning. Samme Sausmarez var chef for den engelske eskadre, som de julenat 1811 ved Thorsminde forulykkede lineskibe »Sct. George« og »Defence« tilhørte.

Vores gæst er eneste søn af denne engelske oberst. Christen Thorpe de Linde er født i Hong Kong i 1930, og uddannedes i England, bl.a. på University of Cambridge, indenfor engelsk sprog. Slægtens vane tro blev også Christen T. de Linde international. 1954-65 arbejdede han i Indien, Nigeria og Sierra Leone. 1967-70 fulgte uddannelse på universitetet i Edingburgh. 1970-77 bosatte familien sig i Hong Kong, hvor de Linde underviste på University of Hong Kong. I 1977 flyttedes til Paris, hvor Christen de Linde fik stilling som leder af den engelske afdeling af The British Institute, en del af University of London.

Af disse mange samspillende grunde stod vi således denne sommerdag i 1993

overfor en englænder født i det fjerne Østen - bosat i Frankrig – med rødder i vestjysk adel.

Et utroligt møde på Handbjerg Hovgård

Samme dag som Christen de Linde aflagde Holstebro Museum besøg, havde han været på Handbjerg Hovgård for at se den hovedgård, slægten trods alt havde ejet i 161 år. Da han ville fotografere hovedbygningen, gik de Linde hen for at hilse på en mand, der ligeledes gik rundt på gårdspladsen, i den tro at det var ejeren af Handbjerg Hovgård. Modparten rakte hånden frem og præsenterede sig som: Halvor de Linde! Et visitkort dokumenterede, at der ikke var tale om en spøg. Her stod således to efterkommere af Christen de Linde overfor hinanden – til dette mærkelige øjeblik aldeles uvidende om hinandens eksistens. Tilfældigheder kan næsten være for usandsynlige.

Halvor de Linde viste sig at tilhøre den norske gren af de Linde-slægten; en bror til ingeniør Albert de Linde – Rudolph August Frederik de Linde (1849-1930) – emigrerede til Norge, og blev her stamfar til en stor endnu blomstrende efterslægt.

Mødet mellem de to de Linde'r fra henholdsvis England og Norge på Handbjerg Hovgård forekommer at være en mageløs understregning af, at det ikke altid er den rationelle arbejdsgang, der styrer resultaterne af vort arbejde.

Var adelsbrevet brændt?

Viden er god at have, genstande er bedre – for et museum idet mindste – og de kan bruges til at uddybe førstnævnte. Derfor forekom Christen de Linde's antydning af, at han besad forfaderens adelsbrev særdeles interessant. Dokumentet nævnes kun få gange i de skriftlige kilder, og mindst et udsagn kunne give anledning til at antage, at det originale adelsbrev ikke længere eksisterede. Ifølge »Magazin til den danske Adels Historie«, som Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog udgav i 1824, skulle det »under 17de October 1704 meddeelte Adelspatent ved Ildebrand være bortkommet«. (6). Denne opfattelse af adelsbrevets kranke skæbne videregives så sent som i 1872 i Castenskiolds »Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne«. (7).

Kildekritisk er historien om det forsvundne adelsbrev imidlertid ganske interessant – og dertil en smule speget. Ophavsmand til historien er angiveligt proprietær Jørgen Christian de Linde til Clausholm.

Om morgenen, tirsdag d. 12.7.1994, blev adelsbrevet afleveret på Holstebro Museum af Christen T.de Linde, der selv kørte den lange vej fra Taverole i de franske Alper til Holstebro med klenodiet. (Foto: forfatteren).

Den 23. november 1810 fik han fornyelsespatent på slægtens adelskab og et nyt våben netop med den begrundelse at oldefaderens – den første Christen de Lindes – adelsbrev var bortkommet ved ildebrand. I patentansøgningen formulerede Jørgen Christen de Linde det selv således:

»Ved Ildebrands Tilfælde, er det Adelspatent bortkommet fra mig, som høysalige Kong Frederik den Fjerde, under 17de Oc-

Holstebro Museum søgte at give historien om adelsbrevet en passende pressedækning, hvilket kan være svært i en tid, hvor ofte indholdslost »eventmageri« tiltrækker sig en taknemmelig presse. TV Midt/Vest dækkede dog denne historie med et godt gennearbejdet indslag. Her er man igang med optagelserne. (Foto: Torben Skov).

tober 1704, allernaadigst meddelte min Stammefader Christen Linde til Wolstrup«. (8)

Udsagnet er unægtelig ganske interessant i og med det oprindelige adelspatent nu kan ses på Holstebro Museum, og det bestyrker H. Hjorth-Nielsens konstatering i bogen om danske prokuratorer, hvor han om

Jørgen Christian Linnet/deLinde skriver: *»Det er umuligt at tro andet, end at dette skyldes en bevidst falsk Underretning fra Hans Side«* – altså navneskiftet fra Linnet til de Linde i 1810.(9).

Jørgen Christian de Linde påstod at stamme fra Holstebro købmandens yngste søn, Christian de Linde, der blev ejer af Bækmark, Ulvsund og Engelsholm. Denne havde i sit ægteskab med Anne Marie de Poulson kun en søn – en ny Christen de Linde – der døde i 1790 – efter årtier forinden at have afhændet sine godser på grund af økonomiske problemer. Jørgen Christian de Linde hævdede at være dennes eneste søn og havde som sådan adkomst til slægtens navn og våbenskjold.

Den opadstræbende Jørgen Chr. de Linde var imidlertid tilsyneladende ikke søn af Christen de Linde på Bækmark, men derimod født som Jørgen Christian Linnet i 1760 i Kolding som søn af fuldmægtig Hans Linnet, der senere blev herredsfoged i Hammerum herred og ejer af gården Nørre Karstoft.(10). For at hævde sit adelskab havde proprietæren på Clausholm således helt åbenlyst brug for at påstå, at det oprindelige adelsbrev ikke længere eksisterede. Historien om denne formodentlig falske gren af de Linde-slægten er endnu mere fantasifuld, for Jørgen Christian de Lindes eneste søn, senere hofjægermester, overførster Hans Peter de Linde, fik den 11. juli 1810 tilmed tilladelse til at forene sit navn med de i 1787 uddøde Friedenreichers; de stammede som bekendt på spinsiden fra Christen de Linde. Således opstod slægten de Linde-Friedenreich, der har efterkommere i U.S.A.(11). Det skal understreges at forholdene omkring de

Handbjerg Hovgård blev den herregård de Linde-slægten kom til at eje og bebo længst – 1682-1843. Over hoveddøren ses endnu slægtens våbenskjold til venstre; farverne er ikke korrekte. Skjoldet er fra 1775, hvor justitsråd Jens de Linde lod gårdens nuværende hovedbygning opføre. Til højre ses hustruen Margrethe Krabbes våbenskjold. (Foto: Torben Skov).

Linde-Friedenreich'erne vil blive nøjere undersøgt i de primære kilder med henblik på en endelig klarlægning af deres tilknytning til de Linde-slægten.

Det forekommer bemærkelsesværdigt at oberst Christen de Linde (1734-1812) til Handbjerg Hovgård og Møltrup, der på dette tidspunkt repræsenterede slægtens ældre gren, ikke protesterede. Forklaringen kan ligge i, at slægtens økonomiske status på dette tidspunkt var kraftig på retur, ligesom kendskabet til den yngre grens forhold kan have været så perifert, at man simpelthen ikke har betvivlet Jørgen Christian de Linde's historie.

Handbjerg Hovgård – den amerikanske prærie – England – Alperne – Holstebro Museum

I »Dansk Adelskalender« fra 1878 skrev F. Krogh dog, »at Patentet af 17.10.1704 endnu er i den ældre Linies Besiddelse«. (10). Og da det fremgår af Kroghs beskrivelse af slægten, at han har nøjagtige data på forpagter Christen de Linde på Ernstpris og dennes børn, heriblandt den senere ingeniør Albert de Linde, er det sandsynligt at adelsbrevet endnu her i 1878 har været på Ernstpris efter i mindst et århundrede at have været på Handbjerg Hovgård. Adels-

Stamfaderen Christen de Linde lod indrette begravelse for sig, hustruen Dorothea Solgaard og datteren Maren (de Leth til Nørre Vosborg) i den gamle sognekirke i Holstebro. De følgende generationer blev Hjerm Kirke dog slægtens hovedkirke, fordi den hørte til Volstrup gods og dermed ejedes af de Linde'erne. Begravelsen eksisterer desværre ikke længere, men i kirken minder gamle kisteplader og slægtens våbenskjold flere steder om den betydning denne kirke engang havde for de Linde'erne. I 1706 lod Christen de Linde til Volstrup kirken restaurere; fra den tid stammer hans og hustruen Ellen von Obelitz' våbenskjold her på alterskranken. (Foto: Torben Skov).

brevet fulgte ifølge overleveringen en af sønnerne fra Ernstpris til U.S.A., hvorfra ingeniør Albert de Linde i England på et tidspunkt først i dette århundrede har rekvireret dokumentet, der senere gik i arv til »vores« Christen de Linde.

Sandsynligheden for at vi var på sporet af det ægte adelsbrev var med andre ord forholdsvis stor. Det eneste problem i at få dokumentets ægthed bekræftet var, at det opbevaredes i Christen de Linde's feriebolig beliggende i den lille landsby Taverole i Haute Savoye i de franske Alper! Når man betænker hvad vi var på sporet af, må det forekomme ganske rimeligt at vi af museets undersøgelseskonto investerede i flybilletter til Geneve, hvor vi – forfatteren, og lederen af Lokalhistorisk Arkiv for Holstebro Kommune, arkivar Bent T. Holm – afhentedes af Christen de Linde. Vel ankommet til de Linde's kønt beliggende hus i en dalsænkning omgivet af snedækkede bjergtoppe, var spændingen overvældende.

Der indenfor var det – adelsbrevet – i en passe-partout i en forsvarlig mahogniramme. Ægtheden var ubestridelig med kong Frederik den Fjerdes store laksegl og egenhændige underskrift – ved siden af havde storkansler C. D. Reventlow signeret. Midt i adelsbrevets tekst strålede de Lindeslægtens våbenskjold i de klareste røde, grønne og gyldne farver, der i god stand havde modstået næsten 300 års lyspåvirkning. Lindormen vogtede faretruende under lindetræet i skjoldet, og på hjelmen endnu en oprejst lindorm som for at overbevise eventuelle tvivlrådige om, at dette var en alvorlig sag. Har man set portrættet af den ældre Christen de Linde i Holste-

I 1704 overtog Christen de Linde godset Krogsdal i Nørre Felding; 1706 gik det videre til svigersønnen Janus Friedenreich, der på alterbordspanelet lod sit og hustruen Anne de Linde's våben afbilde. (Foto: Torben Skov).

bro's sognekirke turde al tvivl herom dog være ganske overflødig.

Denne historie har fået den for Holstebro Museum og egnen mest lykkelige udgang. I juli måned d.å. kom Christen T. de Linde selv kørende med det tunge adelsbrev, som herefter er deponeret på museet i den by, hvortil det kom for 290 år siden som kongemagtens officielle påskønnelse til en af tidens dygtigste finansmænd og godsejere. Fremover udgør det et af museets klenodier, fordi det bringer os så tæt på myten Christen de Linde og hans tid.(13).

Adelsbrevets tekst

Da man ikke kender til lignende genstan-

de/dokumenter fra denne enevældens nye adel i Ringkøbing amt, aftrykkes adelsbrevets tekst her i sin fulde længde som udtryk for dels det tidstypiske dels at det på trods af standardvendingerne også dokumenterer konkrete elementer af Christen de Linde's historie:

»Wii Frederik Dend Fierde af Guds Naade, Konge til Danmarch og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, Giøre alle vitterligt, at Vi udi allermaadigst henseende til dend tieniste som Os elskelig Christen Linde til Volstrup, saavel Os, som Voris Elskelig Kiere Hr. Fader af Sal: og høyloflig ihu-

Også i Vedersø finder man våbenskjoldet med lindetræet og lindormen – her på herskabsstolen øverst til venstre. Ved ægteskab med Ellen von Obelitz arvede Christen de Linde til Volstrup godset Åbjerg i Vedersø, og i kirken indrettedes gravkapel for sønnerne, kaptajn Casper Obelitz de Linde til Staby Kjærgård og Christen de Linde til Åbjerg. (Foto: Torben Skov).

kommelse hidindtil aller underdanigst beviist haver, og hand endnu herefter allerunderdanigst skal gjøre allernaadigst haver bevilget, saa som Vi og udi Kraft af dette Voris aabent bref allernaadigst og bevilger, at hand og hans Ægte børn og livs arvinger, og deris afkom af Mand og Kvinde-Kiøn maa og skal nyde og være deelagtige udi al-

le de privilegier, herligheder og benaadninger som alle andre af Adelen udi Vore Riger og Lande nu nyde og haver, eller herefter nyde og bekomme kunde, og samme til ævig tid nyde, have og bruge, saa at hand, hans Ægte børn og Livs Arvinger, samt deris Afkom af Mand- og Kvinde-Kiøn herefter for rette indfødde Adelsfolk af alle og eenhver skal agtis og holdis. Derforuden have Vi til eet ydermeere sær Kongelig Naadis Kiendetegn allernaadigst benaadet dennem med saadant Skiold, Hielm og Vaaben som efter følger;

(Skjoldet malet i akvarel)

Skioldet deeles midt over udi tvende ulige deele, saa at udi dend øverste deel, som er den største, staar een grøn Lind, som udi hvidt eller Sølv-feldt sine Green udbreder, Udi dend nederste og mindste deel, hvis grund er rød, Kryber en Lindorm af guld med udstragte Vinger; ovenpaa Skioldet er sat en aaben adelig Tourneer Hielm, paa hvis øverste Spidtz Sidder en half Lindorm med udstragte Vinger, saa som det herhos med sine rette farver udi dette Voris aabet bref afmalet findis; Thi maa og skal bem: Christen Linde og hans rette Ægte Livs arvinger og afkom af Mand- og Kvinde-Kiøn ovenbem: Skiold, Hielm og Vaaben bruge og føre udi alle ærlige adelige og redelige samqvem, actioner og leiligheder, paa alle steder, i alle tilfælde, og til alle tider efter eget behag, og som det de til deris ære og Zirath fornøden eragte kunde, ligesom andre Vore arve Rigers og Landes paa Fæderne og Møderne fødte og baarne Riddermæssige Adels folk deris Skiold og Vaaben føre og bruge, hvorved Vi saavel som

Voris Kongl.arve Successorer og Efterkom-
mere udi Regieringen meerbemeldte Chri-
sten Linde saavel som hans Ægte Børn og
deris afkom af Mand- og Qvinde-Kiøn,
som før er meldt, allernaadigst beskytte og
haandthæve ville. Forbydendis alle og en-
hver herimod, eftersom forskrevet staar, at
hindre eller i nogen maade forfang at gjøre
under Voris og Voris Kongelige arve Suc-
cessorer udi Regieringen deris høyeste
unaade. Givet paa vort Slot Kiøbenhavn
dend Syttende Octobris Aar effter Christi
Fødsel Eet Tusend, Syv Hundrede og Fire
Voris Regierings Siette.

Under Vor Kongelig Haand og Signet.
Friederich R

C. Revenlow m.p.
manu propria

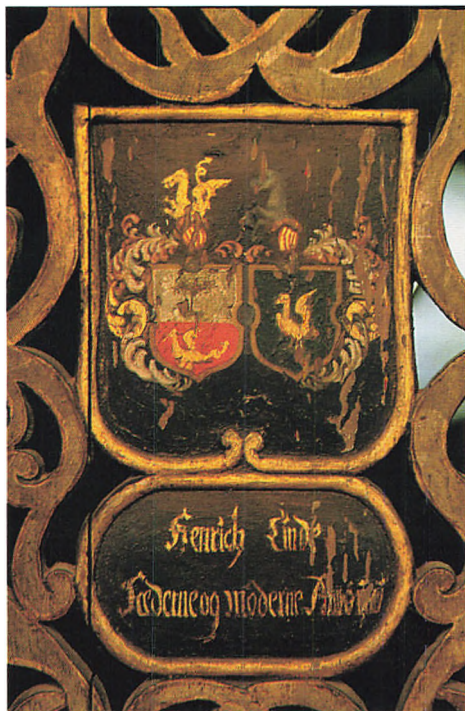
I Handbjerg Kirke kan man stadig se den smukt udskårne trædør fra 1761, der fører ind i de Linde'ernes nu tomme gravkapel, hvor der dog stadig opbevares en kisteplade over oberst Christen de Linde til Møltrup og Handbjerg Hovgård. (Foto: Torben Skov).

Christian de Linde – yngste søn af Holstebro-matadoren – overtog godserne Ulvsund og Bækmark. Han lod kirken i Nees restaurere, såvel altertavle som prædikestol fornyedes og maledes op, ligesom han og hustruen Anne de Poulson skænkede en stor messinglysekrone til kirken. Her ses initialer og våbenskjold fra 1713. (Foto: Torben Skov).

På vej mod en biografi
– og et jubilæum

Den økonomiske og sociale udviklingslinie i Christen de Linde's livsforløb kan næppe finde mere markant udtryk end i adelsbrevet; fundet af dette vil derfor også være med til at forstærke Holstebro Museums arbejde på biografien om den myteomspundne handelsmand og hans nær-

Detalje fra kapeldøren i Handbjerg, der viser Henrik de Linde til Handbjerg Hovgårds fædrene og mødrene våben. (Foto: Torben Skov).

meste efterkommere. Om ikke tidligere, så vil 300 års jubilæet for adlingen i år 2004 være en særdeles passende anledning til publicering af et sådant arbejde.(14).

Projektet støder imidlertid med sikkerhed ind i de kildemæssige problemer det giver at arbejde med 16- og 1700-årenes første årtier ud fra en lokalhistorisk synsvinkel: kildematerialet er uhyre tyndbenet og spredt.

Derfor vil det givet vise sig umuligt at gå i dybden med Christen de Linde's økonomi, ligesom de spændende personalhisto-

riske aspekter omkring Holstebros betydelige købmandsslægter på denne tid sikkert vil forblive tågede. Vi forsøger en af-dækning – og ser.

Noter:

- 1: Om Christen de Linde se: Graugaard Esben »Christen Linde - »Vesterlandets konge«« i FRAM 1985 og Claus Bjørns korte biografi i Dansk Biografisk Leksikon, 3.udg. 1981, bind 9.
- 2: Således kistepladerne fra slægtens nu fjernede begravelse i den nedrevne Holstebro sognekirke, samt en klokke fra Handbjerg Hovgård med teksten »Christen Lind Anno 1694«.
- 3: I Danmarks Adels Årbog 1985-87 findes præsensliste over slægtens norske og engelske grene; præsensliste over den amerikanske gren findes i samme årbog 1982-84. Derimod er der ingen nyere oversigt over de her i Danmark levende medlemmer af de Linde-slægten.
- 4: Biografi af Povl Vinding i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. 1981, bind 9, og Rasmussen A. Kann »Danske i Siam 1858-1941«, Dansk Historisk Håndbogsforlag.
- 5: Den originale selvbiografi i Ordenskapitlet på Amalienborg dateret den 16. november 1907.
- 6: »Magazin til den Danske Adels Historie«, 1. bind s.189, Kbh.1824, udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.
- 7: Castenskiöld Chr. »Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne«, Kbh. 1872, (supplementsbind), s. 55.
- 8: Rigsarkivet, Danske Kancelli, Koncepter og Indlæg til adelige Patenter efter 1808, 1: 1808-27. (Tak til Rigmor Lillelund for at have gennemgået materiale i Rigsarkivet vedrørende de Linde'ernes adelspatenter).
- 9: Hjorth-Nielsen H., »Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869«, Kbh.1935, s. 215.

Civilingeniør Albert de Linde (1857-1934), hvis farfar Henrik de Linde i 1843 solgte Handbjerg Hovgård, gjorde international karriere, bl.a. som minister for offentlige arbejder i Tientsin i Kina. Bosatte sig senere i England, og fik adelsbrevet sendt hertil fra slægtninge i U.S.A. Sønnesønnen har nu deponeret det på Holstebro Museum. (Portræt fra Heinberg: »Danske i England, Skotland og Irland«, Arthur Jensens Forlag, 1934).

10: Juel Hansen E. »Slægterne Mylius i Danmark«, Personalhistorisk Tidsskrift 1947, s. 166-67.

11: Seneste præsensliste over slægten de Linde-Friedenreich findes i Danmarks Adels Årbog 1947, s. 280.

12: Krogh F. »Dansk Adelskalender«, Kbh.1878, s. 292.

13: Hvor andet ikke er anført, bygger artikelen på notater fra forfatterens korrespondance og samtaler med Christen T. de Linde.

14: Om en sådan biografis målsætning se forfatterens artikel i FRAM 1985 s. 46.

Fjand og Koustrup

- om arkæologiske undersøgelser af gårde fra middelalderen, om tørvevægge, en karnap og om at holde niveauet!

Både i Fjand og i Koustrup er der igen foretaget arkæologiske undersøgelser. Om de tidligere undersøgelser blev der fortalt sidste år i FRAM i »Arkæologisk nyt fra middelalderen«. Begge steder har nye undersøgelser i år bragt ny og spændende viden om middelalderens gårde. Undersøgelserne er gennemført med økonomisk støtte fra Det Arkæologiske Nævn/Rigsantikvaren.

Ved Fjand kunne man i 1993 tydelig fra luften se tomten efter huset og gårdspladsen i kornet. Det lille vestlige rum i huset har haft indgang fra nordsiden. Den store mørke firkant er gårdspladsen. Vor undersøgelse viste, at huset har været 28 m langt, og at det store rum har været til beboelse. Luftfoto pe 1993.

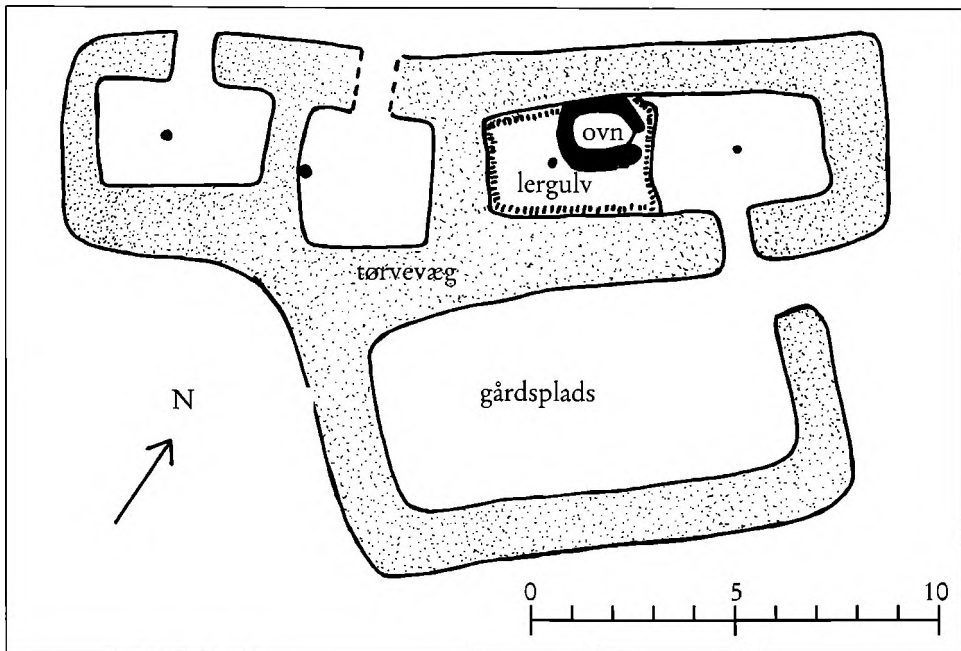
Tørvevægs-gården i Fjand

Om de tidligere undersøgelser af den middelalderlige bebyggelse ved Fjand er der, som lige nævnt, fortalt i FRAM 1993. Også her blev tørvevægs-gården kort omtalt. Den blev fundet fra luften i 1992 og fotograferet. Året efter fik vi et endnu bedre billede af den fra flyvemaskinen. Som det ses på fotografiet er der tale om et langhus, som vender øst-vest, med en stor inddiget gårdsplads mod syd. I huset kan man se mindst to rum, et stort rum mod øst og et lille rum mod vest. Indgangen til det lille rum ses tydeligt.

Noget lignende er af arkæologerne kun set én gang tidligere herhjemme. Stedet, Nødskov Hede i Lomborg sogn syd for Lemvig, ligger kun 22 km i luftlinie fra Fjand. På Nødskov Hede kunne man i 1940-erne i den uopdyrkede hede se nogle hustomter med sammensunkne tørvevægge. De blev dengang undersøgt af Axel Steensberg fra Nationalmuseet. På basis af ganske få skår af lerkar, en tenvægt m.m. blev husene på Nødskov Hede dateret til sen vikingetid/tidlig middelalder. Siden da har husene på Nødskov Hede været uden paralleller indtil Fjand dukkede op.

Et af husene på Nødskov Hede minder utroligt meget om Fjand-huset. Hvis man på huset fra Nødskov Hede skar det lille

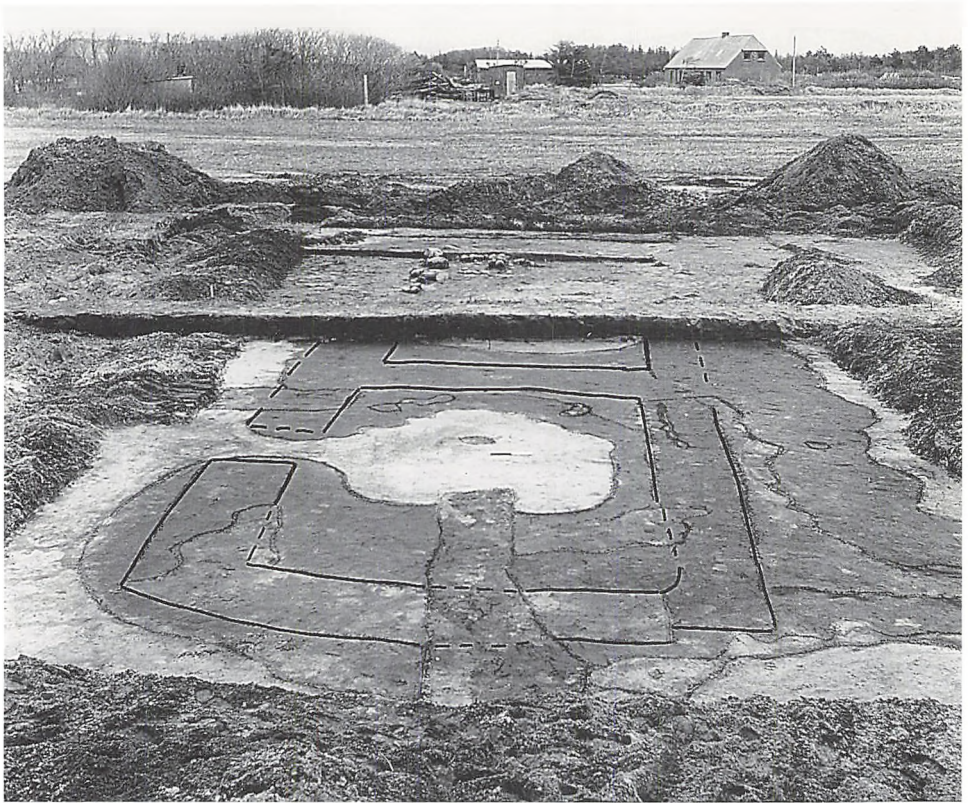
Grundplan af gård fra tidlig middelalder på Nødskov Hede. Væggene og diget omkring gårdspladsen var opført af lyngtørv. Huset har udvendigt haft en længde på 20 m. Taget har været båret af en række stolper, som har stået midt i huset. Det store rum har været benyttet til beboelse. Axel Steensberg, som undersøgte huset i 1940-erne, mener at de to små rum blev bygget til på et senere tidspunkt. Tegning efter A. Steensberg.

rum mod vest væk, ja så ville grundplanen næsten være identisk med Fjand-huset inklusive den inddigede gårdsplads. Fjand-huset er dog meget større.

Men på marken ved Fjand er der også fundet spor af flere gårde fra 1700-tallet. I 1956 undersøgte Alfred Kaae i Ulfborg Plantage et par tørrevægsbyggede langhuse. De kunne dateres til årtierne omkring 1800. Så måske var Fjand-huset slet ikke så gammelt, og måske skulle husene på Nødskov Hede omdateres? Vi fik chancen for at få svaret, da vi i foråret 1994 satte spaden i den tørrevægsbyggede gård i Fjand. Vi

var meget spændt på denne udgravning. Flere gange som udgravningen skred frem, blev vi overrasket. At fortælle det hele vil være umuligt, så meget mere som vi ikke blev færdige. Anlægget var nemlig meget større og dækket af meget mere jord, end vi havde regnet med. Det viste sig, at langhuset er mindst 28 m langt og indkapslet i et 30-40 cm tykt lag flyvesand – under muldlaget! Vi fik undersøgt 22 m af huset, heraf dog kun de 10 m helt i bund. Huset har indvendigt haft en bredde af 3,3 m.

Efter at muldlaget var fjernet med en gravemaskine, kunne vi tydeligt se tomten af

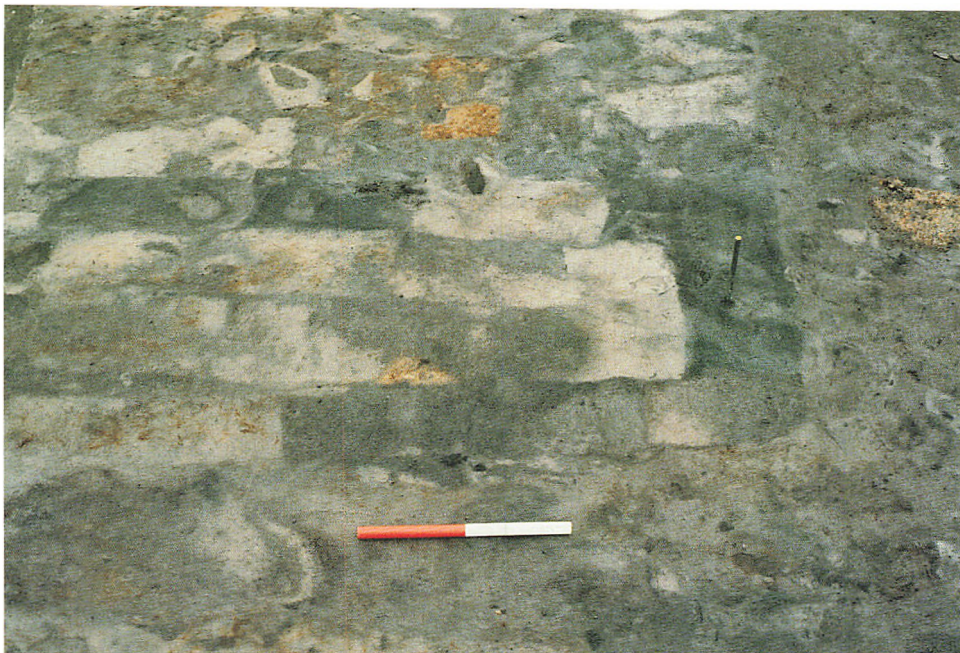

Muldlaget er her skrabet af hustomten ved Fjand. Forrest ses vestenden med det lille rum med indgang til venstre (mod nord). Væggene, som var opført af lyngtørv, var ca. 1 m brede. På billedet er de streget op. De andre mørke partier ved væggene er udskredne tørv. Midt i rummet ligger fint hvidt flyvesand. I baggrunden ses den del af huset, hvor beboelsen har været. De sten, som ligger dér, er dels syldsten i nordvæggen, dels sten fra en stor oven. Foto pe.

huset. Det lille rum mod vest var fyldt af fint, hvidt flyvesand. Sandet lå også i indgangen og på ydersiderne af de sortbrune, sammensunkne tørrevægge. Det samme hvide knygesand sås i gårdspladsen mod syd. Herefter forstår man bedre, hvorfor tørrevægs-gården står så klart i kornet på luftfotografiet. Kornet har svært ved at

vokse i det skarpe flyvesand, mens det trives fint i de federe tørrevægge.

Indtil videre ser det ud til, at langhuset har to rum: et lille rum mod vest og ét stort beboelsesrum mod øst. I den første uges tid af udgravningen fandtes ingen middelalderlige genstande, kun skår af lerkar og kakkelpotter fra 1700-tallet. Men så dukkede de

I det lille rum mod vest var tørvevæggene meget tydelige i Fjand-huset. På billedet er vist en detalje af det pænt afrundede SV-hjørne af huset. Lyngtørvene er lagt tæt sammen i fire rækker. En tørv har bestået af vækstlag (lyng), morlag (mørkt) og blegsand (hvidgråt). Derfor er sporene efter de enkelte tørv så forskellige, når de som ved vores udgravning bliver skåret igennem på langs. Foto pe.

første skår af middelalderlige kander og kuglepotter op. En hel kuglepotte stod nedgravet ved ildstedet. Den har vel været til at opbevare gløder i. Axel Steensberg havde altså ret i sin datering af husene på Nødskov Hede! De mange skår fra 1700-tallet i Fjand-huset skyldes, at der 400 år efter at den middelalderlige gård var forladt, atter blev opført en gård eller et hus på stedet.

Det lille vestlige rum har oprindeligt haft knap 1 m tykke tørvevægge. Op til fire rækker tørv har ligget ved siden af hinanden. Rummet var 3,3 m bredt og 5,7 m

langt. Det er ikke muligt at sige, hvad det har været brugt til. Men da der kun fandtes få genstande i det lille rum, har det ikke været benyttet til beboelse.

Den øvrige del af huset synes at bestå af ét stort rum, som har været brugt til beboelse. Det fremgår bl.a. af det store ovnanlæg ved nordvæggen. Ved siden af ovnen har det åbne ildsted ligget. Over ovnen med stenslag bund har hvælv sig en lerkappe, der sammenstyrtet nu dækkede et stort område. Udenom sås rester af lergulv. I denne del af huset gav spor af husholdningen sig også til kende ved en mængde skår af itu-

slæde lerkar. I den vestligste del af beboelsesafdelingen var der ligesom i det lille vestlige rum ikke lergulv.

Blandt de mere specielle fund bør nævnes blysynk til fiskeri med krog og net. Et smukt formet, strømlienet synk med en vægt på 350 g har sikkert skulle bruges til linefiskeri på dybere vand i Vesterhavet. Også på anden vis gav havet sig til kende blandt fundene. En del nagler fandtes indvendigt langs væggene. De har sikkert siddet i brædder og planker, som en slags paneler. Bent Anthonisen, som med sin detektor fandt mange af disse nagler, fik den gode idé, at naglerne oprindeligt havde siddet i skibstømmer. At genbruge vragtømmer i huse er meget almindeligt langs Vestkysten. I Fjand ligger der således lige ved siden af udgravningen en gård, hvor noget af tømmeret i taget stammer fra et skib.

Nordvæggen i det store beboelsesrum var speciel ved, at der fandtes en række af tæstillede syldesten her. I denne del af huset fandtes dog også tydelig tørvemur. Flere forhold tyder på, at beboelsesafdelingen har været i brug længe. Ovnene og væggene er fornyet og udskiftet et par gange. I modsætning hertil synes det lille vestlige rum mere ensartet og uden udskiftninger af vægge m.m. Endelig skal nævnes, at grundvandet står så højt, at der i et stolpehul var bevaret træ efter stolpen.

Huset har sikkert haft stråtag, da der også dengang må have været meget rørskov i nærheden. Bent Odgaard fra Danmarks Geologiske Undersøgelser har foretaget en pollenanalyse af en prøve taget ved en Fjand-hustomt fra 1300-tallet. Denne hustomt ligger blot 100 m nordligere end den her omtalte tørvægsgård. Analysen af

prøven »synes at afspejle et åbent landskab med lynghede, men også med agre med korndyrkning og forekomst af noget skov eller krat med hassel og el. De store mængder kulstøv kan meget vel stamme fra periodevis afbrændinger af lyngheden«.

De middelalderlige Fjand-bønder har altså dyrket korn, og muligvis brændt lyngen af for at forny den. De har sikkert haft nogle køer for mælkens og ostens skyld. Men ellers har fårene sikkert været de mest almindelige husdyr. Dertil kom fiskeriet i fjorden og på havet. Herom vidner udgravningens fund af blysynk.

Tørvægsgården kan ud fra fundene dateres til 1100-1200-tallet. Men det er ikke den ældste bebyggelse på stedet. Ved afrensning af tørvediget til gårdspladsen fandtes en mangefarvet glasperle fra 700-tallet. Enkelte skår fra samme århundrede dukkede op nederst i det vestlige udgravningsfelt.

Her fandtes under selve tørvehuset og i en dybde af 75 cm under markoverfladen spor efter stolper, grøfter og en vidjeflettet væg eller et hegn. Disse anlæg blev ikke nøjere undersøgt, idet en større flade bør afdækkes, så man kan se anlægssporene i en større sammenhæng. Under den middelalderlige hustomt, som blev undersøgt i Fjand året før, var der også spor af en ældre bebyggelse.

Huse med vægge af tørv er almindelige i ældre jernalder i Thy, men så forsvinder de. På Færøerne, Grønland, Norge m.m. kendes de også i vikingetiden. I Danmark er endnu ikke fundet tørvægsgæbyggede huse fra denne tid. I tidlig middelalder fra o. 1100 og frem kendes de derimod. Men indtil videre kun ved Vestkysten fra Ring-

købing Fjord og op mod Limfjorden (Fjand, Nødskov Hede). På Mors og i Thy er der fornyligt fundet middelalderlige huse bygget af tørv. Det har sikkert været et meget almindeligt byggemateriale i træløse hedeegne. En byggeskik, der stadig var i brug ind i vort århundrede. I forbindelse med Ulfborg-projektet har kulturgeografen Jørgen Rydén Rømer gennemgået 1600-tallets markbøger for Fjand-området. Her nævnes, at der findes tørvehuse, dog uden agerjord. Så de har sikkert været beboet af jordløse folk, som stod lavt på samfundets rangstige. De to af Alfred Kaae undersøgte tørrevægshuse, som lå i Ulfborg Plantage og som kunne dateres til o. 1800, havde en indvendig længde på ca. 10 m og en bredde på blot 2 og 3 m. Fundmaterialet og husenes indretning tydede også på fattigdom og stor nøjsomhed hos husenes beboere. I modsætning hertil står den store, velbyggede og fundrige tørrevægsbyggede gård i Fjand. Opført mens det endnu på disse kanter var »fint« at bo i huse bygget af tørv. Men også her mærkes de nye tider, da syldsten og bindingsværk vindes indpas.

Vi håber til næste år at få tid og penge til at gøre undersøgelsen af den tørrevægsbyggede gård færdig. Marken med den middelalderlige bebyggelse ejes af K. Brændgaard Jensen og er forpagtet af Laurids Simonsen. De takkes begge for megen velvilje overfor undersøgelsen.

En middelaldergård i Koustrup, Velling sogn

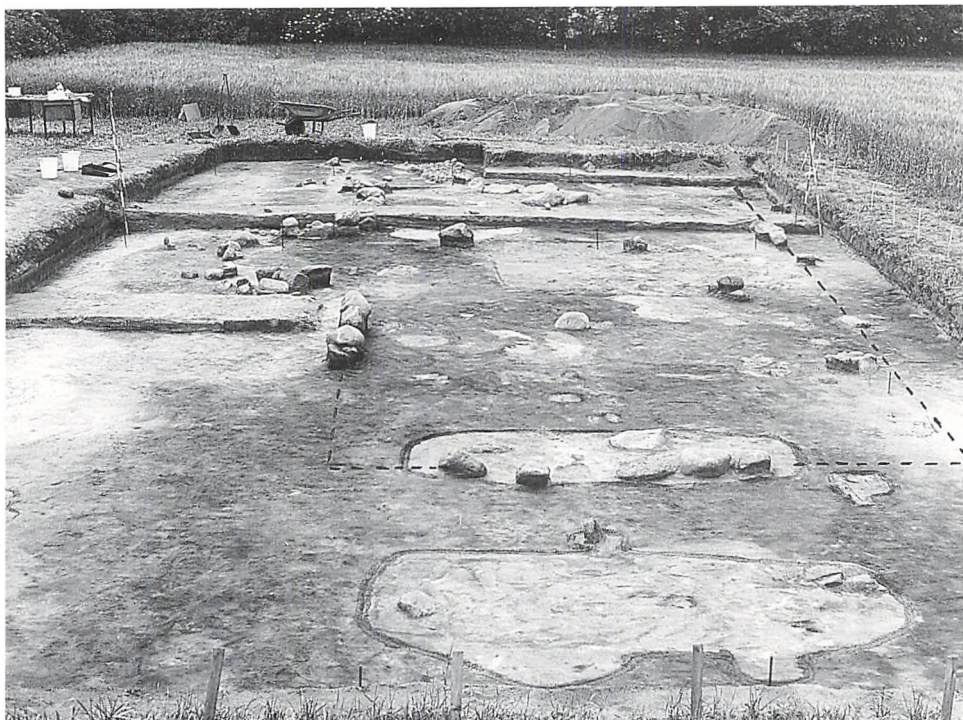
Kan det lade sig gøre i to uger at styre 22 ivrige amatørarkæologer i et udgravningsfelt

på 10 x 20 meter? Mister man ikke overblikket? Taber man ikke dokumentationen på gulvet? Disse og mange flere spørgsmål måtte arkæologer fra Ringkjøbing Museum stille sig i dagene op til den 27. juni i år, hvor et hold stærkt motiverede kursister fra hele landet troppede op på Vestjyllands Højskole i Velling for at deltage i et 14-dages kursus med titlen: »Koustrup – en landsby fra middelalderen«. Kursets temaer var »middelalder« og »arkæologi« og i løbet af de to uger blev deltagerne gennem foredrag, udgravning, happenings og ekskursioner præsenteret for et kalejdoskopisk billede af middelalderens brogede verden samtidig med, at de fik en bred introduktion til arkæologisk udgravningsteknik.

Genstanden for udgravningen var en middelalderlig gårdstomt tilhørende den gruppe af gårde, der formodentlig udgjorde den middelalderlige landsby, Koustrup. Ringkjøbing Museum undersøgte i efteråret 1992 en af disse tomter, hvor der fandtes velbevarede kulturlag og anlægsspor, uden at det dog var muligt at udskille de enkelte huses afgrænsning. Denne udgravning er omtalt i FRAM 1993.

For nogle år siden gjorde en gruppe amatørarkæologer den iagttagelse, at der på en mark ca. 100 meter øst for ovennævnte tomt var blevet pløjet en del større sten op. Markens ejer, Anton Andersen, Bostoft, kunne fortælle, at ploven på dette sted ofte stødte på større sten og at der af og til blev pløjet gult ler op.

En gennemgang med metaldetektor, ført af Bent Anthonisen, gav ikke noget resultat, ligesom der heller ikke fandtes nogen potteskår af betydning i pløjelaget. Et luft-

Tomten af det middelalderlige langhus ved Koustrup set fra vest. De store sten som ligger på række har været syldsten til væggene. På billedet er forløbet af væggene indstipleet. Forrest ligger syldsten til vestgavlen. Til venstre ses syldstenene til nordvæggen, som havde en karakteristisk firkantet udbygning, en karnap. Foto pe.

billede af området afslørede imidlertid flere strukturer, der kunne tyde på bebyggelse.

Sammenholdt med de øvrige iagttagelser i området, gik man ud fra, at der var tale om endnu en middelalderlig gårdstomt. Dette anlæg blev valgt som genstand for højskole-kursisternes arkæologiske udfoldelser og Anton Andersen stillede endnu engang beredvilligt en mark til rådighed. Nogle dage før kursets start blev pløjelaget trukket af med gravemaskine. I den første bane var der blot sand under mulden og absolut intet, der tydede på menneskelig

aktivitet. Nervøsiteten bredte sig – tænk, hvis der ikke var tale om et egentligt anlæg, hvad skulle man så stille op med de 22 kursister? Pludselig stødte grabben på nogle sten og lidt længere mod øst på et velbevaret lergulv. Det så lovende ud – men hvad nu, hvis det ikke var middelalder, men f.eks. renaissance? Endelig dukkede de første skår op og stor var lettelsen, da det viste sig at være skår fra middelalderlige pletter og kander.

Efterhånden som gravemaskinen arbejdede sig gennem det afsatte felt, stod det

Hold niveauet! Kursisterne graver forsigtigt videre og nedad i de fundrige kulturlag i den middelalderlige hustomt ved Koustrup. Foto pe.

klart, at der lige under pløjelaget gemte sig en meget velbevaret, middelalderlig hustomt. Bygningen, hvis indvendige bredde var ca. 5 meter, var orienteret øst-vest. Dens ydervægge var markeret af syldsten, der var bevaret i længere forløb i de to langvægge. Flere af syldstenene lå så højt, at de nærmest stak op i pløjemulden og de fleste havde da også store skuremærker fra plovskæret. Nogle sten, der mod vest afsluttede lergulvets udstrækning, blev tolket som vestgavl, mens østenden stod mere diffust. Husets indvendige længde kunne følges sikkert over 12-13 meter. Et kraftigt rødbrændt, trækulsholdigt lag omkring nogle

varmepåvirkede sten midt for den nordlige langvæg viste, hvor husets ovn havde været anbragt.

Feltet med den flotte tomt stod nu parat til at modtage kursisterne. Forud for deres ankomst blev der diskuteret frem og tilbage om, hvordan man rent praktisk skulle gribe sagen an. Det var vigtigt, at udgravningsmåden tilgodeså den pædagogiske side af sagen, så at deltagerne fik mest muligt ud af forløbet. Ligeså vigtigt var det, at dokumentationen hele tiden var à jour med, hvad der foregik i feltet. Man enedes om at dele arealet op i felter à 2 m², på basis af et retvinklet koordinatsystem.

Kursisterne fik til opgave at fladeafrense hvert felt, indtil et bestemt niveau var nået over hele linien – derfor feltråbet: Hold niveauet! Det faste udstyr var graveske, plastikurv og knæpude. Solen bagte over feltet stort set hver dag, så lergulvet hurtigt blev stenhårdt. Det tørre vejr fik den sandholdige fyld udenfor tomten til at pulse ved den mindste luftning. Trods solskolde, nakker, stærk varme, generende støv og spredte symptomer på middelalderlig byldepest (!) gav ingen op og entusiasmen holdt sig uændret gennem hele forløbet.

Deltagerens utrættelige ildhu gjorde, at tomten stort set blev udgravet på de par uger, der var til rådighed. Materialet fra udgravningen er endnu ikke bearbejdet, men det er dog muligt på nuværende tidspunkt at præsentere nogle af de vigtigste anlæg og fund. Efterhånden som deltagerne arbejdede sig ned gennem lagene, kom syldstensrækkerne i hustomtens langvægge til at stå tydeligt markeret. En udbygning, nærmest som en karnap, midt i husets nordlige langvæg så ud til at være oprindelig og er nok bygget for at få plads til husets store ovn-anlæg. I hvert af karnappens yderhjørner har stået en svær stolpe. Et meget tykt lerglag i dette område synes at vise, at ovnen har været forsynet med en lerkappe. Det så ud til, at flere ovne var fulgt efter hinanden på dette sted. Den stenrække, der så ud til at være husets vestgavl, viste sig at ligge i en stor, oval grube, hvori der også var flere andre sten.

Tomtens østlige afslutning blev ikke klarlagt. Noget tyder på, at huset er længe-re end først antaget – eller at det har været bygget sammen med en anden bygning. En lille sten-brolægning i feltets østende kun-

ne være en slippe mellem de to bygninger. Det, der oprindeligt blev tolket som østgav-lens syldsten, viste sig at være en grube, hvori der var anbragt nogle store sten i to parallelle rækker af ca. 2-2,5 m's længde og med en indvendig afstand på 80 cm. En af disse sten viste sig at være en tilhugget granitkvader af samme type som dem, der sidder i de vestjyske kirkemure. Der er ikke noget, der fortæller om dette anlægs funktion, men det kan have været en form for kælder.

Et stort fyldskifte midt for den sydlige langvæg viste sig at være en ret dyb grube, i hvis bund der havde været et ildsted. Stolpehuller omkring ildstedet kunne tyde på en eller anden form for overbygning. Både her og andre steder blev der taget prøver af den trækulsholdige fyld, bl.a. med henblik på en kulstof-14 datering, der sammenholdt med de øvrige udsagn forhåbentlig kan være med til at udrede husets forskellige faser?

Kulturlagene i og omkring hustomten var yderst fundrige. Størsteparten af fundene er skår af gråbrune kuglepoter, som ligner dem, der er fundet i Ringkøbing købstads højmiddelalderlige lag. Nogle glaserede rødgodsskår fra kander peger også på denne periode og kan mere snævert dateres til årtierne omkring år 1300. Der blev endvidere fundet nogle fine hvæssesten af norsk glimmerskifer samt flere for-rustedede jerngenstande, hvoraf en måske er et stykke af en kornsegl og en anden det ene ben fra en lille saks.

Der er ingen tvivl om, at denne kursus-gravning på mange måder var begunstiget. Den velbevarede hustomt med de fundrige kulturlag var så tilpas overskuelig og ved-

Sten på jordsokler i vestgavlen til Koustrup-huset. Tegnet med sortkridt af Lit Nielsen, Vestjyllands Højskole.

kommende, at interessen forblev usvækket hos deltagerne. Kursisterne viste en udpræget flair for det, de var i færd med og ingen gik i gang med noget uden at spørge først. Det var således ikke noget problem at holde styr på så mange personer i feltet.

I den udstrækning det var praktisk muligt, fik deltagerne mulighed for at være med til at afrense, opmåle, tegne, nivellere, lave tværsnit gennem anlæg, vaske og nummerere skår og lime karsider sammen. Det er klart, at de ansvarlige arkæologer

havde meget at se til i dette koncentrerede forløb. Det lykkedes dog at bevare et godt overblik samtidig med, at dokumentationen løbende blev holdt à jour.

Det er planen, at Ringkjøbing Museum og Vestjyllands Højskole skal arbejde sammen om afholdelsen af et lignende kursus i sommeren 1995. Det er da hensigten at forfølge hustomten mod øst og måske prøve at finde nogle af de andre bygninger, der må have hørt til middelaldergården.

Agger på Venø

Knud Agger regnes for en af de betydeligste danske malere i dette århundrede, og han er repræsenteret på de fleste danske kunstmuseer.

Han er i dag først og fremmest kendt for sine fine skildringer af det nære miljø. Hustruen, børnene, haven og huset »Maryhill« ved Helsingør.

Derved overser man let, at Knud Agger også var en fremtrædende Limfjordsmaler. Det er den side af Aggers kunst, Struer

Museum satte fokus på med sin sommerudstilling »Agger på Venø«.

Som Holstebrodreng, f. 1895, var Agger fra barnsben godt kendt med Limfjorden. Som voksen og nygift boede han i 1927-28 ved gården Breinholt ud mod Venøsund, og i vinteren 1928-29 boede han i Struer. Fra denne periode findes der en række malerier med Limfjordslandet som motiv. De fleste er i privateje, men det er lykkedes Struer Museum at erhverve et dejligt sommerbillede med udsigten fra Toftum Bjerge som motiv. Dette billede, der er malet i 1928, indgår i museets faste udstilling med Limfjordsmalerier.

I 1929 flyttede Knud Agger med sin familie til Helsingør, og her forblev han til sin død i 1973, fra 1931 bosat i villaen »Maryhill«, hvorfra en række af hans kendte familiemotiver stammer.

I begyndelsen af 1930'erne fik arkitekten og kulturdebattøren Poul Henningsen øje

Maleren Knud Agger under arbejdet med udsmykningen til Struer Statsgymnasium 1938. På fotografiet maler Agger på en af de fire løvfriser, der indrammer de tre store malerier med motiver fra Struer og Venø. Udsmykningen, der må betragtes som et af Aggers hovedværker, blev udført på bestilling af Ny Carlsbergfondet.

Knud Aggers »Hvedemark, Venø« fra årene 1946-47 er et smukt eksempel på det lyriske landskabsmaleri, der karakteriserede hans kunst umiddelbart efter krigen.

på storheden i Knud Aggers kunst, og i 1937 udgav han en fin lille bog om Knud Agger. Hvordan denne udfarende superkøbenhavnerv havde fået øje på den tilbageholdende vestjyde vides ikke, men der var ingen tvivl for den kunstkyndige arkitekt: Agger var en af tidens mest seriøse og sigende kunstnere. Om Aggers kunst skrev han bl.a.: »Kunst bliver det kun, når årsagen er en oplevelse, maleren må forsøge at finde udtryk for uden hensyn til om det har interesse for nogen anden. Det er den umiddelbare og ureflekterede følelse, der gælder og fører til kunst. Det skulle nemlig slet ikke være noget stridsproblem, det Agger rører ved i sit

motivvalg, og det er det heller ikke for ham. Det er ham, der har soleklar ret, og alle de andre der har uret, hvis vi ikke ser det som han. Livet er ikke blevet grimmere. Der er ingen grund til jammer over omgivelsernes hæslighed og nutidens eller den nærmeste fortids dårlige smag. Livet er hverken kønt eller grimt, men højt hævet over æstetiske problemer. Det er i os selv, skønhedens kilde springer – enten i uberegnelig rigdom, hvis vi er kunstnere – eller som en tynd tår, hvis vi har smag.«

I begyndelsen af 1938 bad Ny Carlsberg Fondet Knud Agger udføre udsmykningen til Struer Statsgymnasium, der blev ind-

Der er en klar konstruktivistisk tendens i Aggers »Interiør fra sammenstyrtet hus på Venø«, fra 1948.

viet dette år, som det første statsgymnasium i Nordvestjylland. Et par måneder inden havde Struers borgmester ansøgt Ny Carlsberg Fondet om støtte til en udsmykning af gymnasiet, og da bedt om, at det måtte blive en »jydsk Kunstner, helst en fra disse Egne, da vi mener, at en saadan bedst kan give udtryk for det, som bevæger Vestjydens Sind«. Med valget af Agger fik man både en lokal mand og en kunstner, der formåede at bevæge vestjydens sind. I maj udarbejdede Agger sit forslag til udsmykningen, som umiddelbart herefter blev godkendt, og 17. marts 1939 kunne maleren og hans kone selv bære de kæmpestore malerier fra stationen og aflevere dem til ophængning på Gymnasiet.

Knud Aggers udsmykning af Struer Statsgymnasium består af tre store malerier, hvoraf det midterste er det højeste. Det viser Struer by med havnen og damperen

»Limfjorden« i forgrunden, og motiverne til de to sidebilleder har kunstneren fundet ved Klovvig på Venø. I den samlede komposition lukker horisonten på de to landskabsbilleder sig bag det centrale billede med Struer by som motiv. Malerierne, der må betragtes som et hovedværk i Knud Aggers kunst, hænger i dag i gymnasiets festsal, hvor det er muligt at se dem.

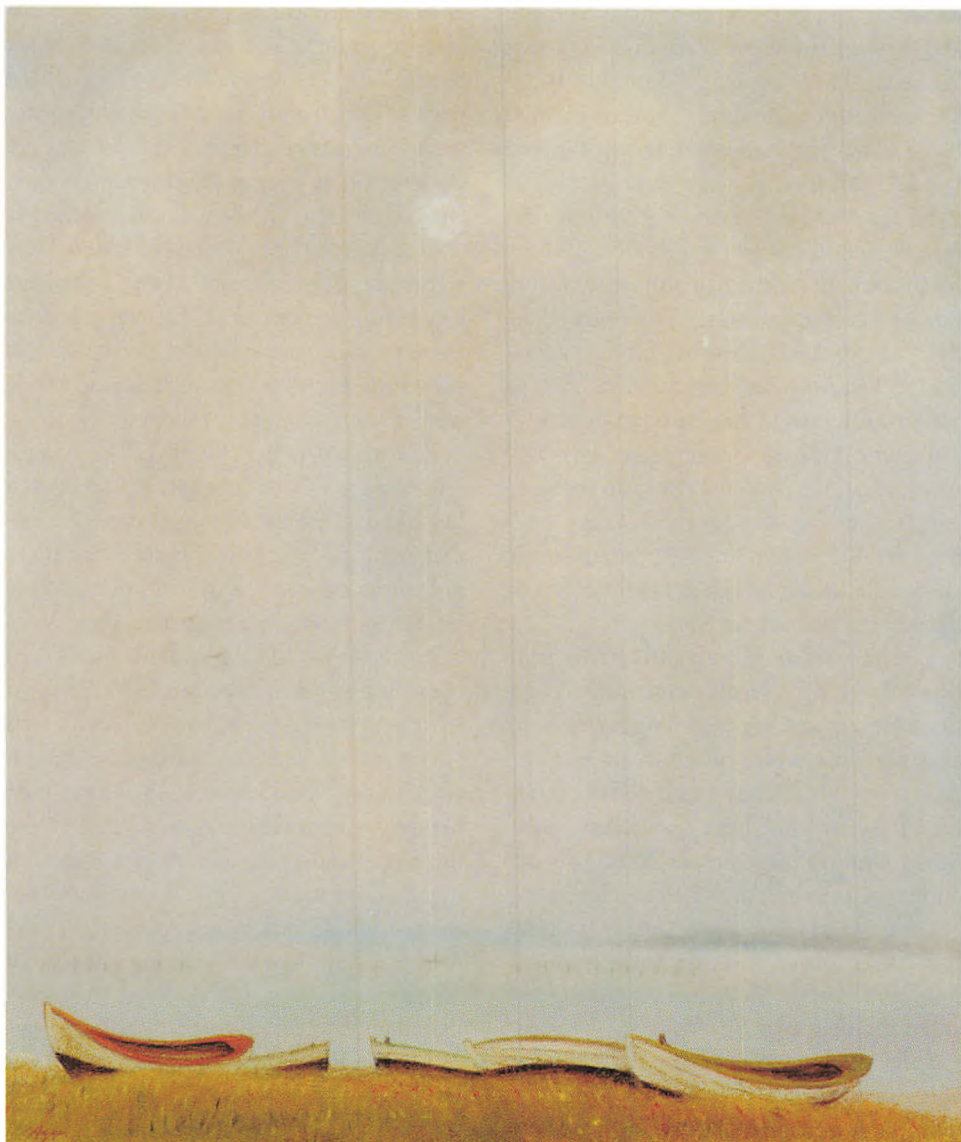
Agger ville gerne tilbage til Venø for at male, men krigen hindrede ham. Først i 1946 kunne han gense den lille Limfjordsø. Han købte et forfaldent hus og arbejdede der i tre måneder. De to første måneder var familien samlet på Venø, og Agger malede en række lysende landskabsbilleder, der udstråler både harmoni og lykke. Farverne er klare og lysende, landskaberne smukke og lyriske. Tre af disse billeder kunne ses på museets sommerudstilling.

Derefter rejste familien hjem til Helsingør, og Agger var alene tilbage. Ensomhed og uvejrlig sætning satte sit præg på hans sindstilstand og på hans kunst. I denne periode tegnede han en masse skitser til det kaotiske, sammenstyrtede hus, som i dag er et af hans kendteste billeder. Så kom hustruen op til ham den sidste uge, vejret ændrede sig, og han lavede en række andre, langt mere afklarede skitser af det samme hus. De to færdige malerier af det sammenstyrtede hus kunne ses og sammenlignes på udstillingen.

I årene omkring 1950 hørte familien ofte Agger beklage, at han ikke længere magtede det »tigerspring«, det var at holde det stadigt skiftende lys fast.

Samtidig var han begyndt at samle strandsten fra Venø. Hjemme i atelieret opdagede han deres billedmæssige mulig-

Kunstmuseet Trapholts store Agger-billede »Sol bag skyer« fra 1958 er et fornemt eksempel på de næsten overjordiske landskabsbilleder, som Knud Agger malede en række af i slutningen af 50'erne og begyndelsen af 60'erne. Han magtede da ikke længere at fastholde de skiftende himle, og brugte i stedet de mønstre og strukturer, som han fandt i strandsten, som han samlede på Venø. Stenen, Agger brugte som »himmel« på dette billede, går igen i flere malerier, bl.a. det store »Stenbillede« fra 1970.

heder, og han fandt ud af, at han ved hjælp af disse sten kunne omgå problemet med at fastholde himlenes evigt skiftende lys. I stenene fandt han nemlig strukturer, som han kunne bruge som »baggrunde«, som himle i sine billeder.

Struer Museums udstilling viste to eksempler på sådanne »stenhimle«. Dels et forstudium til Århus Kunstmuseums store billede »Lys gråvejrsgang, Venø« fra 1958, dels hovedværket »Sol bag skyer, Venø« fra 1959-61, som i øvrigt også er motivet på Struer Museums plakater for udstillingen.

I årene 1950-1964 var Agger på Venø næsten hvert år, men i 1965 satte en blodprop i hjertet en stopper for de årlige somerture. Det var nu slut med de store landskabsbilleder, og billederne af hustruen og det nære miljø blev færre.

I Aggers sidste år som aktiv maler frem til sin død i 1973 var det stenene fra Venø, der kom i fokus, og med inspiration i det abstrakte maleri blev det efterhånden til rene stenmotiver. Disse stenbilleder betragtes af kunsthistorikere som hans alderdoms store indsats. Struer Museums udstilling viste to billeder fra denne periode.

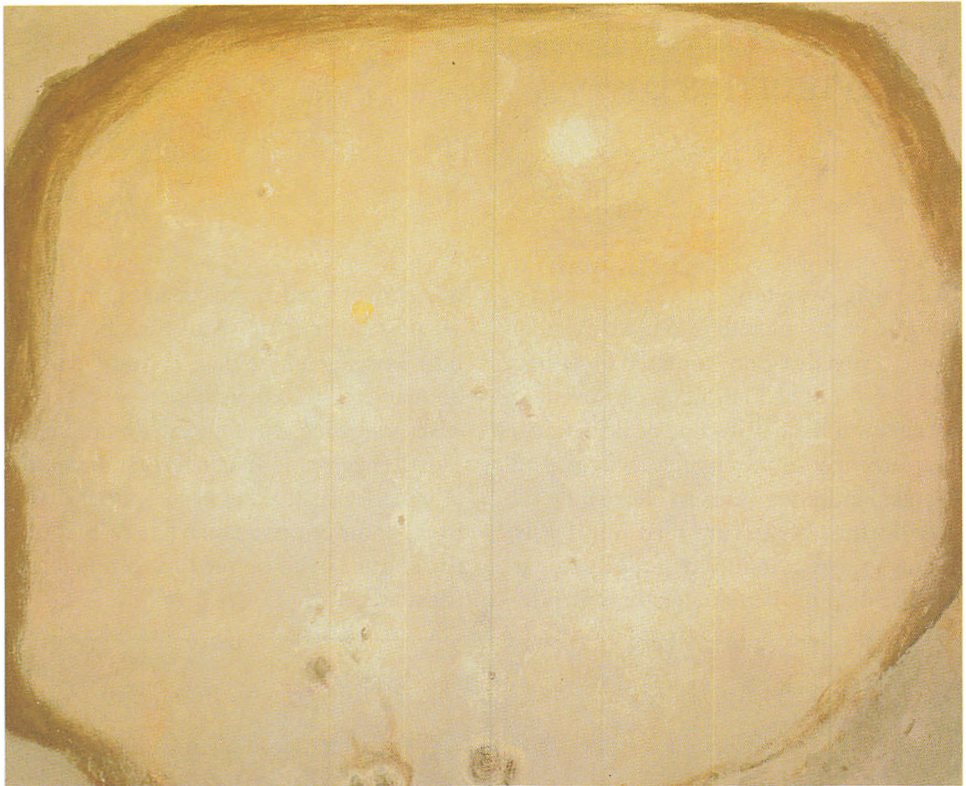
I det ældste stenbillede, som er fra 1960, har Agger malet et dansemotiv efter stenen, som i øvrigt blev vist i en montre ved siden af billedet.

I det sene stenbillede fra 1970 har han som motiv brugt den samme sten, som dannede baggrunden i det tidligere omtalte landskabsbillede »Sol bag skyer, Venø« – en sten, Agger i øvrigt holdt så meget af, at han fik den med sig i graven. Dette stenbillede er et blandt flere fra Aggers sidste ophängning på Den Frie i 1971. For disse billeder fik han Thorvaldsen Medaljen, som

er den største udmærkelse, kunstnere kan give hinanden. Ved den lejlighed holdt Svend Wiig Hansen talen for Agger. Han fortalte heri bl.a., at han netop havde mistet en af sine gode venner og hele tiden spurgte sig hvorfor: »Da jeg så dine billeder, Agger, forstod jeg!«, var hans fine begrundelse for at give Agger Thorvaldsen Medaljen. Dette billede, der hidtil har været i familiens eje, betragtes som et af Aggers absolutte hovedværker. Struer Museum har fået det tilbudt og er i skrivende stund ved at rejse midler til erhvervelse af billedet.

Kunsthistorikeren Søren Elbak fortæller om Aggers sene billeder, at kunstneren her vender tilbage til ungdommens skildringer af de høje himle, omend i en mere afdæmpet og asketisk kolorit, der bekræfter den aldrende Aggers kærlighed til Vilh. Hammershøi. »Hans alderdoms kunst blev en rejse ud til disse himle. En rejse ud til de yderste milepæle, hvor den evige fred var en realitet. Den fred havde hans hustru altid været i besiddelse af. Samlivet med hende gav ham den ... Agger minder ikke om nogen anden dansk kunstner, men som ingen anden har han gjort opmærksom på, hvor smuk den såkaldte almindelige hverdag, trods alt, kan være. Som maler gjaldt Aggers stræben værket, det store med kærlighed og flid gennemførte format«.

Agger var igennem hele livet optaget af Venø og Limfjordslandet. Fra de tidlige lyriske landskabsmotiver over de næsten overjordiske landskaber med de store himle til de stort sete stenmotiver. Interessen for Venø fastholdt han lige til sin død i 1973, og det er ingen overdrivelse at hævde, at Venø udgjorde kraftcentret i hans alderdoms kunst. Selvom han ikke genså øen

»Stenbillede« fra 1970 er et af Knud Aggers absolutte hovedværker, og stenen, han har brugt som motiv, er den samme som udgør »stenhimlen« i landskabsbilledet »Sol bag skyer« fra 1958. Det fortælles, at kunstneren holdt så meget af netop denne sten, at han fik den med sig i graven.

efter 1964, havde han atelieret fyldt med sten derfra. Knud Aggers sidste værk blev en kæmpe glasmosaik til Abildgårdskirken i Frederikshavn, og motivet til mosaikken var netop en sten fra Venø.

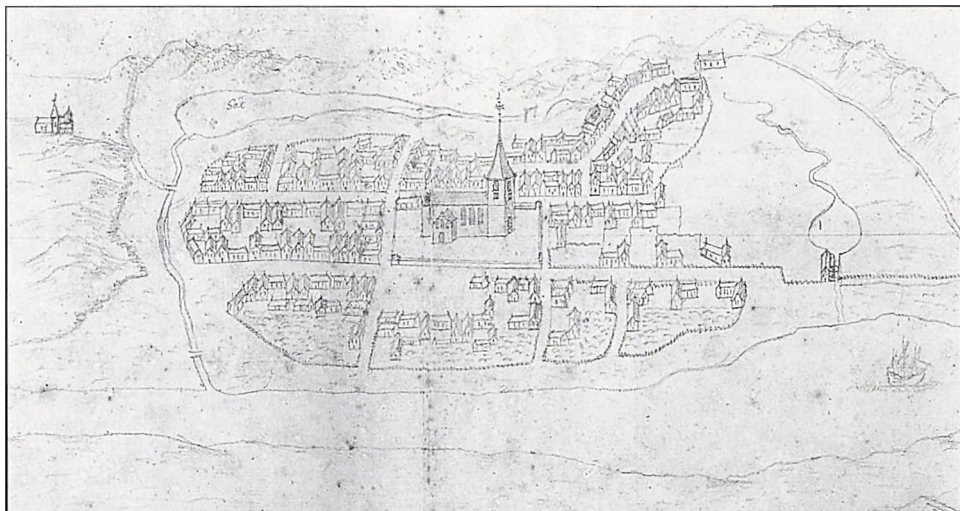
Kilder:

Poul Henningsen: Knud Agger (1937), Aksel Rode: Knud Agger (1950), Nina Dahmann Olsen: Knud Aggers udsmykning af Struer Gymnasium (Struer Gymnasium 1938-88), Søren Elbak: Vinduet. Omkring et tema i Knud Aggers kunst (Udstillingskatalog 1984) og Søren Elbak: Knud Agger (Weilbachs Kunstnerleksikon 1994). Der ud over er artiklen baseret på viden og oplysninger, som stammer fra samtaler med kunsthistorikeren Søren Elbak, København, og med kunstnerens søn Jens Agger, Helsingør.

Lemvigernes by

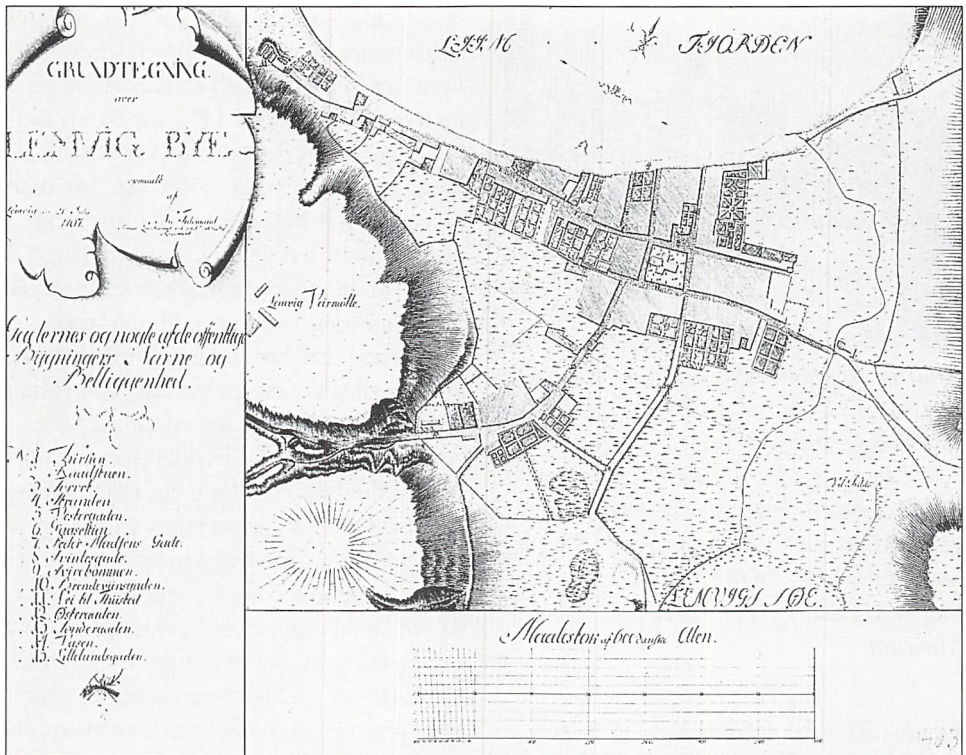
På Lemvig Museum skal vi i gang med at indrette en ny udstilling om Lemvigs historie. Hovedvægten kommer til at ligge på tiden fra o. 1700 til idag, og hovedemnerne bliver handelslivet og de skiftende tiders åndelige strømninger. Den nye udstilling skal indrettes i to rum i det gamle fredede forhus, begge rum med fint dagslys gennem sprossevinduerne, gode bygningsdetaljer og – for det enes vedkommende –

udsigt over fjorden. Når man til sin tid har set udstillingen, kan man forhåbentlig gå ud i byen og aflæse dens historie gennem de mange lag, som århundrederne har aflejret omkring en middelalderlig kerne. Udstillingen er som nævnt først under udarbejdelse, og artiklen her kommer derfor til at handle om, hvad man kan se, hvis man går en tur i byen og medbringer en smule forkundskaber.

Lemvig o. 1670. Selvom tegningen er skematisk og temmelig unøjagtig, gengiver den dog byens middelalderlige grundplan med Kirkepladsen, det lille torv nord for denne og gaderne, der kommer ind i hjørnerne af pladsen. Bag byen ligger søen, hvorfra åen løber ud i fjorden, som tegneren har fået vendt forkerkt. Vest for byen ligger Engen med en vandmølle og mølledam. Knækket i Vestergade lige øst for vandmøllen findes stadig mellem Vester-gade nr. 15 og nr. 17. Tegning i Det Kongelige Bibliotek.

Kort over Lemvig fra 1797. Her er der tale om en nøjagtig opmåling, hvor selv brolægning og havegange er kommet med. Vi ser den gamle bykerne omkring Torvet og Vestergade, omgivet af enge, som blev brugt til græsning for byens kreaturer. Lige neden for Sønderbjerg, i kortets nederste venstre hjørne, ligger købmand Andrups gård med have og allé mellem Søndergade og den nuværende Bredgade. Herfra var der kun nogle ganske få huse, indtil man nåede de store købmandsgårde ved Svirrebommen og Kirkepladsens sydside. Kort i Rigsarkivet (Vejdirektoratet).

Lemvig by er grundlagt i tidlig middelalder; det ved vi, fordi kong Valdemar og Ribebispen i 1234 havde en skattesag, som de skulle have ordnet. I Ribe Stifts arkiv, der har det sjove navn »Ribe Oldemor«, findes et brev, der oversat fra latin til dansk lyder således: »Valdemar, af Guds nåde de Danskes og Venders konge, til alle, der ser dette brev, hilsen til evig tid. – Eftersom erin-

dringen om det skete hurtigt forsvinder ved tidens gang, medmindre den bestyrkes ved hjælp af den levende eller døde røst, har vi ment at burde kundgøre for nulevende og tilkommende, at vi har overgivet hr. biskoppen af Ribe skatten af plovene i Hardsyssel, Almindsyssel og Vardesyssel med flækkerne Varde og Lemvig til gengæld for den halve mønt, som han tidligere

Andrups købmandsgård i Søndergade, opført o. 1750, nedrevet 1972. Det var et smukt og velbygget hus, der burde have været bevaret som det sidste eksempel på byens gamle købmandsgårde. De indbyggede skabe fra husets opførelsestid findes nu på museet og vil indgå i den nye udstilling om Lemvig. Fot. 1920'rne, Lemvig Museum.

havde i Ribe by. Vi foreviger og bestyrker ved nærværende brev, at dette er sket, for at det ikke skal blive glemt i eftertiden. – Givet på Femern i det Herrens år 1234 den 6. juli i nærværelse af herrerne Uffe, ærkebiskop af Lund, Niels, biskop af Roskilde, grev Albert og hr. Vagn Gunnesen, ved præsten hr. Peders hånd.»

Lemvig blev ikke grundlagt i år 1234, men den eksisterede, selv om den var lille og blev kaldt »oppidum« i teksten og ikke »civitas« som Ribe. Idag kan det være svært at få øje på noget middelalderligt, når man går rundt i Lemvig. Men selve det, man går på, nemlig gadenettet, er i store træk middelalderligt. De svagt krummede gader, der fra vest, syd og øst rammer kirkepladsens hjørner, selve kirkepladsen, hvor der oprindeligt var kirkegård, og det

lille middelalderlige torv, som der er rester af foran den bygning på Torvets nordside, hvor der nu er italiensk restaurant og pub, men som fra 1822 til 1877 var byens rådhus. Egentlig er det utroligt, at det middelalderlige gadenet har holdt sig, når man tænker på, at den oprindelige overflade i den middelalderlige by ligger omkring 1,5 til 2 m under de gågadefliser, som vi nu går på. Men det hænger sammen med, at grundejere altid har været nøje med at påse, at deres skel blev respekterede, både i forhold til naboen og til den offentlige gade.

Bygninger fra middelalderen er der derimod ikke bevaret i Lemvig. Ikke engang kirken, der er bygget om flere gange og senest 1933-35 blev næsten revet ned og bygget op igen, og ved den lejlighed fik den nuværende løgkuppel. Heller ikke huse fra de senere århundreder er der mange af; ingen fra 1500- og 1600-årene, måske et enkelt fra slutningen af 1700-årene, en pæn lille samling fra 1830'rne og 1840'rne, og så ellers huse fra de sidste hundrede år. I Lemvig findes en meget udbredt myte; den går ud på, at der ikke er så mange gamle huse som f.eks. i Ringkøbing, fordi byen har været hærget af ildebrande. Men faktisk har der været utroligt få brande i Lemvigs historie. Byens rådhus brændte ned i 1479. Hele byen brændte ned den 27. juni 1684. Den 18. oktober 1919 brændte Carl Bechgaards tømmerhandel samt nogle få huse i Ågade. Og den 16. oktober 1965 var der en stor brand på Krejlsers tømmerplads, der lå samme sted som Carl Bechgaards. Det er alle de brande, der har været – bortset fra et enkelt hus en sjælden gang.

Når de gamle huse er forsvundet, er det således ikke på grund af de hærgende ilde-

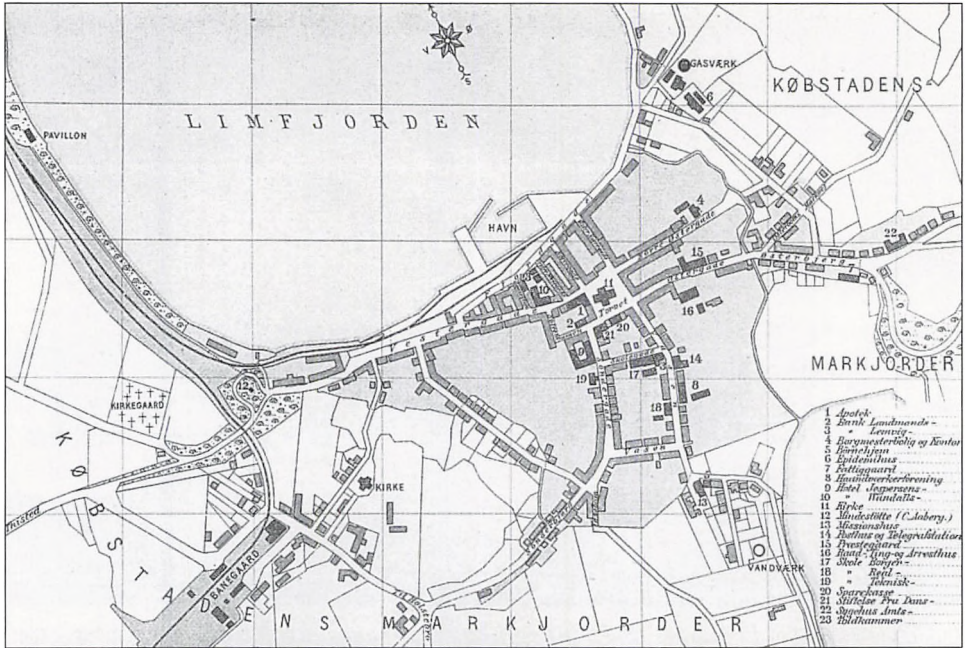
Udsigt fra øst over Lemvig o. 1857. På det tidspunkt havde byen et ensartet præg – overvejende énetages huse, bygget af røde eller gule mursten i blank mur eller kalket hvide, med røde tegltage og hvidkalkede striber langs tagryg og halvvalm. Omkring den lå de grønne enge og høje skrænter uden et eneste træ på. Engen med høstakkene og hølæsset lå bag huserne i Vejbelsgade og Ågade. Havnen var blevet bygget 1855-57 med udgangspunkt i en privatejet skibsbro fra 1851. Litografi på Lemvig Museum.

brande, som man f.eks. kender fra Holstebro's historie. Det gælder i hvert fald kun den store brand i 1684. Da måtte man bygge byen op fra grunden. Disse nye huse har – som de nedbrændte – været af bindingsværk med stråtag, eftersom det var tidens byggematerialer både i byen og på landet. I løbet af 1700-årene overvandt Lemvigs borgere forarmelsen efter branden, og byen voksede væk fra den middelalderlige bykerne. Købmand Simon Andrup, der kom til byen o. 1750, lagde sin store købmandsgård med tilhørende pakhuse og landbrug langt væk fra bykernen, helt ude

ved foden af Sønderbjerg. Måske kom der gode kunder ned ad denne ganske vist meget stejle og hule nedfartsvej til byen, eller var »de gode pladser« ved Torvet og Vestertergade optaget? Snarest det sidste. Andrups købmandsgård havde et smukt stuehus med store bemalede fyldingsdøre og indbygget skænkeskab, hvor der kunne serveres brændevin og tobak til bønderne.

Andrups købmandsgård var solidt byggeri, men mange af de huse, der var opført efter branden, var sikkert temmelig faldefærdige, da man nåede op i begyndelsen af 1800-årene. Da skete der det heldige for

Kort over Lemvig 1902. Man genkender den middelalderlige byplan, men nu er byen for alvor begyndt at brede sig. Oven for byen ligger Stationskvarteret med banegård og Valgmændskirke, neden for skrænten den nyanlagte Frederiksgade mellem Vestergade og Sønderbjerg, og øst for bykernen er de første huse bygget i den fine ende af Østerbrogade, mens Epidemihuset og Gasværket er blevet placeret i den ende, der ligger nærmest fjorden. Men man holder sig fra de lave engstrækninger på alle sider af bykernen. Kort i Trap »Danmark«, 3. udg.

Lemvig, at et par stormfloder i 1825 slog hul på Aggertangen, så man efter nogle år kunne begynde at sejle fra Limfjorden ud i Nordsøen – og dermed hurtigt og med store laster nå både Altona og London. Det satte gang i byens handel, der var arbejde at få med losning af skibe og kørsel til købmændenes pakhuse, med lagerpasning og betjening af kunder fra by og opland. Man fik råd og lyst til at bygge nye huse. Mange af de gamle huse og gårde blev revet ned, og der blev bygget nyt både på de gamle byg-

getomter og ud langs Søndergade og Vassen, hvor der tidligere havde været haver og enge. De nye huse var grundmurede og med tegltag, gerne med halvvalmede gavle og måske en kvist over midterfaget som tobaksfabrikant Andreas Hansens hus i Sønderbjerg, der blev bygget i 1841 som pakhus og nogle år senere indrettet til bolig og krambod og med fabrik ud i et toetagers sidehus mod fjorden. Ser man billeder fra midten af 1800-årene var Lemvig en helt ny by fuld af nye huse, bygget i tidens stil.

Kvarteret omkring Lemvig Station. Nærmest stationsbygningen er der rejst et par pompøse bygninger i »stationsbystil«, som skal give de tilrejsende et værdigt førstehåndsindtryk af byen. Det bliver dog hurtigt mere landligt! Fot. før 1908, Lemvig Museum.

Østerbrogades fine ende med borgmesterkontor, bygget 1909 og tegnet af arkitekten Helge Bojsen-Møller, der også stod bag sygehuset, alderdomshjemmet og musiktribunen i Anlægget. Fot. o. 1915, Lemvig Museum.

Nu gik der nogle årtier, hvor der ikke skete så meget i bybilledet. Men så blev der anlagt jernbaneforbindelse fra Lemvig til den vestjyske længdebane i Vemb i 1879, og igen blev der en optimistisk stemning i byen. Mange nye folk flyttede til, og der opstod helt nye kvarterer på den gamle bymark. Først omkring den nyanlagte Lemvig Station oppe på bakken mellem Sønderbjerg og Vesterbjerg. Her lå de gamle bondegårde imellem nybyggede røde murstenshuse med skifertag, hvor der boede lokomotivførere, portører, banearbejdere og driftsbestyrer. Nede i udkanten af den gamle bydel udstykkede købmand Niels Christensen og savskærer Chr. Frederik Jensen en del af bymarken og den såkaldte Kærlighedssti til byggegrunde og opførte hus efter hus til videresalg. Pæne rummelige huse med god plads til småvirksomheder som mineralvandsfabrik, ølbryggeri eller fotografisk atelier. Det var

tilflyttere, der boede både her i Frederiksgade og i Stationskvarteret – og efter datidens opfattelse lå disse kvarterer langt fra den rigtige by. Et tredje nyt kvarter opstod omkring Østerbrogade, der blev anlagt 1894 på initiativ af teglværksejer Chresten Willemoes, som manglede en god vejforbindelse fra sit teglværk ude ved stranden og til Østerbjerg. Her blev bygget byens første villaer og fine institutioner som borgmesterkontor og politikontor.

Inde i bykernen rev man nu en række gamle købmandsgårde og huse ned. De gamle købmandsgårde med deres pakhuse, stalde og lader var ikke længere tidssvarende og egnede sig ikke til en mere specialiseret detailhandel. På Torvets nordside rev man således i begyndelsen af dette århundrede en gammel købmandsgård ned og byggede en meget moderne forretningsejendom, der fik navnet »Centralgården«. Her var flere forskellige specialforretning-

På Torvets nordside lå ved siden af det gamle rådhus (t.h.) en af byens største købmandsgårde, allerede her i 1890'erne noget trængt af naboerne i Vestergade, bl.a. Lemvig Apotek, der byggede nyt på hjørnet t.v. i 1895. Fot. efter 1895, Lemvig Museum.

ger med store udstillingsvinduer, med en komfortabel bolig på første sal for indehaveren og værelser under taget til de ansatte. Som pynt og blikfang fik både Centralgården og andre forretningsejendomme fra tiden omkring århundredeskiftet spir, tårne og karnapper – og på fortorvet begyndte de mest avancerede af byens handlende at sætte varer ud for at lokke kunderne til.

I 1934 forsvandt endnu en gammel købmandsgård på Torvet, Ephraim Jensens gård på hjørnet af Østergade og Vasen. Da var det ikke længere moderne med tårne og tinder på nybyggeri, tværtimod byggede man her byens første hus i »funkis«, som

var det populære navn på 1920'ernes og 1930'ernes stilart funktionalismen. Bygningen skulle nøgternt spejle sin funktion – butikker og boliger – uden overflødig pynt. Heller ikke butiksskiltningen blev overladt til indehavernes egen fantasi, men blev udformet i et totaldesign af arkitekten. Helt konsekvent og meget storbyagtigt blev et sådant totaldesign gennemført i 1938 i byens største forretning, Toft Nielsen & Matthesen. Forretningen havde til huse i det gamle Warmdahls Hotel, egentlig et gæstgiveri fra midten af 1800-årene, og bygningen blev nu totalt forvandlet med et særpræget knækket vinduesparti

med store ruder ud mod Vestergade og indvendig med et væld af PH-lamper, stål-rørsmøbler og en gennemført tekstning i funkisstil.

Hvis man gik en tur i Lemvig i slutningen af 1930'erne, så man en by, der var præget af tre byggeperioders stilarter. I 1830'erne og 40'erne havde man bygget i en enkel empirestil, som man også fandt på større gårde i oplandet som Sønder Winkel i Heldum og Kirkegård i Dybe. De stammede fra en tid, hvor byen fik havn og købmændene havde skibe i søen og køer i stalden. I 1880'erne og 90'erne fik husene storstadspræg og lyste af den unge industrialismes glæde ved det fabriksfremstillede. Chresten Willemoes på Lemvig Teglværk havde stor succes med tidens nye produkt, de maskinstrøgne sten uden spor af menneskehånd og de formstøbte gesimssten, rosetter, palmer og masker. Køerne fra bymarken flyttede ud på landet. Den sidste stilart var funkis'ens hvide og lysegule pudsede flader, repræsenteret ved Vasegården og enkelte villaer, f.eks. ved Strandvejen og ved Søen. Allerede dengang var byen præget af en række sammenstød mellem forskellige tiders byggeskik – sammenstød, der spejlede byens udvikling i de hundrede år fra 1830'erne til 1930'erne. Når det gik godt for byen, rev man ned og byggede nyt; og når der var stagnation, reparerede man på det gamle.

Denne udvikling fortsatte efter Anden Verdenskrig. Byen bredte sig op ad bakkerne med villakvarterer og boligblokke. Nu ville man have eget hus med værelser til børnene og have – og bil til transporten mellem hjem og arbejdsplads. Det betød, at »Engen«, hvor købmandsgårdene havde

»Centralgården«, opført 1905, med skråtstillede hjørnetårne og karnapper. Herfra var der god udsigt til livet på byens hovedstrøg. Torvet havde nu fået et rigtigt storbyagtigt udseende. Fot. o. 1910-15, Lemvig Museum.

haft haver og tømmerpladser, blev udlagt til parkeringsplads, og huse blev revet ned, så trafikken kunne klemmes gennem de smalle gader, hvis forløb som sagt fulgte de middelalderlige strøg. På Torvets nord- og østside lå Centralgården og Vasegården, der hver i deres tid havde været det allernyeste inden for forretningsbyggeri, men som ikke længere var moderne. Nu skulle det være beton, glas og stål. I 1959 byggede man på Torvets sydside »Damernes Magasin«, inspireret af byggestilen i Amerika. Sådanne nutidens forretning se ud. Alle kom strømmende til for at se på mode i

På Torvets sydøstre hjørne lå endnu en gammel købmandsgård, der var kendt som Ephraim Jensens Gård. Også den var lidt trængt af de nye toetages ejendomme, bl.a. isenkræmmer Aasteds flotte hus med to spir og karnapper og varer sat ud til kundernes fristelse. Sparre- og Laanekassen havde beskedne lokaler i huset til højre. Fot. o. 1905, Lemvig Museum.

en ny, smart butiksejendom. Gennem de store vinduer kunne man se helt ind i forretningens inderste, og indendøre gik kunderne rundt mellem hylder og stativer i stedet for at blive ekspederet ved faste skranke. Tidligere tiders afstand mellem kunde og vare var næsten forsvundet.

Det er svært at sige noget pænt om de følgende årtiers byudvikling; det gælder både Lemvig og det meste af det øvrige land. Der blev bygget meget, og det meste var hurtigt smækket sammen af dårlige materialer. Århundredegamle håndværks-traditioner blev gemt godt væk, viden om

den rette behandling og anvendelse af materialer som træ, mursten, kalk og maling blev et anliggende for restaureringsarkitekter og museumsfolk. Man kan diskutere, om Torvet i Lemvig havde været smukkere, hvis det havde været omkranset af lutter bygninger fra empiretiden i 1800-årenes begyndelse, eller om man synes, at Torvet med det gamle rådhus fra 1822, Centralgården fra 1905, Nordvestbanks bygning fra 1921, Vasegården fra 1934, og Damernes Magasin fra 1959 er et spændende sammenstød, der fortæller om byens historie i næsten 150 år. Men det er i det

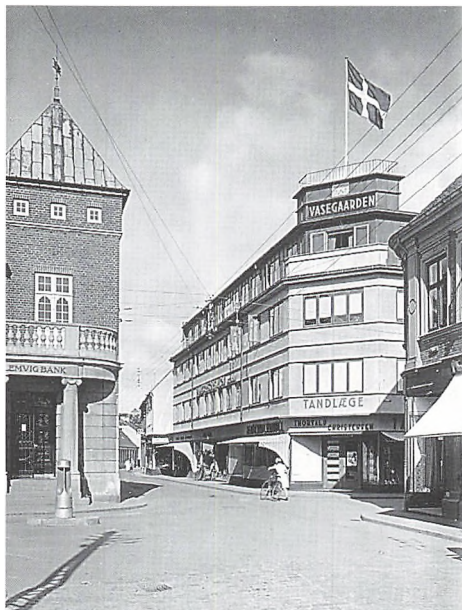

mindste bygget af folk, der har lagt vægt på at gøre deres arbejde ordentligt.

Det værste eksempel fra disse sørgelige årtier er det såkaldte »Butikshus«, der blev klinet op ad det gamle, men velbyggede Jespersens Hotel, og som nu står halvtomt i al sin armod, i skrigende kontrast til håndværksstandens lokale mesterværk på den anden side af gaden, den gamle Teknisk Skole. En prægtig bygning fra 1901, der står med de originale vinduer med svungne beslag, med en rigdom af mønstermuringer og faconstøbte sten, med spændende glasmosaikruder. Også tanken bag bygningen er lærerig. Det var konsul S. Chr. Fynboes idé, at det skulle være andet og mere end blot en teknisk skole. Som der står i Teknisk Skoles jubilæumsskrift 1871-1921: »Han vilde have en Bygning, der paa en Maade kunde blive en Art Centrum for Lemvig, en Bygning, der kunde

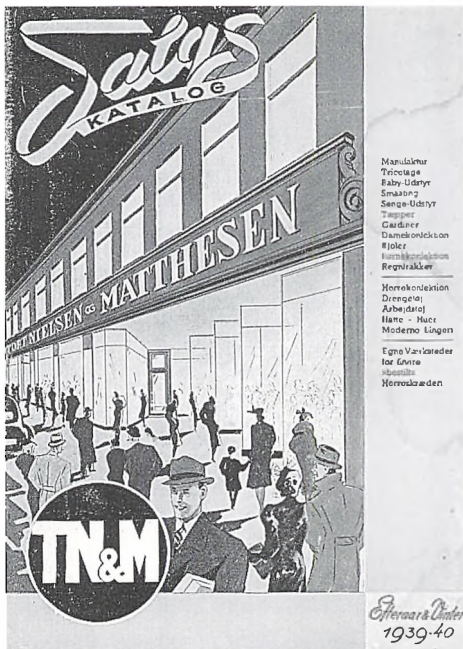
Vestergade o. 1900. Til venstre købmand Niels Christensens gamle lave købmandsgård, der senere blev bygget om i to etager af hans søn, købmand I. M. Christensen. Til højre Warmdahls Hotel, og bag det spirer på den ejendom, hvor manufakturhandler Toft Nielsen i 1897 begyndte sin forretning. Fot. Lemvig Museum.

Ephraim Jensens gård blev revet ned, og i stedet blev i 1934 opført »Vasegården«, byens første funkishus med arkitekt Kr. P. Dalgaard, Lemvig, som ophavsmand. Til venstre Lemvig Banks statelige bygning fra 1921. Fot. 1930'rne, Lemvig Museum.

samle flere Grene af samfundsbyggende Art indenfor sine Mure; derfor skulde Bygningen være rummelig, og derfor skulde den i sit Ydre fremtræde som et arkitektonisk Værk, der kunde virke indbydende paa Beskueren«. Virkningen har holdt sig nu i næsten 100 år! Hvad angår det samfundsopbyggende, kan det nævnes, at Lemvig Bibliotek, indtil det fik egen bygning i 1931, havde udlån og læsestue i Teknisk Skole. Huset er et monument over en tid, hvor industri og håndværk trak på samme hammel.

I de seneste årtier – hvor vi stadig har

Toft Nielsen og hans kompagnon Jens Matthesen flyttede i 1919 ind i Warmdahls Hotel og byggede hyppigt om; her ses den nye facade fra 1938 på forsiden af forretningens katalog fra 1939-40. Katalog på Lemvig Museum.

ventet på det opsving, som politikerne lover os – er vi blevet mere forsigtige. Det nyeste hus på Torvet er »Kirkehuset«, et lidt spagfærdigt, men sikkert solidt hus i gammel stil. I nedgangstider holder vi på det gamle, reparerer eller restaurerer, eller bygger noget, der ligner. Lemvigs gamle spændende biograf fra 1920 blev sat i stand, og det er særdeles prisværdigt. Men da den blev bygget nærmest på åben mark omme ved søen, må den have virket som en knyt-næve i synet – en moderne ramme om et helt nyt underholdningsmiddel. Pavillo-

Men flot og tidssvarende blev pladsen, da købmand L. Kier i 1898 opførte sit nye to-etagers hus med fine detaljer i murværket og støbejernsbalkon. Den gamle kone ved porten ser ud, som om hun undrer sig over, hvor hendes hus er blevet af. Fot. 1890'erne, Lemvig Museum.

Parkeringspladsen på Engen, i baggrunden ses i midten den tidligere I. M. Christensens købmandsgård. Billedet er taget i samme vinkel som det foregående, blot tættere på. Siden er parkeringspladsen blevet pyntet op med træer; vi er ikke længere helt så begejstrede for den indvirkning, bilismen har på bybilledet. Fot. 1972, Lemvig Museum.

De store sammenstød mellem forskellige perioders bebyggelse går mindst hundrede år tilbage i Lemvigs historie. Her ses Østergade, hvor de gamle huse over for rådhuset fra 1877 har fået en noget voldsom genbo med Herman Bechs boghandel. Fot. 1890'erne, Lemvig Museum.

nen i Anlægget brændte ned; på billeder fra 1920'erne ser man i dens indre viftepalmer og kurvestole. Nu bygger man en ny bygning i den gamle stil, og selv om ølflaskerne og dansemusikken bliver afløst af religiøs kunst og café, så indbyder byggestilen til stråhat og parasol og brusende hvide kjoler. På Lemvig Museum, hvor bestyrelsen med stolthed i 1958 kunne tage den nye store røde murstensbygning i haven i brug, planter vi nu vedben op ad samme bygning for at skjule, at den ikke ligner tobaksfabrikant Andreas Hansens gamle empirehus.

Går man en tur i Lemvig, kan man aflæse byens historie gennem de sidste 200 år, blot ved at se på de huse, der ligger i gaderne og på Torvet. Skal man kunne blive ved med det også i fremtiden, skal vi sørge for to ting. For det første skal vi passe på noget af det, der allerede er bygget, og som er væsentlige knager for vores lokale identitet. For det andet skal vi bestræbe os på, at det vi selv efterlader os, har en kvalitet, som vore efterkommere vil kunne have glæde af, både arkitektonisk og håndværksmæssigt, selv om husets funktion måske bliver en anden. Og så skal vi gøre os klart, at

Udsigt over Engen o. 1910. I forgrunden hustagene i Frederiksgade, nedenfor haver og tømmerpladser. Midt i billedet, over den store tømmerlade, ses taget af I. M. Christensens købmandsgård, som ejede det meste af Engen. Fot. o. 1910, Lemvig Museum.

Forretningsejendommen »Damernes Magasin«, opført 1959 af arkitekt Kr. Plet, Lemvig. En enkel, rolig facade med indehavernes navn i et fast bånd mellem etagerne, og med en i Lemvig hidtil uset mulighed for at udstille varerne i to etager. Varetovet ved indgangen var også en nyhed; da forretningen blev bygget, var det endnu ikke almindeligt med baldakiner som tag over varerne på fortovet. Fot. 1986, Lemvig Museum.

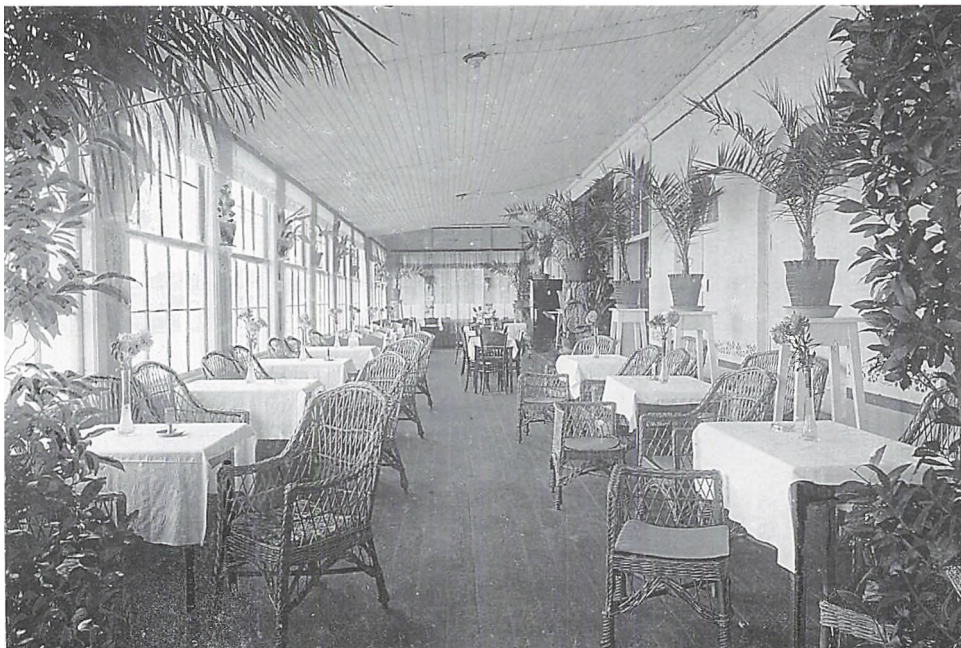

Lemvig Torv i 1934 med den nyistandsatte kirke og Vasegården under opførelse. Rundt om Torvet ligger huse fra en periode på godt hundrede år med det gamle rådhus fra 1822 som det ældste og Vasegården som det yngste. Siden er »Damernes Magasin« og Kirkehuset kommet til. Fot. Lemvig Museum.

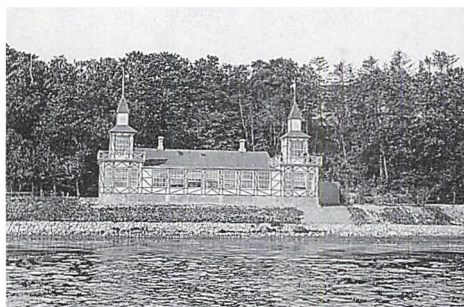

Teknisk Skole, opført 1901; her har murere, tømrere, snedkere, smede, blikkenslagere, glarmestre og malere ydet deres ypperste. Billedet er taget, da genbohuset skulle bygges. Fot. Lemvig Museum.

Pavillonens veranda med vistepalmer og kurvemøbler. Vi mangler de sommerklædte gæster. Fot. o. 1910-20, Lemvig Museum.

Lemvig ser ud, som den gør, fordi den er præget af Lemvigernes færden gennem århundreder – ikke fordi den har været hærget af ildebrande.

Pavillonnen i Lemvig Lystanlæg med ud-kigsbalkoner og spir. Fot. o. 1910-20, Lemvig Museum.

I den nye Lemvig-udstilling, som skal laves på museet i de kommende år, vil man derfor ikke kunne se museets gamle hestetrukne brandsprøjte, der på 300-års dagen for den store brand i 1684 blev deponeret på Lemvig Brandstation. Men man vil kunne følge en række Lemvigere, der alle sammen har sat deres præg på byens liv: købmand Niels Jacobsen og hans hustru Anne Marie Wandborg, der var byens rigeste borgere i 1700-årene; Simon, Rasmus Øllgaard og Andreas Witalius Andrup, tre generationer af købmænd, der aktivt tog del i handelsliv og bystyre; C. B. Claudi, der fra sit hus i Østergade styrede Det Nørrejylland Redningsvæsen; manufakturhandler Hans Bechgaard med sin fine

Lemvigs gader er præget af byens handelsliv, af de handlendes evne til at udnytte opgangstider og overleve stagnation – og af evnen til at friste kunderne. Her er det »Tippe«, der i 1986 har gymnastiktimernes forhadte højdespringsstativer som blikfang og med forretningens navn i gammeldags skønskrift på Vasegårdens funkisfacade. Fot. 1986, Lemvig Museum.

forretning på Torvet og slægtskabsforbindelser til »æ vejster bønder«; købmand Niels Christensen og teglværksejer Christen Willemoes, der passede deres virksomheder og alligevel fik tid til mange andre gøremål; handelsfolkene Toft Nielsen & Matthesen, der endte med at have Vestjyllands største handelshus i Vestergade i Lemvig; og søstrene Bache Lauridsen, der gjorde byen berømt gennem deres forretning »Damernes Magasin«. Og så skal vi

Byens nyhedsavis, trommeslager Morten Berg, der udtrommede kommunale bekendtgørelser og tilbud fra byens handlende. Fot. 1930'erne, Lemvig Museum.

ikke glemme trommeslager Morten Berg, der kom trækkende med en hest, standse, trådte et par skridt tilbage, slog på trommen og udråbte: »Kødet af denne hest udsælges imorgen hos slagter Christensen«.

Tyske vægmalerier

- Graffiti i kælderrummet Vestergade 82 i Herning

Ved en opringning fra sekretær Tove Larsen på Vestervangsskolen i Herning blev Herning Museum gjort opmærksom på nogle vægmalerier eller »graffiti« i kælderrummet under den gamle skolebygning Vestergade 82, som nu er istandsat og benyttes af fritidsklubben »Paletten«. Det 15-20 m² store kælderrum er på næsten alle vægflader dekoreret med billeder malet af tyskerne under krigen.

Et motiv viser Winston S. Churchill som kanonkonge. Han bliver skudt ud af en kanon, så hatten letter, seleknapperne springer af og buksebagen flænges. Under Churchill ses indskriften:

»Du elender Wicht - gib dir keine Mühe - in den Himmel komst du nicht!«

Et andet billede viser et østeuropæisk lignende landsbymiljø, hvor der er opstillet en tysk panserværns-kanonstilling. Et tredje billede viser en maskingeværstilling med tyske soldater i fuld feltmæssig udrustning. Disse motiver er malet direkte på de kalkede kældervægge, og billederne er udført i kalk/kasein teknik. Både med hensyn til teknik, komposition og kvalitet er billederne fremstillet meget professionelt. Der kan næppe være tvivl om, at det er en person med en malermæssig professionel baggrund, som har malet disse billeder.

Landsbymiljøerne virker selvoplevet, og man forestiller sig en soldat, der har deltaget i kampene på østfronten, som skaber af billederne.

Andre billedgrupper, som kun svagt kan anes bag en overkalkning foretaget efter krigen, synes at være mere naive og mindre sikkert udført, så det er slet ikke usandsynligt, at der har været mindst to malere i aktivitet i rummet. De lidt anderledes udførte motiver er en siddende, øldrikkende person, hvorunder står indskriften »Øl Pause«. Til højre for denne er der et billede af et æsel eller en hest, som en person trækker i halen med den ene hånd, mens han holder fast i et træ med den anden. Flere motiver synes at være blomsterudsmykning, mens et enkelt billede i højere grad leder tanken hen på graffiti, en lettere nedringet kvinde synes at byde det ene bryst til!

Billederne er alle overkalkede, men på det seneste har nogle, sandsynligvis i forbindelse med den netop afsluttede istandsættelse af bygningen, forsøgt at vaske dele af billederne rene for kalk. Herved er sket mindre, men ikke alvorlige, skader på farverne. Størst skade har de ca. 50 års fugt gennem kælderens betonvægge dog tilføjet billederne. Rummet har efter krigen været benyttet til depot, hvorfor der har været

Winston S. Churchill som kanonkonge. Foto: Kjeld Hansen

slået en del søm i væggene, sandsynligvis fordi der har været opsat reoler i rummet.

Billederne blev i nyere tid først opdaget af pedel Søby's børn. De havde under leg skudt med vandpistoler inde i rummet, hvorved malingen kom frem, hvor vandstrålerne ramte. Børnene fortalte det til faderen, som dog ikke gjorde mere ved den sag.

Vi var fra museet straks klar over, at vi her stod overfor noget unikt. Godt nok er vi normalt mindre interesseret i tyskernes efterladenskaber fra krigsårene, end i for eksempel ting med tilknytning til modstandsbevægelsen, men disse billeder er virkelig et spændende fund. For det første er det rart at se, at tyskerne også havde humor (Churchill!). For det andet er nogle af

billederne så dygtigt malet, at det alene gør dem bevaringsværdige. For det tredje er billederne ikke domineret af selvforherligende nazistisk propaganda, som det for eksempel udfoldedes i svulstige vægmalerier i førerbunkeren i Berlin.

Herning Museum tilkaldte straks Konserveringscentret i Ølgod, og billedernes bevaringstilstand blev besigtiget af konserveratorerne Elmer Fabech og Leif Vognsen. Museet og Konserveringscentret er enige om, at billederne bør afrensnes for kalk, restaureres og fikseres på stedet. Forhåbentligt vil det være muligt at anvende rummet på en måde, så billederne kan bevares på stedet og ligefrem blive et plus for rummet og et fornøjeligt indslag i lokaleudformningen. »Palettens« leder Jørn Zaulich er

Scene med tysk panserværnskanonstilling. Bygningerne øverst til venstre leder tanken hen på Østeuropa.
Foto: Kjeld Hansen

meget åben overfor tanken om at finde mulighed for offentlig adgang til rummet på en eller anden måde. En nødløsning vil være at fjerne billederne fra rummet og flytte dem til et andet sted, f. eks. til Herning Museum, men dette er væsentlig dyrere, og historisk set ikke nær så interessant.

Det er endnu ikke opklaret fuldt ud, hvornår billederne er malet. Straks efter den 9. april 1940 blev Vestergades Skole, senere Vestervangskolen, beslaglagt af besættelsesmagten. Efter nogen tid begrænsedes beslaglæggelsen til ca. halvdelen af skolens bygninger, og vest for den gamle legeplads opførtes en barakbygning. Den ældre, lave skolebygning langs Vestergade, som nu er indrettet til »Paletten«, rummede stueetage, tagetage og endelig kælderen under hele bygningen. Loftetagen bestod af to lejligheder, mod vest boede pedellen Otto Storm med familie, og mod øst boede lærerinden, frk. Kirstine Jensen.

Pedel Otto Storm lever ikke længere, men datteren Annemarie Storm Gunde-

strup, Fåborg, er født i 1936, og hun husker mange detaljer om tyskeres gøren og ladden på Vestergades Skole. Adspurgt om hun husker nogle billeder i kælderrummet, fortæller hun, at hun husker et billede af en tysker, der drikker øl, men andre detaljer husker hun ikke. Hun mener, billederne er fra krigens første år, men kan dog ikke redegøre nærmere herom. Hun fortæller, at rummet lå bag ved et kælderrum, som pedelfamilien benyttede til vaskekælder. De kom aldrig i det inderste rum, fordi det benyttedes af tyskerne. Rummet ligger ud til skolegården, men hun mener ikke, at der under krigen var vinduer i rummet, da de altid skulle tænde lys for at se noget. Efter krigen blev rummet anvendt til depotrum, formentlig til sæbe og andet rengøringsmateriel. For eksempel husker hun, at når sommerferien begyndte, stod hendes far dernede og rensede alle skolens blæk-huse.

På spørgsmålet om, hvad tyskerne benyttede kælderrummet til, erindrer hun intet. Hendes opfattelse af et kælderrum

En velkomponeret tysk maskingeværstilling foran en bygning, hvoraf ses en dør og et par vinduer.

Foto: Kjeld Hansen

uden vinduer kan måske give et fingerpeg. Rummet har i dag to vinduer mod nord ud til skolegården og med lyskasse foran. Vinduerne har helt sikkert også været der under krigen. Alligevel kan Annemarie Gundestrup udmærket huske rigtigt, når hun fortæller, at de måtte tænde lys dernede for at se noget i rummet. Hvis tyskerne benyttede rummet til sikringsrum (beskyttelsesrum), ville der sandsynligvis have været opført en beskyttelsesvæg af brædder og sandsække udenfor vinduerne. Indtil videre er det mest sandsynlige bud på anvendelsen af det bemalede rum, at det har været indrettet til beskyttelsesrum for tyske befalingsmænd under luftalarm.

Annemarie Gundestrup fortæller iøvrigt om tyskernes anvendelse af skolen: De fire klasseværelser i denne bygning var beslaglagt af tyskerne, og det vestligste klasseværelse benyttede de til kontor og vagtstue. De andre klasseværelser benyttedes til soverum eller opholdsrum. På loftet benyttede de en kvistlejlighed midt på bygningen. Her boede - i hvert fald en tid - to

tyske officerer. Desuden var der tyskere i flere klasseværelser i de andre bygninger. Ligeledes havde tyskerne gymnastiksalen. Af den grund gjorde skolens elever gymnastik andre steder, bl.a. i skolens bibliotek. I barakbygningen mod vest var der spisesal, køkken og formentlig flere soverum. Hun husker især kokken Ernst, som vidste, at Annemaries livret var stegt lever, hvorfor han ofte gav hende et stykke lever. Koner fra byen kom hver dag og skrællede kartofler til de mange soldater.

På spørgsmålet om, hvor mange tyskere, der opholdte sig på skolen, svarer hun, at der var mange, mindst 100, men hun tror, der var mange flere. På en del af markerne hørende til Hammerum Herreds Børnehjem vest for skolen, havde tyskerne eksercerplads, hvor soldaterne marcherede, mens de sang f.eks. Hannah, Hannah Lore. Eksercerpladsen var iøvrigt fyldt med biler, tanks og kanoner. Hun fortæller, at engang gik tyskerne ind i forhaven ud mod gaden og hejste det tyske flag. Pedel Storm bad tyskerne tage flaget ned og forbød iøv-

Annemarie Storm og kusinen Vera Andersen fotograferet af Peder Vad.

rigt tyskerne at komme i haven, fordi det var pedellens private have, hvor børnene kunne lege i fred. Siden kom tyskerne aldrig mere i haven. Ligeledes fortæller hun, at tyskerne var meget hensynsfulde over for dem, der blev ikke stjålet noget fra dem, selv om de aldrig låste til lejligheden. Ved nogle garager mod vest var der et skilderhus med vagter, og her måtte man vise legitimationskort eller passerseddel.

Mod krigens slutning husker Annemarie, at der kom en masse ungare til skolen. De var magre og usoinerede, deres heste om muligt endnu mere magre. Tyskerne foragtede dem og ville absolut intet have med dem at gøre, fordi de havde så mange lus! Derfor havde ungarene deres egne sovesale, skolegården blev delt i to afdelinger med et stakit tværs over, den ene del til tyskerne og den anden del til ungarene. Soldaterne fik varm mad 1 gang daglig, og om morgenen fik de udleveret tørkost til resten af dagen, dvs. brød og pålæg. Engang, husker hun, morede hendes far sig over, at en soldat straks ved udleveringen spiste hele rationen af pålæg og brød. Og da Storm spurgte soldaten om, hvorfor han

ikke gemte lidt til senere på dagen, svarede soldaten, »hvis jeg skulle blive død på natten!« Underforstået at han ville være sikker på at få det hele. Annemarie fortæller, at efter kapitulationen i maj 1945, da tyskerne begyndte tilbagetoget til Tyskland, kravlede nogle af ungarene op på lastbilerne til tyskerne, men tyskerne smed dem slet og ret ned på jorden. De ville ikke lade dem køre med sydpå. Derfor drog de afsted med trækvogn, cykler, og hvad de ellers kunne finde. Hun huskede desuden, at det blev fortalt, at nogle ungare havde været inde et sted at spørge om vej til Budapest! Hun fortæller, at hendes far ikke var tryk ved ungarene, som jo havde større sprogproblemer end tyskerne, og som jo derudover var nervøse for represalier fra tyskerne. Når ungare stod vagt i skilderhuset ved indkørslen satte de geværløbet lige i maven på folk og så mistroiske ud. De kunne jo ikke forstå passersedlerne.

Iøvrigt sørgede pedel Storm for, at affaldet fra tyskernes køkken kom børnehjemmets grise til gavn, idet han daglig kørte affald om til børnehjemmet. En scene som børnehjemmets forstander Peder Vad har forevigt i et godt farvedias fra 1943. I Vads billedsamling er der ligeledes to billeder af Annemarie Storm og hendes kusine Vera Andersen.

I bogen »Atlantvolden ved Ringkøbing«, skrevet af Bent Bågeøe Anthonisen, vises billeder af vægmalerier i en af de nu nedrevne barakker i Ringelnatter i Houvig-fæstningen. Disse billeder kunne nok minde lidt om vægmalerierne i den gamle skolebygning i Vestergade 82. Anthonisen mener, maleren stammede fra Sydtykland, hvilket begrundes ud fra landskaber-

ne og kirkerne. I en 38 cm kanonbunker var der i opholdsrummene til den 90 mand store besætning malede vægdekorationer.

Det kan næppe helt udelukkes, at vægmalerierne i kælderrummet i Vestergade 82 har en forbindelse til dekorationerne i Houvig-fæstningen. Børge Thomsen i Sunds fortæller, at tyskerne på Vestergades Skole jævnligt blev transporteret vestpå til vagtafløsningen på Vestkysten. Transporten foregik på den specielle måde, at soldaterne på cykel var oprangeret i to rækker, en på hver side af et kraftigt tov, der var fastgjort i en lastbil. På den måde blev soldaterne trukket af lastbilen den lange vej ud til havet. Børge Thomsen husker det så tydeligt, fordi han, dengang en mindre knægt, sammen med en kammerat blev skyld i at et helt geled af cyklisten, hængt efter en lastvogn på den beskrevne måde, væltede i en stor bunke. Børge og hans kammerat troede, at de nu som straf ville blive skudt. Men de slap dog med skrækken.

Børge Thomsens beretning om forbindelsen mellem kasernen i Vestergades Skole og Houvig-fæstningen er interessant. Det er således ikke utænkeligt, at maleren fra Vestergade 82 også har været aktiv i Houvig.

Om tyskernes anvendelse af Vestergades Skole er der fuld overensstemmelse mellem Annemarie Storm Gundestrup og Børge Thomsen, der oplyser, at der i den østlige ende af sportspladsen var tre bun-

kers eller beskyttelsesrum. Vest for skolegården var der en barak med bl.a. køkken. Han husker, at tyskerne slagtede grise der. Ud mod Vestergade var der en vagtpost. Skolens beskyttelsesrum var under sløjdelokalet og håndgerningslokalet. Overensstemmende med Annemarie Storm Gundestrups opfattelse omfattede den tyske forlægning på Vestergades Skole langt mere end 100 soldater. Han mener, det var en rigtig kaserne. Børge Thomsens forældre boede under krigen på Storgårdsvej, som ligger lige vest for skolen.

På Vestergades Skole fandt iøvrigt en begivenhed sted den 31. august 1943, idet 3 realskoleelever blev arresteret og anbragt i et af skolens klasselokaler og forhørt af tyskerne. Deres forseelse bestod i, at de på vej til idrætspladsen havde istemmet sangen »It's a long way to Tipperary«. Historien er velfortalt hos Ole Møller Jensen og Mogens Bendixsen i »Den lange vej til glæden«, s. 69 ff. og skal ikke gentages her.

De tyske vægmalerier i kælderrummet i Vestergade 82 er på godt og ondt et af de bedste minder om tyskernes tilstedeværelse i Herning under besættelsen. Alene motivet med Churchill som kanonkonge gør rummet bevaringsværdigt. Udsmykningen vil i fremtiden blive mere og mere interessant som årene går og de europæiske lande integreres. Det er vigtigt, at rumudsmykningen bevares på stedet, og det er yderligere en formidlingsmæssig pointe, at bygningen benyttes af en børneinstitution.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Holstebro Museum

Den nye oldtidsudstilling

Tirsdag den 28. juni åbnede programredaktør i Danmarks Radio Piet van Deurs den nye oldtidsudstilling på Holstebro Museum, og dermed er museets permanente udstilling fra ældre stenalder og frem til Holstebro i 1960'erne på plads. Oldtidsudstillingen består af en tematisk del og en kronologisk del.

Den tematiske del

Den tematiske del omhandler menneskets udseende i oldtiden, private oldsagssamlinger, oldtidsvejen og gravhøjenes historie.

Ved indgangen til udstillingen møder der den besøgende skelettet af en kvinde fra Gulfælgård's mose, dateret til omkring år 600, yngre jernalder. Skelettet giver anledning til en fortælling om menneskets udseende i oldtiden, hvordan de opfattede sig selv, deres højde m.m.

Samarbejdet mellem amatørarkæologer og museet har altid været af væsentlig betydning for den arkæologiske forskning. På den baggrund har vi valgt at udstille 3 store, arkæologiske samlinger, der har til-

Dominerende i jernalderafsnittet er plankekisten fra Vinding sogn, hvor man på dens bund kan ane et lerkar og enkelte smykker. Over kisten er der på hylderne blevet plads til lerkar og smykker fra en lang række andre gravfund fra jernalderen i NV-Jylland.

Et kikk ind i Holstebro Museums nye oldtidsudstilling. T.v. afsnittet om yngre stenalder og i baggrunden anes de private oldssagssamlinger i tilknytning til montren med fundene fra ældre stenalder.

hørt Steffen W. Christensen, William Mikelsen og Gunnar Hallum.

I Holstebro Museums arkæologiske arbejdsområde løber oldtidsvejen gennem 19 sogne, med en længde på 77 km fra Dyb-åens udmunding i Vesterhavet syd for Bovbjerg til Hagebro ved Karup Å. Langs oldtidsvejen har ligget 1500 gravhøje, hvoraf ca. 500 er bevaret til idag. Udstillingen beskriver oldtidsvejens historie med depotfund og fund fra gravhøje. Desuden vises en del billeder af udvalgte højgrupper, samt små modeller af oldtidsvogne.

I tilknytning hertil fortælles om gravhøjenes historie, omfredningen af højene i

forrige århundrede og om de sagn og den overtro der knyttede sig til højene.

Den kronologiske del

Udstillingen tager udgangspunkt i enkle, men væsentlige spørgsmål: Hvad levede de af? Hvordan gik de klædt? Hvor og hvordan boede de? Hvad troede de på? Og hvordan var samfundet indrettet?

Ældre stenalder

De første spor af mennesker i NV-Jylland er skafftungepile af flint, brugt af jægerne

på jagt efter bl.a. rensdyr. Skaftungepilene samt yngre fund fra maglemosekultur og ertebøllekultur, tegner et billede af et jægersamfund, der har bosat sig langs Storåen og dens tilløb.

Basis for udstillingen fra ældre stenalder er konsulent P. Overgaards overfladeopsamlinger og undersøgelser i 1930erne i omegnen af Holstebro. Overgaards store arkæologiske samling gav i 1940erne anledning til den første store arkæologiske bebyggelseshistoriske undersøgelse herhjemme under ledelse af overinspektør Therkel Mathiassen, Nationalmuseet.

Yngre stenalder

Med de første agerbrugere kommer ikke blot den permanente bosættelse men også de mange slebne genstande i flint og bjergart, der er rigt udstillet i montren fra yngre stenalder.

Her indtager depotfundet af de 6 store, tyndnakkede flintøkser fra Rydhave hæderspladsen. Men også fundet fra bl.a. Krusager med 5 slebne flintøkser og 1400 ravperler er seværdigt. Vigtigt er også fundene fra jordgrave og megalitanlæg, hvor navne som Herrup, Stendis, Sevel og Hagebrogård er blevet velkendte lokaliteter i den arkæologiske forskning.

I yngre stenalder dukker kobbergenstande op sydfra, og på museet kan den besøgende se en lille kobberøkse fra en tid, hvor ellers flinthåndværket var det dominerende.

Bronzealder

Med de mange gravhøje omkring Holste-

bro er det ikke unaturligt at bronzealderudstillingen især lægger vægten på de mange gravfund, og dermed kaster lys over emnet tro.

Det store offerfund fra ældre bronzealder gjort ved Frøjk kan ses, ligeledes 2 store sten med skåltegn begge fra Vind, de eneste helleristninger i NV-jylland.

Bronzealderbebyggelsen Bjerg ved Ørnhøj bliver der gjort rede for, som eksempel på hvordan deres huse så ud og hvordan de boede.

Jernalder

Det sidste afsnit, jernalderen, fører naturligt over i udstillingen fra vikingetid, der åbnede i 1993.

Et enestående stykke er udstillingen af en plankekiste fra romersk jernalder, fundet i Vinding sogn i 1948. Jernalderudstillingen er i det hele taget domineret af de mange gravfund, for det meste bestående af mange lerkar og enkelte smykker.

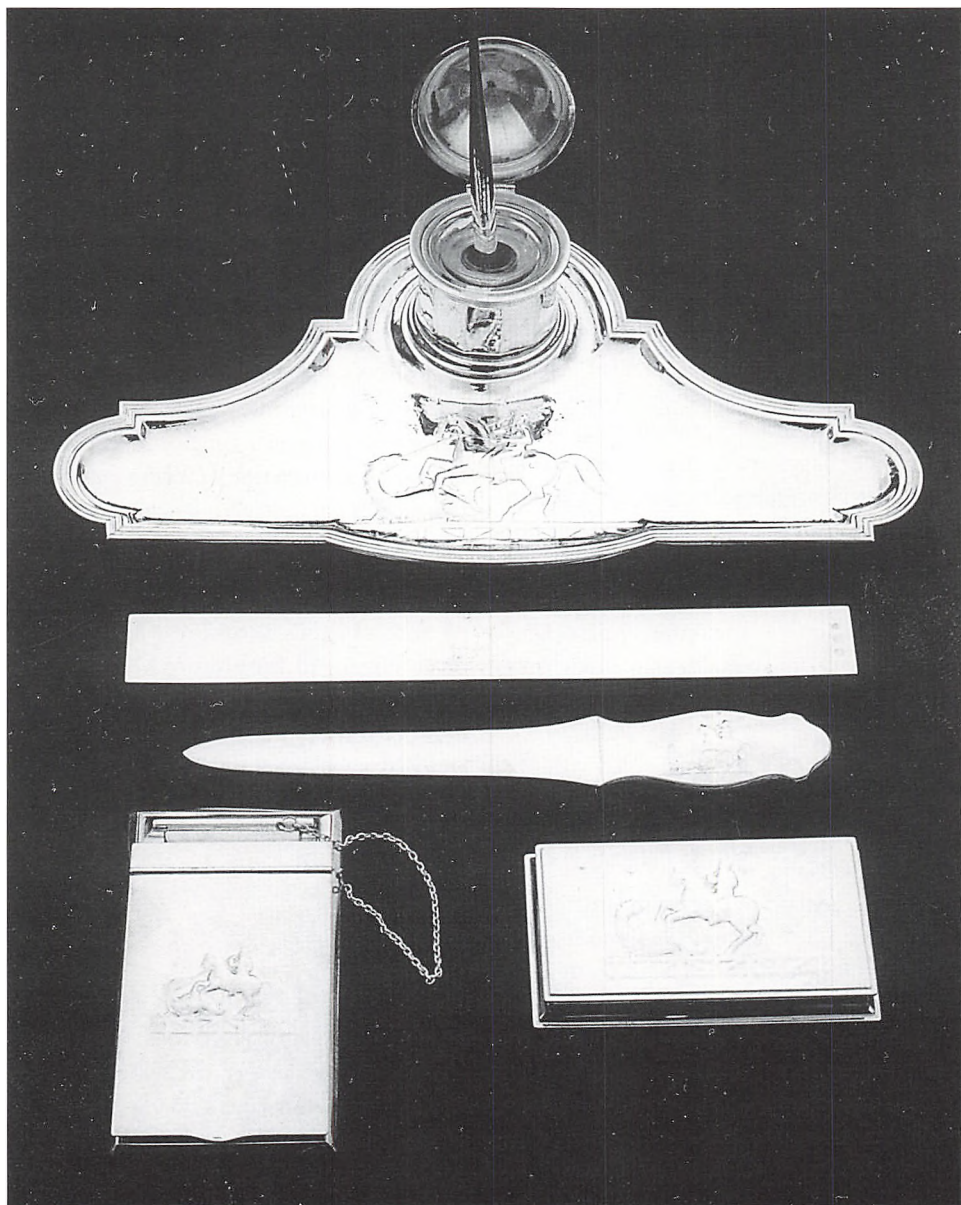
Derudover belyses bebyggelsesmønsteret og de tilhørende agersystemer. Vedrørende jernudvindingen udstilles fund og billeder fra lokaliteterne Bjørnkærgård og Brødbæk.

Jernalderudstillingen afsluttes med historien om folkevoldene: Vendeldiget, Rammedige og Voldermark.

Udstilling om herregården Lergrav

Det er væsentligt for Holstebro Museum at markere funktionen som ikke blot Holstebro bys museum men at vi også dækker et stort opland. Bogen om Naur sogns historie og vort nuværende projekt om Rå-

I 1919 fremstillede kgl. hofjuveler Dragsted i Kbh. dette sølvskrivetøj, som R. Færchs funktionærer forærede fabrikant Søren Færch i anledning af virksomhedens 50 års jubilæum. Den fornemme gave er nu kommet »hjem« til fabrikantens villa på Sønderland, idet den som bekendt er hovedindgang til Holstebro Museum.

sted sogns historie er konkrete udtryk herfor. Derfor deltog museet også i foråret 1994 i Aulum-Haderup Kommunes kulturuge med en mindre men gennearbejdet udstilling om herregården Lergravs historie. Kort, fotos og tegninger gav sammen med genstandsmateriale fra Herning Museum og privat side indtryk af den nu forfaldne gårdshistorie fra middelalderen til vor tid. Udstillingen suppleredes med en »aften om herregården Lergrav«, hvor museumsinspektør Esben Graugaard holdt foredrag om Lergrav og dens ejere, og hvor der bagefter var en engageret debat om bevaringsmulighederne for en sådan bygning. Det velbesøgte arrangement bekræftede endnu engang at seriøs behandling af den lokale historie oftest kan konkurrere med mere spektakulære arrangementer, der lettere påkalder sig mediernes opmærksomhed.

Et sølvskrivetøj fra R. Færch

Historien om »tobakken« i Holstebro er som bekendt lang, og heldigvis giver den sig hvert år udslag i nyt genstandsmateriale til museet. I sommeren 1994 modtog vi imidlertid en enestående gave i form af et sølvskrivetøj fra Færch-familien. Da R. Færchs tobaksfabrikker i 1919 kunne fejre 50 års jubilæum modtog fabrikant Søren Færch af virksomhedens funktionærer en imponerende gave i form af dette sølvskrivetøj med tilhørende papirkniv, lineal m.m. Den gedigne gave var fremstillet på kgl. hofjuveler Dragsteds værksted i København og samtlige dele dekoreret med Skt. Jørgen og Dragen-motivet. Med overdragelsen til museet er skrivetøjet på sin

Stempeljernet fra Royal Dane i Holstebro. Magnus Kjær valgte navnet og symbolet fordi den danskfødte dronning Alexandra var uhyre populær i England - det havde faktisk en afsmittende virkning på eksporten, også af det vestjyske bacon.

vis vendt »hjem«, idet det indtil 1944 stod på Søren Færchs skrivebord i villaen, der nu er indgang til Holstebro Museum. Det kulturhistorisk værdifulde i gaven består i dels det fornemme håndværk, men ud fra en lokal synsvinkel tillige i at det afspejler en anden side af »tobakkens« historie - fabrikanternes - som for de fleste holstebroere var og blev fjern og eksotisk.

Royal Dane

Igennem et lille århundrede var begrebet Royal Dane synonymt med Holstebros berømte svineslagteri, hvis betydning i grosserer Magnus Kjærs tid var af national karakter. En så markant profil i den lokale virksomhedshistorie gør vi naturligvis mest muligt for at dække ind genstandsmæssigt og arkivalisk. 1994 har betydet et væsentligt supplement til denne historie i form af en aflevering fra Vestjyske Slagterier, især i form af arkivalier fra efterkrigstid-

den. Iblandt var imidlertid en lille men fin genstand i form af et brændemærkningsjern. Denne type brugtes i forrige århundrede til at svide slagteriernes symboler og mærker på f.eks. baconsider, og da dette

jern har den berømte krone og de magiske ord »Royal Dane« fra Magnus Kjærs tid, tør vi antage at det må stamme fra 1880'erne, hvor »Holstebrogrisen« var det samme som den moderne danske bacongris.

Holstebro Kunstmuseum

Livsnerven

I disse år diskuterer man i kunstmuseums-kredse, hvor meget man skal satse på store udstillingsarrangementer på bekostning af de permanente samlinger.

På Holstebro Kunstmuseum har vi altid ment, at de faste samlinger var livsnerven i museets virksomhed, og at alle aktiviteter og udstillinger helst skulle relatere sig her-til.

Som det eneste danske kunstmuseum kan vi prale af at have kunst fra hele verden og verdenskunst. Museet kan vise sammenhænge mellem væsentlige aspekter af moderne europæisk kunst og den eksotiske, primitive kunst. At dansk og europæisk kunst i dette århundrede er blevet til i et samspil med den »primitive« kunst bliver visuelt synligt ved en rundgang i museet.

Her kan man bl.a. møde raderinger af Picasso og masker fra Afrika, som var én af denne kunstners store inspirationskilder. Både Matisse og Picasso havde selv omfattende samlinger fra Afrika. Derfor er det særdeles anskueligt, at man på Kunstmuseet i Holstebro kan se omfattende serier af disse to pionerer indenfor den moderne

europæiske kunst side om side med den meget store samling af kunst fra Afrika.

Særudstillinger

Denne unikke kunstneriske linje forsøger Holstebro Kunstmuseum at fastholde også i særudstillingsvirksomheden.

Relationerne mellem moderne kunst og primitiv kunst er så komplekse og perspektivrige, at det skønnes væsentligt at udforske årsagsforholdene nærmere. Særudstillingsmediet er et væsentligt - måske i virkeligheden det væsentligste - element i denne proces. Det er et generelt træk for kunstmuseerne, at formidlingen og udstillingerne ikke udelukkende er et resultat af forskning og undersøgelse, men på mange punkter et vitalt led i forskningsprocessen.

I nogle tilfælde vil der endog være tale om, at udstillingerne er en forudsætning for forskningen.

Primitiv og moderne

I spørgsmålet om sammenhænge mellem moderne og primitiv kunst er det særdeles evident, at man ved at placere kunstværker af forskellig oprindelse side om side får be-

Matisse: XII Inuit Ansigt.

eller afkræftet såvel de visuelle som de idé-mæssige relationer. Et eksempel:

Louisiana - Museum for moderne kunst - viste i 1986 en stor udstilling GLOBAL DIALOG netop om relationerne mellem moderne og eksotisk kunst. I en flot og suggererende ophængning havde man ophængt genstande, der betegnes som »primitiv kunst« sammen med kunstværker fra dette århundredes europæiske kunstliv. Denne ophængningsform afstedkom en større diskussion om, hvorvidt det var et sandfærdigt billede de besøgende fik af årsagssammenhængen.

En af de kunstnere, der deltog i debatten, var maleren Ejler Bille.

Han erkendte, at han i 1930erne og

1940erne havde arbejdet intenst med maskemotivet og også på anden måde havde indarbejdet magien og kraftfuldheden fra den primitive kunst i sine værker. Men Ejler Bille fandt, at selve ophængningen anskueliggjorde, at der var tale om en mere eller mindre direkte kopiering af den primitive kunst. Og det var der på ingen måde tale om efter Billes opfattelse. Det drejede sig for ham at se mere om, at de unge kunstnere i den fremmedartede kunst fandt grobund for deres ideer og forestillinger.

Disse kunstnere fandt således bekræftelse for deres syn på en ny malerkunst i den eksotiske kunst.

Det er derfor i konsekvens af denne holdning, at vi ikke på Holstebro Kunstmuseum »blander« de danske, europæiske og eksotiske samlinger mere end tilfældet er. I vores faste ophængninger lægger vi vægt på, at der er tale om et nært naboskab af forskellige samlinger, der gensidigt belyser hinanden, men hvor der ikke postuleres et egentligt påvirkningsforhold i de enkelte værker.

Fremmed tiltrækning

I særudstillinger kan vi imidlertid i højere grad lade kunstnere komme med bud på sammenhænge, eller vi har selv gennem en iscenesættelse lagt op til nye oplevelsesrelationer.

Det var tilfældet med udstillingen Fremmed Tiltrækning i efteråret 92. Her blev kortene netop »blandet«. Tre nutidige malere - den i Paris bosatte dansker Jan Sivertsen, franskmændene Jean Paul Huftier samt belgieren Yves Zurstrassen har alle tidlige-

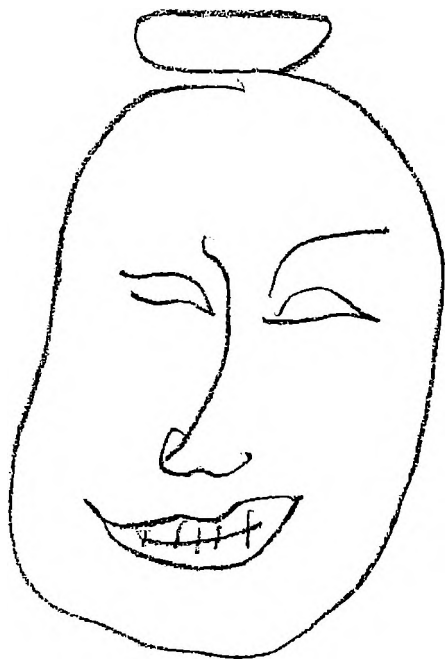
re været optaget af at undersøge maskemotivets hemmeligheder og afdække den eksotiske kunsts egentlige betydning for en malergeneration i 1990'erne.

Disse undersøgelser resulterede i en lang række malerier, hvor elementer eller væsenstræk fra primitiv kunst fungerede som afsæt til ny erkendelse. På udstillingen på Holstebro Kunstmuseum blev malerierne ophængt side om side med værker fra den store afrikanske samling. Den usædvanlige opstilling fik en dobbeltvirkende betydning, idet de forskellige typer værker spejlede sig i hinanden. De nutidige malerier fik en mere kultisk karakter, og maskerne og de andre træfigurer blev i højere grad opfattet som kunstværker med et umiddelbart og almengyldigt udsagn.

Matisse og maskerne

I efteråret 1994 fra oktober til udgangen af december beskæftigede Holstebro Kunstmuseum sig med samme centrale problematik, men på en helt anden måde.

Udstillingen MATISSE - ESKIMOISK ANSIGT handlede om et kapitel af Henri Matisse's interesse for andre kulturer og deres kunst. I 1947 var han i sit livs sene efterår i gang med sin sidste store monumentalgave: Kapellet i Vence. Samtidig kom hans svigersøn George Duthvit tilbage fra et ufrivilligt ophold under krigen i New York. Her var Duthvit faldet over og for nogle canadiske Inuit masker. Og han havde selv følt sig som en nomade i skyskrabervrimlen. Om det havde han skrevet et surrealistisk prosadigt, som han fik overtaget svigerfar Matisse til at illustrere med originale litografier.

Matisse: XXVIII Inuit Ansigt.

Matisse gik meget entusiastisk til opgaven. Hans fascination rakte ud over maskerne - selve Inuit ansigtet blev han optaget af at bearbejde i sort streg og næsten omsætte til billedtegn. Han fik derfor sendt bud efter bøger om inuitter, bl.a. Knud Rasmussens *Across the Arctic* Amerika. Adskillige af bogens fine og manende fotografier af inuitter, optaget af Leo Hansen og Knud Rasmussen selv, dannede udgangspunkt for Matisse's litografier og studietegninger. I adskillige tilfælde er der tale om, at han arbejder i serier ud fra det samme ansigt. Jo mere det enkelte ansigt bliver bearbejdet og forenklet jo tydeligere fremtræder ansigtet som et billedtegn.

I alt udførte Matisse 31 litografier af inuit-ansigter. Sammen med litografierne udstilledes forstørrelser af nogle af de fotografier, Matisse anvendte i arbejdet med litografierne.

Udstillinger af Matisse's litografier var oprindeligt tilrettelagt af Den canadiske Ambassade i London, hvor den blev vist i en udvidet version. Foruden at følge Matisse's arbejde med inuitansigtet viste udstillingen et antal fornemme Inuit masker. De er hjembragt til Nationalmuseet i København på foranledning af Knud Rasmussen. De kaldes Nunivak masker efter

øen ud for Alaskas østkyst, hvorfra denne særlige masketradition stammer.

Udstillingen viste således ægte originale masker og påviste samtidig fascinationen af maskemotivet og dets transformering til en billedkunstners praksis.

I omfang ikke nogen stor og omfangsrig kunstudstilling. Men en udstilling, der på et særdeles højt kvalitetsniveau gik i dybden med sit emne og derved bidrog til at udvide grænserne for den kollektive viden om billedkunstens væsen.

Det er et væsentligt arbejdsfelt for et kunstmuseum.

Lemvig Museum

I et brev, som kong Valdemar skrev i år 1234, og som første gang omtaler byen Lemvig, skriver han: »Til alle, der ser dette brev, hilsen til evig tid«. Når man arbejder på et kulturhistorisk museum, beskæftiger man sig med hilsner, sendt fra fortiden. Ved at undersøge dem, udgiver bøger om dem eller lave udstillinger, prøver man at sende hilsnerne videre - om ikke med kong Valdemars selvfølelse »til evig tid«, så dog til kommende generationer.

På Lemvig Museum har vi i det sidste år arbejdet intenst på at sende to sådanne hilsner videre. Det drejer sig om billedhugger Torvald Westergaards efterladte skulptursamling på omkring 60 værker i granit, marmor, bronze og sandsten - og det gælder den vestjyske storbonde og politiker Niels Buch Breinholts erindringer. Der er tale om to meget forskellige mænd og lige-

så forskellige livsværker, men i begge tilfælde er det naturligt, at det lokale museum påtager sig at formidle den kulturarv, der her er tale om.

Arbejdet med at udgive Niels Buch Breinholts erindringer har Lemvig Museum lavet sammen med museumsinspektør Esben Graugaard fra Holstebro Museum. Begge museer har arbejdet med den vestjyske studehandel og med forbindelserne mellem Vestjylland og kreaturmarkederne i Hamburg og London. Da Lemvig Museum overtog Niels Buch Breinholts manuskript efter Karen Krogh i Ramme, var det derfor naturligt at gå sammen om redigeringen og udgivelsen af erindringerne. Det har været et spændende stykke arbejde, selv om det ude fra set kun har bestået i at sidde med næsen i mere eller mindre støvede papirer. Vi har skrevet indledning og

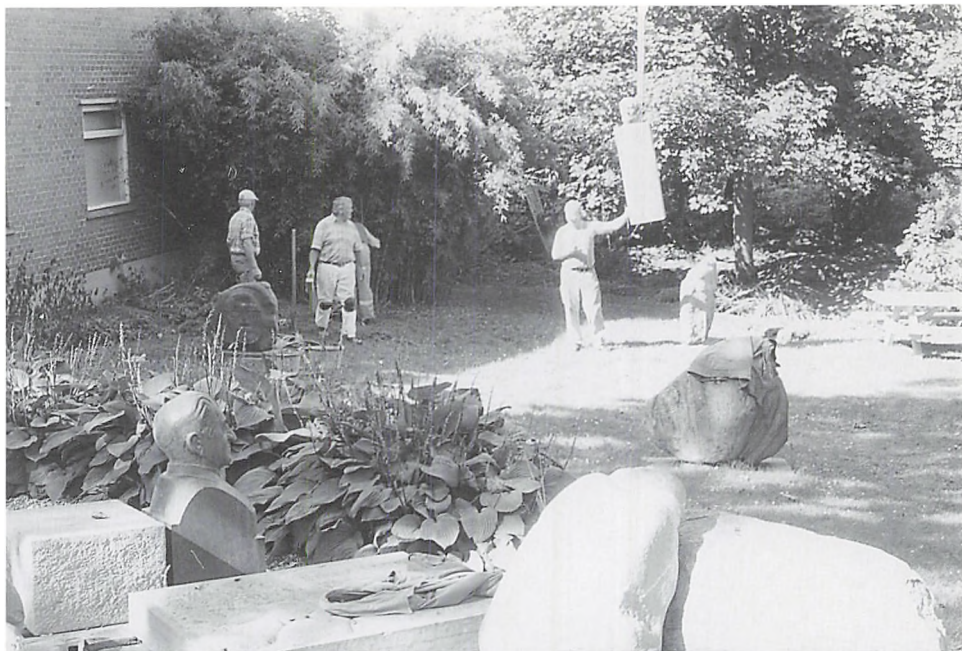
Fra Torvald Westergaards skulpturhave på Grønningen. Fot. 1989 Johan Gadegaard.

læst korrektur, samlet illustrationer mange steder fra og udarbejdet et omfattende navnerregister. Det sidste var det rene detektivarbejde; her er alt fra landskendte politikere og kulturpersonligheder til vestjyske storbønder og deres forbindelser i Tyskland og England og helt ned til lokale småkårsfolk og tyende. Om hver har vi lavet en lille biografi, der viser, at Vestjylland i 1800-årene var en del af et kulturelt og socialt netværk, der strakte sig fra Thisted til Hamburg og tværs over Nordsøen til England. Om alt er gået efter planerne, skulle bogen være udkommet her i efteråret.

Årets andet store arbejde har været etableringen af Torvald Westergaard Skulpturstien. Ved sin død i 1988 efterlod Torvald Westergaard sig en samling på omkring 60

skulpturer. De blev stående i »Skulpturhaven« på Grønningen i Lemvig, så længe hans enke Agnete levede. I den periode registrerede Lemvig Museum samlingen, d.v.s. der blev fotograferet, lavet beskrivelser og målt op. Denne registrant skulle vise sig at blive et nyttigt redskab, da det i 1993 - efter Agnete Westergaards død - kom på tale, at samlingen skulle flyttes fra haven. Torvald Westergaards arvinger var indstillet på at skænke samlingen bort, hvis nogen kunne komme med et godt forslag til dens fremtidige placering.

Lemvig Museum formulerede da i efteråret 1993 et forslag, der gik ud på at etablere en skulptursti i Lemvig, der skulle strække sig fra museets have, op ad den stejle skrænt langs Stationstrappen for at

Der sættes skulpturer op i Lemvig Museums have; her flyttes en buste af redaktør Hans Lilholt på plads.

ende i Lemvig Valgmenigheds have. På den måde ville samlingen være offentlig tilgængelig, midt i byen, men stadig i et landskab, der med sine skrænter og trapper vil minde lidt om den oprindelige skulpturhave på Grønningen. Idéen blev vel modtaget, først og fremmest af Torvald Westergaards arvinger, og museet gik nu videre. Ville Lemvig Valgmenighed og Kystinspektoratet lægge arealer til? Det ville man hellere end gerne. Ville Lemvig Kommune yde støtte både praktisk og økonomisk? Det ville man med største glæde.

Nu blev der lagt budget for sagen; skulpturerne skulle flyttes fra Grønningen for at mellemlande på kommunens vejlagere, der skulle graves huller og støbes, bo-

res rustfri stålstænger i en del af skulpturerne, og de ofte meget tunge og uhåndterlige kunstværker skulle bakses på plads i et sine steder meget vanskeligt terræn. Der skulle tænkes på henvisningstavler, skilte og folder.

Museet søgte først amtets og kulturministeriets kulturfonde, men fik desværre afslag. Vi havde ellers regnet med, at projektets utraditionelle karakter og dets appel til både »kultur-turister« på jagt efter seriøse og lokalt forankrede seværdigheder og til skolebørn, der her ude i landskabet kunne få en undervisningstime i kunstforståelse og religion, ville interessere netop disse fonde, men sådan går det ikke altid. Heldigvis holdt Lemvig Kommune fast

Skulpturen »Menneskenes Moder« sættes op i skrænten langs Stationstrappen.

Kommunens bæltekøretøj forcerer trappen op til udsigtspunktet – og det var ikke helt let!

ved sin positive indstilling, og gav tilskud i rede penge og i en storstilet arbejdsmæssig indsats. Og som et blå stempel fik vi et tilskud på 70.000 kr. fra Ny Carlsbergfondet. Dem havde vi søgt efter at have rådført os med Holstebro Kunstmuseum. Fondets direktør Hans Edvard Nørregaard-Nielsen kom selv på besøg, og det viste sig, at han udmærket kendte både Torvald Westergaards arbejder fra skulpturhaven og desuden syntes, at museets idé om at bringe samlingen ud, hvor folk færdes, var glimrende.

Sidst på foråret havde vi således sikkerhed for, at der var tilstrækkelige midler til

rådighed. Men der var stor travlhed i kommunens vej- og parkafdeling, og så var der jo sommerferie, og arbejdet måtte vente til alle igen var på plads. I løbet af august lykkedes det så at få alle sat i sving. Kommunens folk tog fat med mandskab og maskiner. Der skulle planeres, laves ny belysning, graves huller og støbes. En nyanskaffelse i parkafdelingen viste sig at være af uvurderlig betydning - en slags overdimensioneret trillebør på larvefodder. Denne snilde maskine kunne gå op og ned ad de mange trapper med grus til planering, cement til støbning og siden med de tunge granitskulpturer.

En trefod, et asketræ, stropper, bæltekøretøj- og muskler.

Det var et par spændende dage, da skulpturerne endelig kunne sættes på plads. Vi begyndte i museets have. De mindste havde vi selv fået sat på plads ved hjælp af en sækkevogn og håndkraft. Men til de lidt større kom Redningsringen med den store kranbil, hvis arm kunne skydes ud, så den kunne nå fra parkeringspladsen og tværs over naboens have. Armen blev fjerndirigeret via mobiltelefoner, og det gik let og elegant, selv om der var gyselige øjeblikke, hvor kunstværkerne svævede i en strop højt oppe i trætoppene.

Der næst kom turen til de mange skulpturer, der skulle anbringes i skrænterne. Der var lidt praktiske problemer; de mærkesedler, som museet havde sat på stenene ugen før for at angive nøjagtigt hvor de skul-

le sættes op, regnede af i et heftigt skybrud og måtte i al hast sættes på igen - og det er ikke altid lige let at genkende store granit-skulpturer, der ligger ned med bagsiden op! Og lige som Redningsringen holdt klar til at læsse, blev de kaldt til Thyborøn for at rejse et 400 tons tungt skib op, der var væltet på beddingen. Men på de to næste dage kom skulpturerne på plads i skrænterne. En kranbil læssede dem af, de blev kørt ned - eller op - ad trapperne i bæltekøretøjet og bokset på plads ved hjælp af trefod med talje og kæde, løftestænger og løftestropper og gode armmuskler. Det var solskin og frisk blæst, og den øl eller sodavand, der blev nydt efter endt arbejde, var velfortjent.

Sidste led var opstillingen i Valgmenighedens have. Lemvig Valgmenigheds be-

En stor sten sættes på plads - nogle gange kommer tingene hurtigere, end man tror.

styrelse havde bevilget et økonomisk tilskud til arbejdet og formanden stod desuden bi med praktisk arbejde. Her var vi på flad mark, og én efter én kom de mange smukke - og på enhver måde vægtige - skulpturer på plads. Den dejlige have med græs, gamle æbletræer og buskadser forvandlede i dagens løb til en skulpturpark, hvor kunstværkerne står under træernes grønne hvælvinger som i en naturens katedral. Vi fandt en god plads til et af Torvald Westergaards mesterværker - Adam og Eva i Paradisets Have - og spiste imens af de gode nedfaldne skovfogedæbler. Også denne dag var begunstiget af fint vejr midt i en periode med regn, så vi var enige om, at hele projektet var tilsmilet af vejrguder og tilskudsigivere.

Efter at alt var sat på sin rette plads, kom turen til finpudsningen; stenene skulle renses for grønalger, der skulle planeres og sås græs, sættes henvisningstavler og skilte op, og trykkes folder og plakater. Noget af dette arbejde kunne gøres straks, andet må sættes i værk i vinterens løb. Men når foråret kommer, og alt er færdigt, har vi fået en seværdighed i Lemvig, både for alle de mennesker, der har deres daglige gang til arbejde ad Stationstrappen, eller som går turen en gang imellem for at få motion og nyde udsigten, og for de mange turister der finder vej til trappen og nu får en kunstnerisk oplevelse med i købet.

Hele vejen igennem har det været en fornøjelse at arbejde med projektet. Den enestående donation fra familien Westergaard

er blevet modtaget med stor taknemmelighed - og denne taknemmelighed har udmøntet sig helt konkret i rede penge og praktisk arbejde. Det har været opmuntrende at møde velvilje og interesse på alle planer, både hos dem, der har stået for bevillinger og overordnet planlægning, og hos dem der har taget de hårde praktiske tag i terrænet.

Torvald Westergaards efterladte værk vil nu komme mange for øje - forhåbentlig til glæde og eftertanke. Langt de fleste af arbejderne fra hans skulpturhave kan nu ses langs den nye skulptursti i Lemvig. Enkelte værker blev skænket til andre institutioner; en lille repræsentativ samling kom til Holstebro Kunstmuseum, hvor de skal opstilles i en ny skulpturhave på Jens Niel-

sen-museet, et par værker kom til museet i Heltborg til minde om, at Torvald Westergaard var født i Thy, to udkast til et monument for Knud Rasmussen kom til et planlagt Thulecenter i Hundested, en buste af »en vis bonde« - Otto Pedersen fra Brande - kom til Brande Højskole, og endelig kom en buste af arkitekt Kr. P. Dalgaard til Folkeuniversitetscenteret på Skærum Mølle, hvis udlænger han har tegnet.

Tilsammen indgår disse sten i Torvald Westergaards samlede skulpturer, mindsten og gravminder sig ind i en vestjysk stenhuggertradition med rødder tilbage til romansk tid. Gennem hans særprægede skulpturer fra det 20. århundrede kan vi således sende en hilsen fra middelalderen videre »til evig tid«.

Ringkjøbing Museum

Strandingsmuseum St George

Siden åbningen af museet i 1992 er samlingen af bl.a. gamle strandingsfotos og andre minder om strandinger og forlis blevet øget en del gennem gaver fra mange forskellige personer. Men der indtræffer jo også strandingsbegivenheder i vore dage, så strandfogederne ind i mellem genoplever og mindes noget af gamle dages stemning. Det er en del af museets opgave også at følge med i, hvad der sker i nutiden, og specielt lægger vi vægt på at få taget gode billeder, der kan bruges til formidling og indpasses i udstillingen. Det er vore dages skibsfart, der ty-

deligt afspejles i de fotos, vi bringer her. De er udvalgt fra nogle serier optagelser fra tre forskellige begivenheder, som fotografen har været sendt ud for at dokumentere.

23. november 1992, indstrandet container på forstranden i Thorsminde lige ud for Strandingsmuseet. Foto: Jørgen Borg.

I hårdt vejr var 15 containere røget overbord fra et skib ude i Nordsøen. De fleste af containerne forsvandt i havet, men fire drev ind på Vestkysten. To containere med store papirruller til rotationspresser indstrandede i Fjaltring, de to andre i Thorsminde. Den ene af disse indeholdt dele til Ikea møbler, den anden køle- og fryseskabe altsammen til det amerikanske marked. Da begivenheden blev kendt via TV-omtale strømmede folk til, og mange forsøgte vist at bjerge sig nogle brugelige stumper.

19. januar 1994. Strandingsømmer ved strandfoged Viggo Berthelsens gård på Husby Klit. Foto: Jørgen Borg.

I julen 1993 begyndte der at drive store mængder tømmer ind på Den private Aabergske og Den kgl. Søgaardske Forstrand på en lang strækning fra Vedersø Klit i nord til Årgab i syd. Strandfogederne fik travlt med bjergningen. Det var spændende at se alle strandfogedgårdene markere sig med deres strandpletter fyldt med frisk tømmer. Vi kørte en tur i januar og fik taget en del billeder. Tømmeret viste sig at stamme fra en dækslast, der var mistet i Kanalen undervejs fra Sverige til Spanien, og det havde kun ligget få dage i havet, da det indstrandede. Efter aftale med strandfogederne, forsikringselskabet og mæglerfirmaet fik politimesteren i Ringkøbing foranstaltet, at tømmeret blev solgt ved en særlig licitation inden den årlige forstrandsauktion.

28. september 1994. BRAVO af Malmø.
Strandet skibsskrog ved Bjerregård. Foto:
Jørgen Borg.

Samme nat som færgeren Estonia forliste, rev et stort skibsskrog sig løs fra en russisk slæbebåd i Vesterhavet under bugsering fra Italien til Norge. En dansk redningshelikopter nåede at få sat to mand fra Svitser ombord, inden den blev omdirigeret til den store redningsaktion ved Finland. Det mere end 100 m lange skibsskrog strandede ved Bjerregård og fyldte godt op på stranden og ragede højt op over klitterne. På skibssiden sås et overmalet tidligere navn Crown Link af Delfzijl. Det lykkedes i løbet af en uges tid at få det tomme skibsskrog slæbt fri, så bugseringen kunne genoptages.

»Thorstedkarret«

Foruden de resultatrige udgravninger af middelalderhuse i Fjand og Velling, som der fortælles om andetsteds, har 1994 bl.a. budt på spændende udgravninger fra yngre jernalder og vikingetid ved Vesttarp i Velling og i Staby. Det er noget nyt, at disse perioder nu for alvor giver sig til kende i de vestjyske fjordområder, og i kommende årgange af FRAM vil der blive lejlighed til at fortælle nærmere om disse nye fund.

Men det er jo ikke bare de sidste nye fund, der arbejdes med. I 1994 har vi således for første gang kunnet udstille »Thorstedkarret«. Historien om det tog sin begyndelse i 1981, hvor Niels Juel Bruunsgaard fra Langagergård i Thorsted indleverede nogle

skår, der var pløjet op på marken. På grund af ornamentikken, der var indpresset med snore, kunne det ses, at det drejede sig om bopladskeramik fra tidlig enkeltgravskultur i yngre stenalder. Man kender ingen hustomter fra denne tid, og bopladsfundene er i det hele taget sjældne. Findestedet blev holdt under observation gennem nogle år, men i 1987 blev gården solgt. Da jorden skulle dybdebehandles af den nye ejer, bevilgedes der midler til en udgravning, der blev gennemført i 1988. Vi havde store forventninger om at finde spor af husanlæg, men der blev vi skuffet. Det eneste der dukkede frem var en lillestensætning og en plet mørkfarvet jord, formentlig de sidste rester af en såkaldt bopladsgrube. Heri lå nogle store flager lerkarskår, der viste sig at høre sammen med de skår, der tidligere var blevet pløjet op og fundet på markoverfladen.

Detalje af ornamentikken på Thorstedkarret. Foto: Jørgen Borg

Thorstedkarret. Foto: Jørgen Borg.

Skårene kunne ses at stamme fra et meget stort rundt lerkar af en type, der i forvejen kun kendes i to nogenlunde hele eksemplarer i Danmark. Engang har hele lerkarret vel ligget i gruben, men i tidens løb er mange af skårene blevet pløjet op og smuldret væk. Alligevel var der så meget tilbage, at skårene kunne samles og hele karret rekonstrueres. Det forsøgte vi så på med lim og klister, men det var for kompliceret en opgave at udføre på museet. Normalt kan vi ikke bede Konserveringscentret om at sætte lerkar sammen, men i dette specielle tilfælde fik vi lovning om hjælp. Skårene blev sendt til Gram i 1993 og kom hjem igen i foråret med det resultat som ses på fotografiet. »Thorstedkarret« er 47 cm højt, 50 cm i diameter og forsynet med to store ører. Trækul fra jordfylden i gruben er blevet kulstof-14 dateret. Det kalibrerede resultat siger 2910 f.Kr. Med denne alder er karret et af de allertidligste fund fra enkeltgravskulturen.

Skjern-Egvad Museum

Nyt fra Dejbjergs vikingetid

I løbet af sommeren er Bundsbækvej lige nord for Dejbjerg Kirke blevet omkloakeret og museet har haft lejlighed til at følge gravearbejdet. I forvejen var der naturligvis forventninger om, at der ville dukke noget op fra Dejbjergs fortid. Og ganske rigtigt, ved nordvest-hjørnet af kirkegårdsdiget fremkom to grubehuse fra

vikingetiden, dvs. 4 x 3 m store træbygninger, hvor gulvet er ca. 1 m forsænket under den omgivende jordoverflade. Længere mod øst kom der endnu et grubehus samt stolpehullerne til et nedbrændt, 18 m langt hus, sikkert også fra vikingetiden.

Fælles for de 4 bygninger er, at de har ligget i den østlige del af vikingetidens Dejbjerg; den vestlige grænse ligger 300 m der-

Under gummigedens skovl foran kirkegårdsdiget ved Dejbjerg Kirke ser man et længdesnit gennem et af de nyfundne grubehuse. Den mørke fyld er de affaldslag, det nedlagte hus er fyldt op med.

Huggepladsen, hvor egetømmeret tildannes. Træet er det lykkedes at skaffe lokalt fra Dejbjerg Plantage.

fra, i det område, hvor det lidt ældre hus med drikkeglassene blev fundet i 1993. To af grubehusene lå ind under kirkegårdsdiget, og da der tidligere er fundet genstande fra vikingetiden inde på kirkegården, må Dejbjerg Kirke i 1100-årene være anlagt på tomten af den ældre landsby. Vi kender ikke noget til gårdene i Dejbjerg på kirkebyggeriets tid. Først nogle århundreder senere møder vi herregården Dejbjerglund, der lå tæt øst for kirken. Et godt gæt er, at denne kan være lige så gammel som kirken, og at det derfor er den lokale stormand, der har stået for opførelsen af kirken. Hvis dette er rigtigt, er Lønborg Kirke og Kongs-

gård ovre på den anden side af Ådalen en god parallel hertil.

Hvad fandt vi så ved sommerens udgravningsarbejde i Dejbjerg? Først og fremmest i grubehusene var der mange fund, da disse bygninger altid blev fyldt op med affald og andet fyldmateriale, når de ikke længere var brugbare. Især var der mange spor af smedaktiviteter: slagger fra smedens esse og glødeskaller fra essesvejsninger. Et mærkeligt fund i et af grubehusene af store firkantede blokke af råler kan vise sig at være smedens ubrugte avlssten. En avlssten er den beskytter, der hindrede blæsebælgen i at blive forbrændt under smedearbejdet.

Jernalderlandsbyen ved Bundsbæk Mølle

Længe har Skjern-Egvad Museum haft ønske om at kunne levendegøre de mest vel-egnede resultater fra de arkæologiske udgravninger gennem den sidste halve snes år. Nu har vi fået mulighed for at gå igang på et stort areal lige syd for Bundsbæk Møllegård.

Vi har valgt at starte med at rekonstruere en jernaldergård i de oprindelige byggematerialer: overvejende egetræ, dernæst røn og pil. Hertil kommer ler, tagrør og marksten. Formålet er at vise, hvor solidt jernalderfolkene byggede deres huse.

Efter en del overvejelser har vi valgt at bruge tid og kræfter på at gennemføre byggeriet på helt korrekt jernaldervis. Forsøgscentret i Lejre har allerede bevist, at man sagtens med jernalderens redskaber kan foretage alle arbejdsprocesserne i et husbyggeri, lige fra fældningen af egetræet til finpudsning af bygningsdetaljerne. Derfor har vi valgt at skyde genvej og i vid udstrækning benytte nutidigt værktøj. Det kan forsvares, da det er det færdige resultat, der tæller, og da vi sørger for, at materialer og alle synlige værktøjsspor er autentiske. Det er iøvrigt de samme retningslinjer, der er blevet brugt ved kopieringen af Osebergbåden ved Fahl Kro.

Startmålet for jernalderlandsbyen ved Bundsbæk er altså at opføre en gård så enkelt og hurtigt som muligt. Den valgte gård laves med udgangspunkt i en grundplan fra Lønhøjvej i Tarm, suppleret med informationer om lerstampede gulve, stenbrolægninger og ildsted fra et hus, udgravet i Dejbjerg Kirkeby. Senere har vi planer om

bl.a. at opføre endnu en jernaldergård. Til den tid vil der naturligvis være større muligheder for at bygge på mere korrekt jernaldervis.

Det areal ved Bundsbæk Møllegård, hvor jernalderlandsbyen kommer til at ligge skal med tiden omformes som en kopi af et jernalderlandskab: først og fremmest med gårdene, dernæst med marker, enge, overdrev og skove. Skovens træer har vi måttet plante for nylig, således at der om en årrække kan opleves en løvskov med jernalderens træsorter.

Vi forventer at kunne bruge jernalderlandsbyen på vidt forskellige måder, til daglig formidling i sommerhalvåret, som arbejdende værksted og som overnattingssted for skoler og turister. Bundsbæk Jernalderlandsby skal også give et indtryk af en fortidig måde at udnytte det vestjyske landskab på.

Sejlads med vikingebåden fra Fahl Kro til Ringkøbing Fjord

En af årets nyskabelser var de daglige ture med vikingebåden ved Fahl Kro. I højsæsonen kunne man prøve at ro helt ud til

Fjorden og tilbage igen, og rigtig mange børn og voksne tog imod tilbuddet. Båden har tilfulde vist sig at indfri forventningerne om et »fjorddygtigt« og stabilt fartøj. Næste, mindst lige så spændende projekt, bliver at få rigget den til med sejl og mast, så vi kan få afprøvet bådens forventede egenskaber ude på selve Fjorden.

Naturskolens udvikling

Ved mange museer finder vi en skoletjeneste, som formidler museets udstillinger for besøgende skoleklasser. Formidlingen består i, at der udarbejdes undervisningsmaterialer, som knytter sig til museets udstillinger, og der laves rundvisninger og længere undervisningsforløb for børnene. Desuden gennemfører skoletjenesten specielle undervisningsaktiviteter f. eks. i forbindelse med skolernes ferier, dels for at formidle udstillingerne på en aktiv og levende måde, dels for at få børnene til at komme på museerne.

Ved Skjern - Egvad Museum valgte vi i stedet for i 1989 at lave en naturskole, fordi arbejdsformen her passer bedre til økomuseets grundidé om formidling af natur- og kulturhistoriske emner i en helhed. Museet deltog dengang sammen med Ringkjøbing Amtskommune i Skov- og Naturstyrelsens treårige forsøgsordning omkring udviklingen af naturvejledning i Ringkjøbing Fjord området.

Arbejdet med skolebørnene indgik som en del af naturvejlederens arbejde i forbindelse med naturvejleder-forsøgsordningen, og der blev lavet en samarbejdsaftale mellem Egvad og Skjern kommuner og

museet om brugen af naturskolen. Der blev indrettet et naturskolelokale ved Bundsbæk Mølle, tre skurvogne til brug for skolernes undervisning i naturen og naturskolebåden »Laurids Fahl«, udstyret som en fiskejolle til fjordfiskeri i 1970'erne. I august 89 indviedes naturskolens undervisningslokale med gammeldags køkken ved Fahl Kro, og senere er et gammelt fiskeskur kommet til på Bork Havn. I 1992 udvidedes naturskolens undervisningsmuligheder med Hattemagerhuset, Tarms ældste hus, som kan dateres til begyndelsen af 1800 tallet.

Naturskolen ved Bundsbæk Mølle

Ved Bundsbæk Mølle arbejder naturskolen med natur-ekskursioner til mosen, heden og plantagen og kulturhistoriske vandringer til Dejbjerg-rakkernes boplads. Et utraditionelt indslag i naturskolens formidling er de 12 shetlandsponyer, der bruges som natur-klapvogne når børnehaver, mindre skoleelever og turister bestående af småbørnsfamilier er på besøg i naturen. Den mest populære aktivitet ved Bundsbæk Mølle er dog nok historisk værksted omkring bagning i den store stenovn, hvor børnene oplever, at ovnen efter tømningen af gløder bager lækkert brød, som de selv har lavet. Børnene kerner desuden smør og laver kernemælksost, så de kan spise et måltid, bestående af mad, de selv har lavet. På en rundvisning i vandmøllen fortælles om kornets forvandling til mel, så børnene får en oplevelse af, hvor disse vigtige fødevarer kommer fra.

Naturskoleelever på vej ind med fangsten.

Naturskolen i Hattemagerhuset

Hele huset anvendes som et historisk værksted, hvor børnene kan afprøve nogle af de arbejdsprocesser, der var en del af dagligdagen i begyndelsen af århundredet. Enkelte klasser overnatter i huset, og får derved en dybere fornemmelse af, hvordan livet var, da man ikke havde elektrisk lys, wc og varmt vand i hanen.

Naturskolen ved Fahl Kro

Fra naturskolen ved Fahl Kro udgår natur- og fugleture til Værnengene og Tipperreservatet, og kystkultur og fjordfiskeri formidles som en historisk værkstedsaktivitet med »Laurids Fahl« som det vigtigste red-

skab, men museets udstillinger og andre faciliteter indgår i naturskolens undervisning.

Naturskolebåden »Laurids Fahl«

Naturskolebåden var en nybygning, da den blev købt, hvilket skyldtes de mange sikkerhedskrav, der skulle opfyldes før Skibstilsynet (nu Søfartsstyrelsen) ville godkende båden til sejlads med publikum. Vi arbejdede faktisk først på at finde en ældre fiskejolle, der havde en fortid på fjorden, men det viste sig at være meget vanskeligt at få en sådan båd godkendt.

Konstruktionen er en 23 fods glasfiberjolle, som er forsynet med opdriftsmidler så den er synkefri. Den er indrettet som en

Rusens indhold undersøges af naturskoleeleverne.

typisk jolle til fiskeri, d.v.s. en åben båd med dam til opbevaring af levende fisk. Motoren er en 9 HK Yanmar indenbords dieselmotor. Af sikkerhedsmæssige grunde er der monteret et ekstra søgelænder, der er VHF radio ombord, og redningsvest er obligatorisk for alle under fiskeri. Der må sejles med ni passagerer, og to besætningsmedlemmer styrer arbejdet i båden.

En fiskedag for en skoleklasse forberedes naturligvis med, at der sættes ned (net) dagen før fiskeriet. Det gøres af "Blå linie", personale i et kommunalt beskæftigelsesprojekt i Egvad Kommune, som hjælper til med fiskeriet. Fiskeriet gennemføres i vid udstrækning med Helge Madsen som skipper - Helge er museumsfrivillig og har

en fortid ved fiskeriet. En anden vigtig hjælp ydes til museet af Arne Fahl, fmd. for Bork Fiskeriforening, som stiller sin åleruse til rådighed som demonstrationsruse. Desuden får vi råd og vejledning af fiskerne i Bork Havn, hvilket er til stor støtte for kvaliteten af museets formidling af fiskeriet.

På fjordfiskeri med »Laurids Fahl«

Når en skoleklasse skal fiske mødes vi på Bork Havn, og efter en kort introduktion tager første hold på fiskeri. Under turen fortælles om bådens indretning, sikkerhed og om fiskeriet. Der sejles først til ålerusen, og på en tur langs redskabet fortælles om radgarn, rusens indretning og hvordan den

fanger fiskene. Herefter løftes rusen, og vi får set hvor mange forskellige fisk, der lever i den sydlige del af fjorden. Vi kigger på fiskene, og der fortælles om fiskernes arbejde med at tilse rusen og om vedligeholdelse af de mange ruser, der var forudsætning for, at en fiskerfamilie kunne leve af fiskeriet.

Herfra sejles til nettene, hvor børnene skal tage to eller tre ned op af vandet. Det skal læres, hvordan et ned hankes op, og det er hårdt arbejde for de fleste, særligt hvis det blæser lidt. Det er altid spændende at se fiskene komme op af vandet, og børnene glemmer helt at hale til at begynde med. Fangsten varierer selvfølgelig, men det går sjældent så galt, at der ikke er fisk nok til alle.

Så skal skrubberne pilles ud af nettene, et arbejde som foregår, mens »Laurids Fahl« sejler tilbage mod Bork Havn. Det er en helt uvant oplevelse at skulle røre ved en sprællende fisk. Enkelte er tilbageholdende, men efter at have set på de aktive går de fleste dog helt frivilligt i gang. Samtidig med at fiskene pilles ud, sorteres undermålerne fra, så vi lærer noget om mindstemål, og de smides ud til evt. senere genfangst. Her føler en del af børnene, at de gør en god gerning.

Når alle fiskene er ude, sluttes der af med en demonstration af, hvordan en fisk bliver rensset. Så den er klar til at blive spist. Først slagtes fisken, og der skæres et snit langs den tykke side, så skindet kan flås af, hovedet rykkes af med et bestemt tag, og skindet flås af. Det er besætningen, som håndterer knivene, da vi har erfaringer for at børnene selv efter grundig instruktion ikke behersker at behandle fiskene, så vi kan holde ud at se på det. Men børnene rykker hoveder af og flår fisk uden problemer. Hoveder og indmad ryger (økologisk) ud til mågerne, og det er en god oplevelse for børnene at fodre de altid sultne fugle. Det sidste arbejde består i at gøre båden ren til næste tur, og når »Laurids Fahl« igen er i Bork Havn er der kun gået godt en time.

Efter fisketuren kommer børnene til naturskolen på Fahl Kro, hvor fiskene steges på det gamle brændekomfur. Her koger de også kartofler og laver hvid mælkesovs med persille, en helt traditionel middag for en fiskerfamilie for 30 år siden. Her er der også arbejde med at rede ned op, så de er klar til at blive sat i fjorden igen, og vi kan trække fjordfiskeriets historie op ved hjælp af den udstilling, der blev lavet i anledning af Bork Fiskeriforenings 60 års jubilæum i 1993.

Struer Museum

Søfarten, jernbane og den lokale historie har gennem årene været væsentlige arbejdsområder for Struer Museum. Til denne emnekreds er der gennem de senere år blevet føjet et par nye, nemlig dels topografisk kunst med lokale motiver og dels B&Os historie med de mange sidehistorier, der knytter sig til denne markante Struer-virksomhed og dens produkter.

Dokumentation og erhvervelse af kunst med lokale motiver

De seneste tre år har Struer Museum arbejdet målrettet på at lokalisere og dokumentere den billedkunst, der knytter sig til Strueregnen.

I 1992, da byen fejrede sit 75 års jubilæum som købstad, arrangerede museet en maleriudstilling med motiver fra Struer by, og i samme anledning modtog museet en gave på 25 oliekridttegninger af byen anno 1992, udført af den lokale kunstner Vagn Hasle Nielsen. I 1993 arrangerede museet en stor udstilling med malerier af de kunstnere, der i 1930'erne, 40'erne og 50'erne fandt deres motiver i det stort svungne landskab omkring Toftum Bjerge. I foråret 1994 var det den 94 årige Struerkunstner Gerda Knudsen, der udstillede sine limfjordsmalerier, og sommerudstillingen omfattede et større antal af Knud Aggers billeder fra Venø i perioden 1938-71; se nærmere herom i særskilt artikel i dette nummer af FRAM.

Disse udstillinger er naturligvis et mål i sig selv. Men der ud over er de et led i mu-

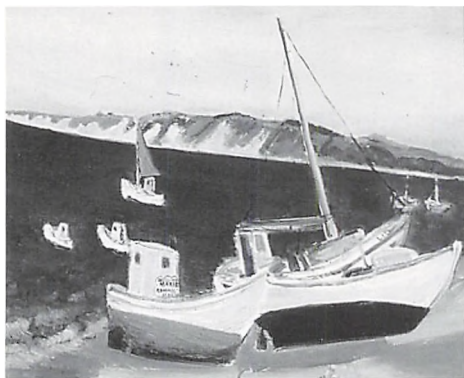
seets arbejde med at skabe et overblik over og dokumentere, hvad der findes af lødig kunst med motiver fra byen og egnen.

Med dette som udgangspunkt er det så museets håb i løbet af en årrække at kunne skabe en egentlig kunstsamling med motiver fra lokalområdet, og indtil videre må man sige, at det er lykkedes langt over forventning. Via gavmilde tilskud fra offentlige såvel som private sponsorer er det lykkedes museet at erhverve en række væsentlige malerier af Jens Søndergaard, Knud Eel, Johan Seig, Knud Agger, Hjalmar Westerdal, Elise Konstantin Hansen, Niels Bjerre, Michael Sørensen m.fl.

Godt begyndt er halvt fuldendt, siger man som bekendt, og i de kommende år er det Struer Museums agt at fortsætte bestræbelserne på at opbygge en væsentlig kunstsamling med lokale motiver. I skrivende stund arbejdes der f.eks. på at skaffe midler til køb af et af den ældre Knud Aggers absolutte hovedværker fra 1971, som museet har været heldig at få tilbudt fra en af kunstnerens sønner, der blev så glad for sommerens Knud Agger udstilling, at han indvilgede i at sælge maleriet til Struer Museum.

»3 x 3« og »Danpolonia«

Struer Museums indsats på kunstområdet har mødt stor interesse og fået markant opbakning fra brede kredse, som øjensynligt længe har savnet en lokal tilgangsvinkel til billedkunsten. Det har ført til udvidede aktiviteter på dette felt, idet museet efter gen-

»Skibe ved fjorden« var auktionsfirmaet Bruun Rasmussens titel på det maleri af Jens Søndergaard fra 1936, som Struer Museum købte i foråret 1994. For personer med lokalkendskab er det imidlertid næppe noget problem at stedfæste motivet mere præcist, nemlig til fiskerlejet ved Remmerstrand med Toftum Bjerger i baggrunden.

nemførelsen af en gennemgribende renoivering nu råder over to dejlige udstillingslokaler, der er som skabt til billedkunst.

Struer Museum er ikke noget kunstmuseum, men efter at vi har erfaret, hvor få kræfter de egentlige kunstmuseer har til at interessere sig for kunst i lokalområdet, er vi begyndt at tage denne opgave mere alvorligt. Kriteriet for at museet går ind i udstillingsarrangementer er, at kunstnerne eller deres værker skal have en oplagt relation til lokalområdet.

Således havde udstillingen "3 x 3", som museet i efteråret 1993 arrangerede i samarbejde med det lokale Galleri Norden, den tilknytning til strueregnet, at to af de tre medvirkende kunstnere har deres bopæl i lokalområdet. De to kunstnere er Birgitta og Henry Wallin, et svensk ægtepar,

som i en moden alder valgte at rykke telt-pælene op og flytte til Struer på grund af den smukke natur omkring Kilen, den lille indfjord ved Struer. Den tredje kunstner var Hanne Søholt fra Århus, og udstillingen omfattede både maleri, tekstil og skulptur.

Og i eftersommeren 1994 er Struer Museum centrum for et lignende arrangement med udstillingen "Danpolonia", hvor de tre kunstnere Marek Likszet fra Polen, Steffan Herrik fra Fyn og Henrik Hadsund fra Struer udstiller maleri, skulptur og grafik. Baggrunden for denne udstilling er et større kulturmødeprojekt, som de tre kunstnere i samarbejde med lærere og elever på Struer Friskole gennemfører under overskriften »Den gensplejede virkelighed«. Projektet, der omfatter udsmykningsarbejder på Struer Friskole, en udstilling på Struer Museum og en efterfølgende udstilling i Jelena Góra i Polen, er blevet til med støtte fra Ringkjøbing Amtskommune.

Struers sidste rigtige købmandsbutik

Det er vigtig at pointere, at museets kunstaktiviteter på ingen måde har sat de øvrige arbejdsområder i skammekrogen. Således kunne Struer Museum den 18. juni åbne et nyt, væsentligt lokalhistorisk afsnit, idet Niels V. Jensens købmandsbutik denne dag genåbnede i nye omgivelser på Struer Museum.

Det var da 61 år siden, at Niels V. Jensen overtog sin butik på hjørnet af Danmarks-gade og Nygade og godt et år siden, at han i en alder af 83 år valgte at dreje nøglen om.

Den ene af de tre medvirkende kunstnere ved Struer Museums efterårsudstilling 1993, den svenske maler og skulptør Henry Wallin, ved udstillingens åbning. Foruden at være billedkunstner er Henry Wallin også udøvende folkemusiker og kendt som den sidste af den navnkundige folkemusikerslægt Wallin, der har formidlet de såkaldte Roslagslåtar helt op til i dag. Wallin bor i dag i Resen ved Struer.

Niels V. Jensens købmandsbutik var den sidste af de tidligere så talrige detailforretninger i kvarteret, og det var Struers sidste rigtige købmandsbutik.

Købmand Jensen overlod generøst hele inventaret til Struer Museum, som efter nogle måneders overvejelser af mulighederne for en passende placering af butikken fandt frem til, at det ville være naturligt, at købmandsbutikken kom til at stå som entré til museet, således at de besøgende kunne købe deres billet i et sådant handelshistorisk markant miljø.

Inventaret er blevet passet lidt til under-

vejs, men der er, hvad der skal være i Niels V. Jensens købmandsbutik. Diske, reoler, skuffer, vægt, kaffemølle og kasseapparat, og på hylderne står et bredt udsnit af de varer, man gennem årene har kunnet købe i butikken. dertil kommer nu postkort og lokalhistoriske publikationer og - som noget nyt - en vin med Knud Aggers dejlige maleri af udsigten fra Toftum Bjerge som motiv på etiketten.

Beorama

I Struer har man længe talt om, at det var en

I forbindelse med Struer Museums overtagelse af Niels V. Jensens købmandsbutik overlod fotograf Claus Søndberg museet sin fornemme fotodokumentation af dagligdagen i butikken. Denne Struers sidste rigtige købmandsbutik indgår nu i Struer Museums faste udstilling.

god idé at lave et B&O museum i byen. I mange år var det kun snak, men for tre år siden indledte Struer Museum en kampagne for indsamling af B&O genstande med henblik på at skaffe en samling til veje, som ville kunne danne grundlag for et eventuelt B&O museum. Indsamlingskampagnen har nu varet i tre år og Struer Museum er idag i besiddelse af en omfattende samling af produkter, fotos og tryksager vedrørende B&Os historie - og indsamlingen fortsætter.

Parallelt hermed har en lokal initiativgruppe i samarbejde med Struer Museum arbejdet med at konkretisere planerne og

samtidig forsøge at skaffe midler til en egentlig forundersøgelse med henblik på realisering af projektet.

I slutningen af juni måned bar indsatsen frugt, idet Turistministeriet og Kulturministeriet tilsammen bevilgede 775.000 kr, mens Struer Kommune gav 200.000 kr. Ringkjøbing Amtskommune 100.000 kr. og Bang & Olufsen 50.000 kr. ialt 1.125.000 kr. til idéudvikling og konkretisering af projektet.

Projektet, der nu har fået navnet »Beorama: Design - teknologi - historie«, er placeret i regi af Struer Museum. En række eksterne konsulenter er blevet tilknyttet,

I forbindelse med idéudviklingen af projekt Beorama har den nedsatte arbejdsgruppe bl.a. været på studierejse til London, hvor ikke mindst "Museum og the Moving Image" viste sig at være et besøg værd. Her fortælles det levende billedes historie fra de tidligste mekaniske fremvisningsformer til den moderne TV- og videoteknologi. Som noget nyt i museumssammenhæng benytter det populære museum - som det ses på billedet - uddannede skuespillere som formidlere.

og i løbet af de første par måneder er man nået frem til, at »Beorama« skal være et formidlingscenter, der via såvel traditionelle museumsudstillinger som supermoderne formidlingsformer skal belyse temaer som B&Os historie, produktudvikling, design, lyd- og billedteknologi, medieudvikling samt fremtidsvisioner.

Projektet er endnu kun i sin vorden og kan derfor ikke her skitseres yderligere.

Men til næste sommer vil der foreligge en rapport med udførlig beskrivelse af selve konceptet, en konkret plan for indhold, forløb og lokalebehov, en undersøgelse af publikumsunderlaget samt en analyse af omkostningerne i forbindelse med såvel etablering som drift.

Fortsættelse følger i næste nummer af FRAM.

Herning Museum

Textilforum tager form

I 1994 har projektet for restaurering og indretning af Herning Klædefabriks bevaringsværdige fabriksanlæg til Textilforum gjort et stort spring fra ide til virkelighed. Foranlediget af muligheden for at opnå andel i statens tilskud til istandsættelse af bevaringsværdige bygninger i 1994 og 95 besluttede bestyrelsen at iværksætte istandsættelsen af bygningernes udvendige skal til et samlet beløb af kr. 4,8 mio. De to store produktionshaller med shedtage og nordvendte ovenlys er blevet monteret med okalux vinduer, som dæmper dagslysets skadelige ultraviolette stråler, og som ved hjælp af et indlagt kapilarsystem spreder lyset fuldstændig ensartet. Den gamle administrationsbygning har fået tilbageført sine vinduespartier og vestgavl, murværket er overalt repareret og skæmmende skure og tilbygninger nedrevet.

Ialt råder bestyrelsen for Textilforum over tilsagn på kr. 16,5 mio. til projektets gennemførelse, og man har netop vedtaget yderligere at igangsætte et byfornyelsesprojekt, hvorved indrettes 6 studieejligheder i den tidligere spinderibygning, samt indvendigt at istandsætte administrationsbygning, kedelhus og den ene store produktionshal. Dermed skabes udover studieboligerne et samlet funktionsdueligt areal på ca. 1300 m² som vil kunne tages i brug, når det er færdigt engang i første halvdel af 1995. Den dermed indrettede del af Textilforum kommer til at rumme foyer med adgang til restaurant, billetsalg og bu-

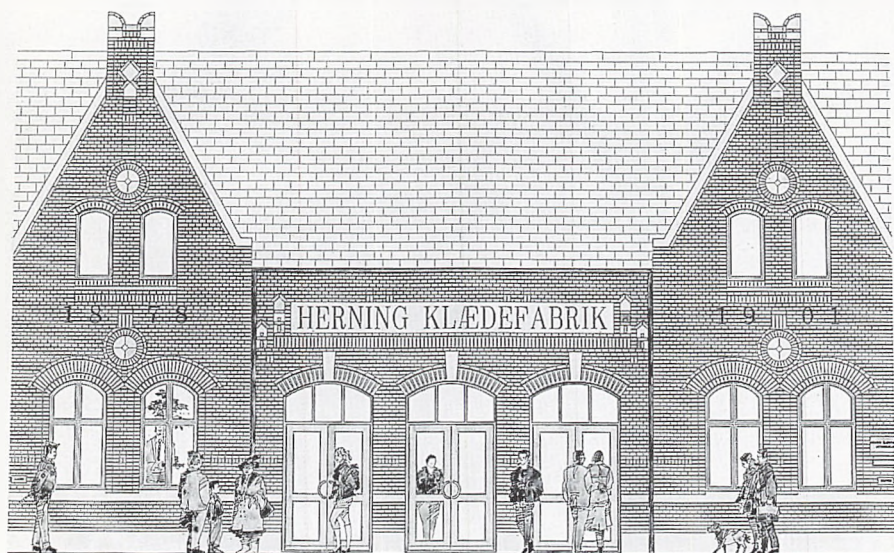
tik samt til den bagvedliggende store shedtagshal med tekstiludstillinger og det dertil knyttede kedelhus, som indrettes så det kan bruges til såvel udstillinger som musik- og teatervirksomhed. Allerede i april 1995 tages dette rum i brug til en censureret tekstiludstilling som afholdes af Herning Kommune samtidig med at sammenslutningen Textil- og Beklædningsindustrien den 21.4. fejrer sit 100 års jubilæum.

Til klædefabrikkens gamle bygningsanlæg hører også en 4-etages væveribygning, hvis istandsættelse og senere brug der endnu ikke er taget stilling til. Muligheder for på en af de 500 m² store etager at indrette et avanceret fællesmagasin for tekstil og papir og evt. kunst samt på længere sigt en tekstilkonservering drøftes i Museumsrådet i Ringkøbing Amt.

Et hus i den grønne skov

Efter en del genvordigheder lykkes det i 1994 at føje en næsten usynlig bygning til Klosterlund Museum beliggende i den fredede Stenholt Skov i Ikast Kommune. Bakkehuset ved foden af museumsbygningen har fået tredoblet sit areal uden at den omkringliggende natur har lidt overløst. Nybygningen er simpelthen gravet ind i skrænten, men med ovenlys, således at husets hovedattraktion, en rekonstruktion af en uroksejagt i stenalderen, malet af Erik Claudel, straks fanger øjet og leder tanken hen på museets samling fra den tidlige jægerstenalder. Det nye areal fungerer som et hårdt tiltrængt publikumsrum,

hvor besøgende til museet og skoven kan komme i lly for vejret, spise deres medbragte mad og se Carsten Tatarczuk demonstrere tildannelse af flintredskaber.

Nørlund for sidste gang?

I årets løb fik Herning Museum den tvivlsomme fornøjelse at rejse en særdeles upopulær fredningssag og at tabe den. Sagen drejede sig om stuehuset til gården Nørlund i Bording sogn, en fornem, men misligholdt bindingsværksbygning fra 1763 med en særdeles interessant historie med tilknytning til kartoffeltyskerne og koloniseringen af Alheden. Bygningen blev opført som bolig for kolonikasserer Søren Thestrup, efter at man af hensyn til de tyske kolonisters voksende antal havde be-

sluttet at lade ham forestå opførelsen af teglværket Frederiksværk, som skulle levere sten til kolonihusene i Julianehede og Christianshede. I 1765 brændte teglværket, som også kom til at levere sten til Frederiks Kirke, men Nørlund bevarede til i dag, hvor man på grund af ejernes ønske om at bygge et nyt stuehus til gården har givet nedrivningstilladelse til den historiske bygning. I et forsøg på at hindre eller udsætte nedrivningen rejste Herning Museum fredningssag med henvisning til bygningens historiske betydning og det faktum, at det er den eneste bevarede bindingsværksbygning i Ikast Kommune. Det særlige Bygningssyn delte imidlertid ikke museets opfattelse af bygningens fredningsværdi, og dermed mister Midtjylland og landet som helhed formodentlig et væ-

Tjæreovnene i Hesselvig Plantage. Foto: Kjeld Hansen.

sentligt vidnesbyrd om et interessant kapitel i Danmarkshistorien.

Tjæreovne i Hesselvig Plantage

Tilskud fra fonde, institutioner og kommuner har gjort det muligt at tage fat på den planlagte restaurering af to bevarede tjæreovne i Hesselvig Plantage. De to ovne er de eneste bevarede vidnesbyrd om denne indbringende side af Det danske Hede-selskabs virksomhed. De blev opført omkring 1910 med det formål at fremstille trækul og trætjære af de spinkle, udhuggede stammer, der fremkom ved udtynding af de nyplantede plantager. Arkitekt Erik Einar Holm står for restaureringen, og Aaskov Kommunes jobcenter har forelø-

big genopført den store tørrelade, som har hørt til det lille industrianlæg i plantagen. I efteråret er murerarbejdet i forbindelse med ovnenes restaurering blevet påbegyndt, og det er målet, at i det mindste den ene af de to ovne skal bringes til at fungere, således at man fremover kan demonstrere fremstilling af trækul og trætjære på stedet.

Skønne møbler til Herningsholm

Skønt et skiftedokument fra 1768 efter Maria Kierstina v. Rosencrone viser, at herregården Herningsholms smukke hovedbygning har været både smukt og rigt møbleret, har så at sige ingen af disse møbler kunnet efterspores i forbindelse med

restaureringen og nyindretningen i 1980. Herning Museum besluttede derfor, at møblere rummene med møbler fra tiden, men selvsagt er det hverken let eller billigt at efterleve en sådan beslutning, når der ses bort fra de møbler, der allerede befandt sig i museets samling. Desto glædeligere er det at modtage en gave, der på engang råder bod på væsentlige mangler i møbleringen og hæver rummene til ny storhed. Efter et besøg på Herningsholm i efteråret 1987 skrev C. J. Pape fra Djursland til Herning Museum, at det glædede ham at se, »hvor smukt det gamle herresæde er restaureret, og hvor meget det nu kan være til gavn og nytte, og hvor meget der nu er plads til!«. Han tilbød herefter at testamentere os en række smukke og kostbare møbler, arvestykker fra Jylland og Slesvig, hvorfra Papeslægten kom til egnen omkring Skanderborg 1797 og efterhånden ejede flere store gårde indtil statsbankerotten 1813, hvorefter de mest bestred bondebrug, men stadigvæk i Midtjylland. Desværre døde Carl Johan Pape kort efter uden at have fået visshed for, at hans henvendelse var blevet vel modtaget, men hans søster Lise Pape førte samvittighedsfuldt hans ønske ud i livet, og efter hendes død i 1994 har Herningsholm modtaget et forgyldt rokokospejl med konsol, et dejligt barokbord med kugleben og hollandsk udtræk samt et meget smukt, nøddetræsfineret chatol fra 1700-årene, møblerne er af en kvalitet der gør, at de hver især sætter præg på de rum, hvori de nu er placeret. Udover disse pragtstykker har Herning Museum i årets løb haft lejlighed til at erhverve et gennemrestaureret, carnisformet Hornung og Møller klaver fra 1880'erne, som fremover vil gøre det

muligt at afholde mindre koncerter i de smukke omgivelser.

»Clausens gård« i Fjølstervang. En fredning, der lykkedes!

I sommeren 1993 indstillede Herning Museum »Clausens gård« i Fjølstervang til fredning. Gården var for nylig blevet overtaget af Poul Andersen og familie. Den gamle gård var meget velbevaret, men trængte dog til en kærlig hånd adskillige steder. Poul Andersen kontaktede Herning Museum for at få nogle råd med hensyn til bygningernes vedligehold. Her ved opstod tanken om at frede gårdens bygninger. Og 14 måneder senere indstillede Det Særlige Bygningssyn gården til fredning.

Gårdens stuehus og dele af udlængerne er opført i 1873 af daværende ejer Thue Clausen. Han havde året forinden søgt om nedrivningstilladelse af gårdens bygninger, som lå tæt ved bækken nordfor. I maj 1873 fik han kongelig bevilling til nedrivningen med påbud om inden forløbet af 2 år at opføre en ny beboelse. Thue Clausen havde dog ifølge en bevaret regning allerede i efteråret 1872 været i Struer hos købmand M. Schou efter tømmer, lægter, spær, planker, søm og spigere til det nye stuehus.

Bygningerne blev naturligvis opført i grundmur. Stuehuset blev hvidkalket, men udlængerne fik lov til at stå i blank teglstensmur. Udlængerne blev efter en brand i begyndelsen af dette århundrede ombygget og udvidet en del, men har til i dag bevaret stråtaget, træ- og jernvinduerne. Hele anlægget fremhæves endnu af gårdsplad-

sens oprindelige stenspikning. Ved indkørslen til gården er der senere bygget vaskerhus og maskinhus. Bygningssynet har i sin indstilling givet museet medhold i, at hele gårdanlægget er typisk for egnens

byggeskik i en periode, hvor øget produktion og velstand gav mulighed for en fornyelse af gårdene. Dejligt, når der engang imellem er en sag, som bare går glat igennem!

INDHOLD

Per Hauge Mortensen:
Ringkøbing amt 200 år

Torben Egeberg Hansen og Jens Aarup Jensen:
Fjorden rundt

Jørgen Borg:
Fiskeriet ved Nissum Fjord

Kim Clausen:
Rakkerhuset i Bjørnemosen

Esben Graugaard:
Christen de Lindes originale adelsbrev
fundet i de franske Alper

Palle Eriksen og Helle Henningsen:
Fjand og Koustrup

Thomas Bloch Ravn:
Agger på Venø

Ellen Dangaard:
Lemvigernes by

Søren Toftgaard Poulsen:
Tyske vægmalerier

Glimt fra museernes arbejdsmark

